

ODESA
NATIONAL UNIVERSITY
HERALD
Volume 23 Issue 2(18) **2018**
SERIES
PHILOLOGY

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
Том 23 Випуск 2(18) **2018**
СЕРІЯ
ФІЛОЛОГІЯ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

ODESA
NATIONAL
UNIVERSITY
HERALD

Series: Philology

Scientific journal

Published 2 a year

Series founded in July, 2006

Volume 23, issue 2(18) 2018

Odesa
ONU
2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Філологія

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 23, випуск 2(18) 2018

Одеса
ОНУ
2018

Засновник та видавець: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна рада:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (головний редактор), В. О. Іваниця, д-р біол. наук. (заступник головного редактора), С. М. Андрієвський, д-р фіз.-мат. наук, Ю. Ф. Ваксман, д-р фіз.-мат. наук, В. В. Глебов, канд. іст. наук, Л. М. Голубенко, канд. філол. наук, Л. М. Дунаєва, д-р політ. наук, В. В. Заморов, канд. біол. наук, О. В. Запорожченко, канд. біол. наук, О. А. Іванова, д-р наук із соц. комунікацій, В. С. Круглов, канд. фіз.-мат. наук, В. Г. Кушнір, д-р іст. наук, В. В. Менчук, канд. хім. наук, М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки, Л. М. Солдаткіна, канд. хім. наук, В. І. Труба, канд. юрид. наук, В. М. Хмарський, д-р іст. наук, О. В. Чайковський, канд. філос. наук, Є. А. Черкез, д-р геол.-мінерал. наук, Є. М. Черноіваненко, д-р філол. наук.

Редакційна колегія журналу:

Є. М. Черноіваненко, д-р філолог. наук (науковий редактор); Н. П. Малютіна, д-р філолог. наук; В. Б. Мусій, д-р філолог. наук; Л. В. Рева-Левшакова, д-р філолог. наук; В. І. Силантьєва, д-р філолог. наук; Т. Степновська, д-р філологічних наук (dr hab), професор університету у м. Лодзь (Польща); О. Г. В'язовська к. філол. наук; Н. М. Раковська, к. філол. наук

Відповідальний за випуск – д-р філол. наук, проф. Н. В. Кондратенко, канд. філол. наук О. С. Билінська

Рецензент – д. філол. н., професор *Л. М. Марчук* (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка); д. філол. н., професор *С. Т. Шабат-Савка* (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Editorial council:

I. M. Koval, DrSc (Politicalology) (Editor-in-Chief), V. O. Ivanytsia, DrSc (Biology) (Deputy Editor-in-Chief), S. M. Andriievskiy, DrSc (Physico-mathematical Sciences), Yu. F. Vaksman, DrSc (Physico-mathematical Sciences), V. V. Hliebov, CandSc (History), L. M. Holubenko, CandSc (Philology), L. M. Dunaieva, DrSc (Politicalology), V. V. Zamorov, CandSc (Biology), O. V. Zaporozhchenko, CandSc. (Biology), O. A. Ivanova, DrSc (Social Communications), V. Ye. Kruhlov, CandSc (Physico-mathematical Sciences), V. G. Kushnir, DrSc (History), V. V. Menchuk, CandSc (Chemistry), M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library, L. M. Soldatkina, CandSc (Chemistry), V. I. Truba, CandSc (Jurisprudence), V. M. Khmarskiy, DrSc (History), O. V. Chaikovskiy, CandSc. (Philosophy), Ye. A. Cherkez, DrSc (Geological and Mineralogical Sciences), Ye. M. Chernoiivanenko, DrSc (Philology).

Editorial board of the journal:

E. M. Chernoiivanenko, DrSc (Philology) (Scientific editor); O. A. Voytceva DrSc (Philology), Prof. S. G. Vorkachov DrSc (Russia), T. Yu. Kovalevska DrSc (Philology), V. O. Kolesnyk DrSc (Philology), N. V. Kondratenko DrSc (Philology), Prof. V. A. Maslova (Bylorus), Prof. Iolanta Medelska (Poland); E. M. Stepanov DrSc (Philology), O. V. Yakovleva DrSc (Philology), G. S. Yarotska DrSc (Philology)

Responsible for the issue – N.V. Kondratenko, DrSc (Philology); O.S. Bylinska, CandSc (Philology)

Reviewer – L.M. Marchuk, DrSc (Philology), S. T. Shabat-Savka, DrSc (Philology)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 11458 – 33IP від 07.07.2006 р.

Затверджено до друку Вченою радою Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова. Протокол № 2 від 16 жовтня 2018 р.

Видання включено до наукової міжнародної бази даних Slavic Humanities Index та
Index Copernicus.

ЗМІСТ

Бадюл В. В. СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ПРИРОДНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ XXI СТОЛІТТЯ)	11
Билінська О. С. АГІТАЦІЙНО-РИТУАЛЬНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	21
Бойко О. О. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ ЯК КАТЕГОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ	27
Вдовиченко Н. В. КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ЕТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ ЯК ЗАСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОМЕНТАЛЬНОСТІ	35
Завальська Л. В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ	42
Кіщенко А. М. МОВЛЕННЄВІ СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ АДРЕСАНТА В ХУДОЖНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ)	49
Кондратенко Н. В. ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТОК-ШОУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	58
Корпусова М. С. МОВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ	69
Кутуза Н. В. ФЕНОМЕН ВПЛИВУ В ПРИРОДНИЧИХ НАУКАХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД	75
Присяна А. В. МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ	87
Труба Г. М. КАТЕГОРІЯ СТАНОВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ: ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД	96

Яроцька Г. С.	
АНТРОПОНІМИ ЯК ІДЕОЛОГЕМИ	103
Яроцька Г. С., Фоміна Л. Ф.	
КОНОТОНІМИ ЯК ЗАСОБИ ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ОЗНАК ЧОЛОВІКА	108
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	118

СОДЕРЖАНИЕ

Бадюл В. В. СТРУКТУРНАЯ МОДЕЛЬ ПРИРОДНОГО КОДА КУЛЬТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ УКРАИНСКОЙ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЫ XXI ВЕКА)	11
Былинская А. С. АГИТАЦИОННО-РИТУАЛЬНЫЕ РЕЧЕВЫЕ ЖАНРЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ	21
Бойко О. А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ КАК КАТЕГОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА	27
Вдовиченко Н. В. КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЭТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ КАК СРЕДСТВО ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИНГВОМЕНТАЛЬНОСТИ	35
Завальская Л. В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ УКРАИНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ	42
Кищенко А. Н. РЕЧЕВЫЕ СТРАТЕГИИ КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ АДРЕСАНТА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПРОЗЫ)	49
Кондратенко Н. В. ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТОК-ШОУ В УКРАИНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ	58
Корпусова М. С. ЯЗЫКОВЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МАСС-МЕДИЙНОМ ДИСКУРСЕ: ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ	69
Кутуза Н. В. ФЕНОМЕН ВЛИЯНИЯ В ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУКАХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР	75
Присяная А. В. РЕЧЕВЫЕ ЖАНРЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ДИСКУРСА	87
Труба А. Н. КАТЕГОРИЯ СОСТОЯНИЯ В УКРАИНСКОЙ КАРТИНЕ МИРА: ЛИНГВОКОНЦЕПТОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД	96

Яроцкая Г. С.	
АНТРОПНИМЫ КАК ИДЕОЛОГЕМЫ	103
Яроцкая Г. С., Фомина Л. Ф.	
КОНОТНИМЫ КАК СПОСОБЫ ОЦЕНКИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК МУЖЧИНЫ	108
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ	118

CONTENTS

Badyul V. V. STRUCTURAL MODEL OF THE NATURAL CODE OF CULTURE (ON THE MATERIAL OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE UKRAINIAN WOMEN'S PROSE OF THE XXI CENTURY)	11
Bylinska O. S. AGITATIONAL-RITUAL SPEECH GENRES OF POLITICAL COMMUNICATION	21
Boiko O. O. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF INTERTEXTUALITY AS A CATEGORY OF ARTISTIC DISCOURSE	27
Vdovychenko N. V. COGNITIVE ANALYSIS OF ETHICAL LEXICS AS A WAY TO STUDY LINGUAMENTALITY	35
Zavalska L. V. THEORETICAL PRINCIPLES OF THE RESEARCH OF UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE IN THE LINGUISTIC AND PRAGMATIC ASPECT	42
Kishchenko A. M. LINGUISTIC STRATEGIES OF THE COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF THE RECIPIENT IN THE ARTISTIC COMMUNICATION (BASED ON THE MATERIAL OF CONTEMPORARY UKRAINIAN PROSE)	49
Kondratenko N. V. GENRE FEATURES OF TALK-SHOWS IN THE UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE	58
Korpusova M. S. LANGUAGE TRANSFORMATIONS IN MODERN MASS-MEDIA DISCOURSE: FEATURE OF PERCEPTION	69
Kutuza N. V. THE PHENOMENON OF INFLUENCE IN NATURAL SCIENCES: A THEORETICAL REVIEW	75
Prosyana A. V. THE LANGUAGE GENRES OF LEGISLATIVE LEGAL DISCOURSE	87
Truba G. M. CATEGORY OF STATE IN THE UKRAINIAN PICTURE OF THE WORLD: THE LINGUISTIC-CONCEPTUAL APPROACH	96

Yarotska G. S.	
ANTHROPONIES AS IDEOLOGUES	103
Yarotska G. S., Fomyna L. F.	
CONNOTONYMS AS EVALUATION MEANS FOR THE MEN'S INTELLECTUAL ABILITIES	108
INFORMATION ABOUT AUTHORS	118

УДК: 81'373.7:821.161.2:008 (477) «20»

В. В. Бадюл

Державний заклад

«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»,

аспірант кафедри української філології і
методики навчання фахових дисциплін

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ПРИРОДНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті наголошено, що в лінгвістиці кінця ХХ століття стало можливим прийняття такого постулату: мова найтісніше пов'язана з культурою; вона зароджується в ній, розвивається в ній і виражає її. На основі цієї ідеї виникла нова наука – лінгвокультурологія. Зауважено, що термінологічна система та методологічний апарат лінгвокультурології наразі перебувають на стадії розвитку; майже всі дослідники одностайні в тому, що в основі визначення поняття «лінгвокультурологія» є діада: «мова – культура». Зазначено, що активізація в ХХІ столітті лінгвокультурологічної проблематики сприяла актуалізації використання поняття «код культури», яке релевантно відтворює лінгвокультурологія завдяки фразеологічним ресурсам мови. Підкреслено, що виявлення культурно маркованих сигналів у фразеологічних одиницях як згорнутих мікротекстах, що зберігають культурну інформацію, а компоненти та образи яких пронизані культурними кодами сприяє усвідомленню механізмів поєднання у фразеологічному знакові мовної та культурної семантики. Зауважено, що код культури втілює відповідність між планом змісту і планом вираження знака, задає «значущість знака, а інтерпретатор цю значущість розкриває, «розшифровує», тобто розуміє знак». На цій підставі у межах фразеологічної трансляції природного коду культури на матеріалі української жіночої прози початку ХХІ століття виокремлено й досліджено такі субкоди культури: природно-стихийний; природно-ландшафтний; субкод культури явищ природи; природно-речовинний субкод; космічний субкод культури. Узагальнено, що в матеріальному світі людину оточує велика кількість природних об'єктів, а отже, кодування природних об'єктів через компонентні індекси фразеологічних одиниць надає їм нових характеристик і властивостей.

Ключові слова: код культури, фразеологічна одиниця, природний код культури, українська жіноча проза ХХІ століття.

Наприкінці ХХ століття у мовознавстві постала нова сфера знань – лінгвокультурологія, яка висунула основний постулат: мова не лише пов'язана з культурою, а й виражає її. Мова одночасно є засобом утворення, розвитку та

збереження у формі текстів культури, а також її частиною, адже за допомогою мови створюються реальні, об'єктивні твори матеріальної та духовної культури [10, с. 28].

Активізація в ХХІ столітті лінгвокультурологічної проблематики сприяла актуалізації використання поняття «код культури», яке релевантно відтворює лінгвокультурологія завдяки фразеологічним ресурсам мови.

Виявлення культурно маркованих сигналів у фразеологічних одиницях (далі – ФО) як «згорнутих» мікротекстах, що зберігають культурну інформацію, а компоненти та образи яких пронизані культурними кодами [13, с. 62] сприяє усвідомленню механізмів поєднання у ФО мовної та культурної семантики.

Зауважимо, що лінгвокультурологічні студіювання фраземного фонду мови визначувані нині активізацією досліджень, присвячених опрацюванню особливостей відображення у ФО елементів народної культури (Н. Д. Бабич, В. М. Васильченко, Т. В. Григоренко, М. В. Жуйкова, Г. Т. Кузь, Л. В. Мельник, Л. В. Савченко, М. В. Скаб, Д. В. Ужченко), виявлення способів втілення культурної інформації у семантиці ФО та її розкодування через співвіднесення з кодами культури (Г. Г. Демиденко, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, О. П. Левченко, О. С. Пальчевська, Л. В. Савченко, О. О. Селіванова, Н. О. Скоробагатько, О. С. Снитко, І. С. Чибор, Л. Ф. Щербачук). Проте фразеологічне кодування культури в сучасній українській жіночій прозі не дістало ґрунтовного вивчення, що й зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Мета статті – дослідити структуру природного коду культури, фразеологічно інтерпретованого в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Поставлена мета передбачає вирішення таких *завдань*: 1) з'ясувати особливості тлумачення й класифікації поняття «код культури»; 2) дослідити структурні особливості природного коду культури, трансльованого фразеологічними одиницями української жіночої прози початку ХХІ століття; 3) пояснити фразеотворчу активність «природних» компонентів ФО щемлиивої прози талановитих українських майстринь художнього слова сьогодення.

Лінгвокультурологічний напрям у фразеології досліджує взаємодію мови і культури крізь призму культурно-національної свідомості та її фразеологічної презентації (Н. Брагіна, В. Телія). Ґрунтовною в цьому аспекті є позиція українського мовознавця І. Ф. Заваринської, котра стверджує, що «з-поміж вербальних знаків культури особливе місце належить фразеологічним одиницям, які у своєму образному значенні містять культурну інформацію, джерелом якої є соціум, історія, література, міфологія, релігія і яка пов'язана з позамовними факторами» [4, с. 6].

Принцип інтерпретації фразеологічних одиниць як «знаків культури» полягає в реконструкції глибинних смислів, які закладені в їхній семантиці. У зв'язку з цим доречно з'ясувати особливості поняття «код культури» як структурного елемента організації культурного простору.

Зауважимо, що код культури втілює відповідність між планом змісту і планом вираження знака, задає «значущість знака, а інтерпретатор цю значущість розкриває, «розшифровує», тобто розуміє знак» [5, с. 30].

Якщо прийняти за вихідне положення О. Селіванової про те, що код культури – це «мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти» [14, с. 43], то впливає, що код культури як вторинна знакова система, за слушним твердженням І. С. Чибор, акумулює ціннісний для культури зміст і функціонує як спосіб опису світогляду лінгвоспільноти [18]. Крім того, враховуючи вищезазначені твердження, код передбачає вторинне використання знаків, які вже мають закріплене за собою первинне значення. Природа первинних знаків відрізняється: це можуть бути природні об'єкти (тваринний, рослинний коди), речі (предметний код) та інші прояви дійсності.

На цій підставі підтримуємо думку М. Л. Ковшової, що найбільш оптимальною для лінгвокультурологічного аналізу є організація культурних знаків у код культури за тематичною ознакою: «людина» (антропний код), «природа» (природний код), «річ» (речовий код) тощо [6, с. 174].

Співвідношення з кодами культури, як стверджує науковець В. М. Телія, – це кореспонденція фразеологізму з тими джерелами – живими істотами, артефактами, ментофактами, та ін., які є предметами «окультуреного» їхнього осмислення та оцінювання людиною в процесі життєдіяльності [16].

Для вивчення ціннісного змісту культури в семантиці ФО сучасної української жіночої прози обрано *природний код культури* (далі – природний КК). Пояснено це тим, що із сивої давнини й до сьогодні життя людини міцно пов'язане з образами природи, які знайшли своє відображення у ФО.

Вважаємо, що *природний код культури* – сукупність номіналем, що позначають природні явища, об'єкти світу природи та приписувані їм властивості й виступають як джерело осмислення людиною світу. Код природи явно пов'язаний з реальним світом і «базується на емблематиці природного плану» [див. 13, с. 123]. Наприклад: «Щоб за п'ять хвилин хоч із-під землі діставай той номер! – наказав я» [3, с. 147]; «Та вони ж як вода й полум'я, як небо й земля» [3, с. 182]; «Здається, Влад навів-таки довідки про Оксану, бо поводив себе стримано, інтелігентно, без зайвих випадів, взявши, очевидно, на озброєння вислів – *вода і камінь точить*» [9, с. 34]; «*Під лежачий камінь, донечко, і вода не тече...*» [15, с. 10].

У межах фразеологічної трансляції природного КК на матеріалі української жіночої прози початку ХХІ століття виокремлено такі субкоди культури (далі – СКК):

1) природно-стихійний СКК – сукупність найменувань стихій. Компоненти-стихії *вогонь, вода, повітря, земля* відображені у ФО. Це можуть бути по-

одинокі контексти: «**Нема, доню, диму без вогню**» [15, с. 52]; «**Він, мов вогню, боявся дружини**» [8, с. 119] (пор.: як вогню з сл. боятися) – «дуже, сильно» [17, с. 140]; «...блискучі машинки, яких у крамниці **днем із вогнем не знайдеш...**» [3, с. 150] (пор.: *вдень з вогнем не знайти*) – «2. Дуже рідкісний» [17, с. 340]; «... мені захотілося зникнути, **піти в землю**» [3, с. 198]; «**У воді горя не втопиш, хай навіть там інколи можна побачити і Сонце, і Місяць...**» [9, с. 214] (пор.: *топити горе*) – «тамувати, приглушувати тяжкі почуття, думки» [17, с. 889]; «**І ніби у воду канула**» [11, с. 138] (пор.: *ніби у воду впасти*) – «1. Зникнути безслідно; пропасти» [17, с. 148] чи повторювані: «**От і знову грозилася вивести мене на чисту воду й показати людям моє справжнє обличчя, якщо я...**» [3, с. 127]; «**І ти вирішив вивести їх на чисту воду?** – посміхнувся Іван» [15, с. 196] (пор.: *вивести на чисту воду*) – «1. Викривати чію-небудь непорядність, підступність, нечесність [17, с. 83]; «**Той зошит наче крізь землю провалився**» [3, с. 19]; «... **хочеться крізь землю провалитися**» [3, с. 96]; «**Так, звісно, вона мала б почервоніти, знітитися, від сорому, певне, провалитися крізь землю...**» [9, с. 160]; «**Готовий був крізь землю провалитися**» [8, с. 256] (пор.: *готовий провалитися крізь землю*) – «у когось виникає бажання якомога швидше звідкись зникнути» [17, с. 410].

У природно-стихійному СКК української жіночої прози початку ХХІ століття фіксуємо антонімічні ФО: «**Коли Єва отримала свою першу пачку грошей..., тоді вона вирішила, що «землю гризтиме» заради цієї пачки**» [12, с. 10]; «**Молось землю риє**» [12, с. 15]; «**Як у воду опущений**» [7, с. 55].

ФО з кількома компонентами природно-стихійного СКК транслюють, що для злагодженої роботи будь-яка установа повинна бути командою: «**І головне: мої працівники мають бути відданими мені, готовими йти за мене у вогонь і воду**» [3, с. 129] (пор.: *в вогонь і воду* з сл. іти) – «на будь-який самовідданий вчинок; на все» [17, с. 140]. До цитованого речення входить ФО, компоненти якого *вогонь і вода* – не найменування природних явищ, а назви стихій, які з давніх-давен були символами головних життєвих випробувань людини.

Загалом природно-стихійний СКК найбільший за обсягом у фразеологічному фонді української жіночої прози початку ХХІ століття. Крім універсальних моделей природно-стихійного СКК функціонально значущі також інші моделі кореляції. Зокрема, у ФО цього СКК наявні міжкодові двокомпонентні переходи: 1) природний + соматичний: «...**розкидаю зруб, зітру з лиця землі, засиплю піском і закатаю асфальтом**» [3, с. 137]; «**Я взяла тебе на понт – і просто пальцем у небо**» [3, с. 110] (пор.: *попасти пальцем в небо*) – «сказати чи зробити що-небудь невлад, помилитися у поясненні чи визначенні чогось» [17, с. 674]; «**Вона робить ковток золотого пійла, тепло розливається тілом, в очах мерехтять вогники**» [8, с. 196]; «**Земля хиталася в Соні під ногами...**» [15, с. 82; 15, с. 98] (пор.: *земля горить під ногами*) – «для кого-небудь становище стає критичним, безвихідним» [17, с. 332]; «**Ніжні пелюстки її губ торкаються його, шершавих і потрісканих від того, що вже давно і краплі води**

не мав у роті...» [8, с. 161]; 2) природний + квантитативний: «*Може, це не її папери, може, то все випадковість, — насилу застогнав професор, бо ж опинився між двох вогнів»* [9, с. 98] (пор.: між двох вогнів з сл. опинитися) – «у такому скрутному становищі, коли небезпека загрожує з обох боків» [17, с. 141]; «*Як дві краплі води! І волосся в неї таке ж гарне було, як у тебе, довге...»* [15, с. 11] (пор.: як дві краплі води) – «дуже, зовсім» [17, с. 394]; 3) зооморфний + природний: «*Почали викликати в слідчі органи працівників музею, але всі звинувачення з них як із гуски вода»* [3, с. 141] (пор.: як з гуски вода) – «хто-небудь зовсім не реагує на щось: ніщо не впливає, не діє на когось» [17, с. 141].

Також у ФО природно-стихійного СКК наявні міжкодові трикомпонентні переходи: квантитативний + природний + гастрономічний: «*Якщо вже якимсь там родакам, якійсь там сьомій воді на киселі...»* [3, с. 135]; «*Як казав сам Арсен, сьома вода на киселі»* [8, с. 42] (пор.: сьома вода на киселі) – «дуже далека рідня» [17, с. 141].

Крім того, сучасні майстрині художнього слова вдаються модифікованого вживання ФО природно-стихійного СКК. Зафіксовано міжкодові чотирикомпонентні переходи: предметний + природний + соматичний + темпоральний: «*Поліна присоромила мене тою правдою, а це як відро холодної води вилити на голову посеред літа»* [9, с. 197] (пор.: вилити поміи) – «несправедливо ганьбити кого-небудь» [17, с. 93].

2) СКК явищ природи – сукупність найменувань природних явищ та їхніх проявів: «*Я стояв, наче блискавкою вражений, — тримав у руках ручку ляди й не знав, що з нею робити»* [3, с. 31]; «*І враз уже під самий ранок наче блискавка його вдарила»* [8, с. 124]; «*...аби все згнуло, вкрилося мороком і ніколи не поверталось»* [12, с. 8] (пор.: вкритися іржею) – «довго не використовуватися, забутися, застаріти» [17, с. 136]; «*Я відповіла, що якщо навіть сама стану бурюлькою, усе одно буду тримати прапор»* [15, с. 22]; «*Сидить у пластиковому кріслі, думає: чи занесе мене сюди ще якимось вітром»* [7, с. 32]; «*Мешкає Таня на Лівому березі, в районі, куди нормальних киян ніяким вітром ніколи не заносить»* [7, с. 48]; «*Сказала — і як вітром її здуло»* [15, с. 18]; «*...і тільки об'їждчик на коні чи бригадир на бричці до краю поля наблизиться — їх як вітром здувало»* [8, с. 117] (пор.: як вітром здуло) – «хто або що-небудь несподівано або безслідно зник» [17, с. 332].

Функціонально значущі, на наш погляд ФО СКК явищ природи, структура яких бінарно транслює природу, тобто явища природи переплетені з номінатами на позначення об'єктів космосу: «*Несподіваний дзвінок Стасі грянув як грім серед ясного неба»* [2, с. 238]; «*Як грім серед ясного неба»* [7, с. 69]; «*Те, що «дороженька» невісточка не хоче вступати до університетської аспірантури, було для Брехів мов грім серед ясного неба»* [9, с. 178] (пор.: мов грім серед ясного неба) – «несподівано, раптово, зненацька» [17, с. 198].

ФО СКК явищ природи містять міжкодові двокомпонентні переходи:

1) природний + біоморфний: «*Щойно цей козел із бедриком полізе на го-*

рище, до Анжелиного мольберта, я вискочу за двері – **і лови вітра в полі**» [8, с. 184] (пор.: *шукати вітра в полі*) – «1. Не можна знайти кого-небудь, марно намагатися дізнатися про чиєсь місцеперебування» [17, с. 969];

2) природний + соматичний: «Тільки б не звалилася на мене, **як сніг на голову**» [3, с. 77]; «Директорська посада звалилася на чоловіка, **мов сніг на голову...**» [8, с. 44] (пор.: *мов сніг на голову* з сл. *звалюватися*) – «зовсім несподівано; раптово» [17, с. 837]; 3) предметний + природний: «– *Та знаю я вас, писак: за сенсаціями рище, а в кишені вітер свище*» [3, с. 112]; «...бо в нього, бачте, **у кишенях вітер свище**» [3, с. 114]; «...а у муляра, подумав Дан, мабуть, **у кишені вітер свище**» [12, с. 71] (пор.: *вітер у кишені свище*) – «1. Нема грошей» [17, с. 131].

3) природно-ландшафтний СКК – це сукупність найменувань природних об'єктів, які оточують людину, і ті з них, які вона опанувала в окремому існуванні: «...розмова **пустилася берега**» [2, с. 52] (пор.: *пускатися берега*) – «3. Робити що-небудь по-своєму» [17, с. 721]; «**Ти зовсім на міліні**» [15, с. 147]; «Через цей останній фактор роботи в мене було **хоч греблю гати...**» [11, с. 74] (пор.: *хоч греблю гати*) – «дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь» [17, с. 170]; «...замість **піти на дно**, схопився за пір'їнку свідомого і **заходився гойдатися на хвилях**» [8, с. 27] (пор.: *спуститися на дно*) – «2. Морально спустошуватися, опускаватися» [17, с. 855]; «**А чому ви вирішили, що я тримаюся на плаву, Алексе**» [7, с. 19]; «**А ви, Ларисо, як ви тримаєтесь на плаву в цьому житті**» [7, с. 27].

Привертає увагу той факт, що серед ФО природно-ландшафтного СКК в українській жіночій прозі початку ХХІ століття є ФО із компонентами-фаворитами *гора, течія, хвиля*: «**Але цікавість і упертість взяли гору**» [1, с. 178]; «**Але, певне, досвід таки взяв гору над збентеженням...**» [9, с. 118] (пор.: *взяти гору*) – «2. Перемагати, переборювати, долати кого-, що-небудь» [17, с. 55]; «**А потім, коли маєш настрій, вернеш гори за годину**» [2, с. 211] (пор.: *вернути гори*) – «зробити, виконати велику, навіть неможливу роботу; зробити дуже багато» [17, с. 613]; «**І Ліза вирішила пливати за течією**» [11, с. 94]; «**Однак продовжував плисти за течією, як і всі**» [8, с. 41] (пор.: *пливати за течією*) – «пасивно підкорятися обставинам, нічого не роблячи для поліпшення свого становища» [17, с. 647]; «...однак Оксана не настільки заблукала, щоб погодитися на це, а тому продовжує **плисти проти течії**» [9, с. 92] (пор.: *пливати проти течії*) – «діяти самостійно, всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям» [17, с. 647]; «Тільки й спокою в хаті, коли **кожен на своїй хвилі**» [1, с. 78]; «**Він був на своїй хвилі, нікого й нічого не помічав...**» [1, с. 148]. У цитованих ФО переважають компоненти водного довілля, у яких сигналізовано про ритм життя сучасних українців.

4) природно-речовинний СКК – сукупність найменувань і їхніх сполучень, що позначають природні об'єкти, у тому числі опановані людиною в їхньому окремому існуванні. Наприклад, компоненти *золото, залізо*,

мідь природного походження відображені у ФО: «В Ірини кожен день **на вагу золота**...» [1, с. 47] (пор.: *на вагу золота*) – «1. Який має першочергове значення; надзвичайно значимий, цінний» [17, с. 65].

5) космічний СКК – сукупність номіналем на позначення об'єктів космосу: «А вона й досі **десь під хмарами літає**» [3, с. 113] (пор.: *високо літати*) – «2. Перебільшувати свої здібності; зазнаватися» [17, с. 441]; «Звичайно, Сергій **зірок із неба в шкільній науці не хапав**» [8, с. 41] (пор.: *зірок з неба не хапати*) – «хто-небудь не відзначається неабиякими здібностями, розумом» [17, с. 919]; «**Спустилися з неба на землю і навіть не зашпорталися**» [9, с. 118] (пор.: *з неба впасти*) – «1. Несподівано» [17, с. 148].

Крім універсальних моделей космічного СКК, функціонально значущі також інші моделі кореляції. Наприклад, у ФО цього СКК наявні міжкомодові двокомпонентні переходи: 1) квантитативний + природний: «**Принаймні Сонька-старша буде на сьомому небі від цієї новини**» [2, с. 223]; «**Коли Софійка повернулася додому, то почувалася на десятому небі від щастя**» [15, с. 114] (пор.: *на сьомому небі з сл. бути*) – «дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий» [17, с. 539]; 2) просторовий + природний: «**Ви знаєте, скільки коштувало нам з Іреною та нашим батькам відвоювати місце під сонцем у тій божевільні, що зветься есесером?**» [9, с. 100] (пор.: *місце під сонцем*) – «певне становище в житті, суспільстві» [17, с. 495]. Як доводять приклади, сучасні українці оточили себе такими вербалізованими схемами ФО, які відображають сутність їхнього буття. Відтак, ФО, як і інші одиниці мови, формують образ реального світу, яким його бачать носії. Провідну роль у ФО відіграють певні компоненти, зокрема природного коду культури, які претендують на статус, стрижневих, концептуально і символічно зумовлених.

Отже, у матеріальному світі сучасну людину оточує велика кількість предметів, тому кодування речей через компонентні індекси ФО надає їм нових характеристик і властивостей. Природні об'єкти у ФО сучасної української жіночої прози відображено через космічні явища, стихії, речовини, ландшафт.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному вивченні особливостей кодування культури у фразеологічній палітрі української жіночої прози початку ХХІ століття.

Література

1. Вдовиченко Г. «Інші пів'яблука» : [роман] / Галина Вдовиченко, передм. М. Руданської. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 256 с.
2. Вдовиченко Г. «Пів'яблука» : [роман] / Галина Вдовиченко. – К. : Нора-Друк, 2008. – 240 с.
3. Гуменюк Н. Квіти на снігу: [роман] / Надія Гуменюк. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. – 208 с.
4. Заваринська І. Ф. Лінгвокультурна інформація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Ірина Федорівна Заваринська. – Рівне, 2009. – 215 с.

5. Ковшова М. Л. «Культурный код» как элемент культурной интерпретации фразеологизмов в лингвокультурологической парадигме исследования / М. Л. Ковшова // Знание. Язык. Культура : материалы Междунар. научной конференции. – Тула : Петровская Гора, 2007. – С. 30–33.
6. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии : Коды культуры. Изд. 3-е / М. Л. Ковшова. – М : ЛЕНАНД, 2016. – 456 с.
7. Кононенко Євгенія. Ностальгія: [повість] / Євгенія Кононенко. – Львів : Кальварія, 2016. – 136 с.
8. Корній Дара. Зірка для тебе : [роман] / Дара Корній; поетичне оздоблення Л. Долик; передм. О. Хвостової. – 3-тє вид., стереотип. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 304 с.
9. Корній Дара. Тому, що ти є : [роман] / Дара Корній. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208с.
11. Роздобудько І. Гудзик; Все, що я хотіла сьогодні...; Оленіум : [романи] / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2008. – 475 с.
12. Роздобудько І. Дві хвилини правди : [роман] / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2008. – 248 с.
13. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : [монографія] / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
14. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Талан С. Купеля : [збірка] / Світлана Талан. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 240 с.
16. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
17. Фразеологічний словник української мови [укл. В. М. Білоноженко та ін.] / В. М. Білоноженко – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.
18. Чибор І. С. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології / І. С. Чибор: автореф. дис. ... канд. філол. наук : [спец.] 10.02.01 «Українська мова». – Чернівці, 2016. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu/chnu_news/.../Aref_Chibor.pdf.

References

1. Galina Vdovichenko. Other apple half: [novel] / Galina Vdovichenko, preface by Nikolai Rudanskyi. – Kharkov : Book Club «Family Leisure Club», 2013. – 256 p.
2. Galina Vdovichenko. Half of apple: [novel] / Galina Vdovichenko. – Kiev: Nora-Druk, 2008. – 240 p.
3. N. Gumenyuk. Flowers in the snow : [novel] / Nadiya Gumenyuk. – Kharkiv : Book Club "Family Leisure Club", 2018. – 208 p.
4. F. Zavorinska. Linguistic and cultural information of phraseologisms with an onymic component in the English, Polish and Ukrainian languages : diss. Cand. filol Sciences: 02.10.17 "Comparative-historical and typological linguistics" / Irina Feodorovna Zavarinska. – Rivne, 2009. – 215 p.
5. M. L. Kovshova. "Cultural code" as an element of the cultural interpretation of phraseologisms in the lingvo-cultural study paradigm / M. L. Kovshova // Knowledge. The language Culture : Materials of the International scientific conference. – Tula: Petrovskaya Gora, 2007. – P. 30–33.
6. M. L. Kovshova. Lingvokulturologichesky method in phraseology: Codes of culture. Izd. 3rd / M. L. Kovshova. – M : LENAND, 2016. – 456 p.

7. Eugenia Kononenko. Nostalgia. Story. – Lviv: Calvary, 2016. – 136 p.
8. Dara Korney. Star for you / Dara Korney. – Kharkov : Book Club «Family Leisure Club», 2016. – 304 p.
9. Dara Korney. Star for you / Dara Korney. – Kharkov : Book Club «Family Leisure Club», 2012. – 240 p.
10. V. A. Maslova. Lingvo-kulturologiya / V. A. Maslova: Educational. manual for a student. higher studies, institutions. – Moscow: Publishing Center "Akademiya", 2001. – 208 p.
11. Iren Rozdobudko. Button; All I want now...; Olenium: novels / Iren Rozdobudko. – Kharkov : Folio, 2008. – 475 p.
12. Iren Rozdobudko. Two minutes truth: novel / Iren Rozdobudko. – Kiev : Nora-Druk, 2008. – 248 p.
13. Lyubov Savchenko. The phenomenon of etnocodes of spiritual culture of the Ukrainian language in phraseology: etymological and ethnolinguistic aspects: monograph / Lyubov Savchenko. – Simferopol : Dolia, 2013. – 600 p.
14. Elena Selivanova. Modern linguistics : Terminology encyclopedia / Elena Selivanova. – Poltava: The environment-K, 2006. – 716 pages.
15. S. Talan. Pools: collection / Svetlana Talan. – Kharkov : Book Club «Family Leisure Club», 240 p.
16. Telyya V. N. Russian phraseology Semantichesky, prahmatyc lynchvokulturolohycheskyy aspects and / V. N. Telyya. – Moscow: Languages of Culture, 288 p.
17. Phraseological Dictionary of the Ukrainian language [made by Vera Bilonozhenko and others] / Vera Bilonozhenko – Kiev: The scientific thought, 1999. – 984 p.
18. S. Chibor. Representation of the mythological ethnocodus of culture in Ukrainian phraseology / I. S. Chibor: author's abstract. dis . Candidate filol Sciences : [special.] 10.02.01 "Ukrainian language". – Chernivtsi, 2016. – 20 p. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.chnu.edu.ua/res//chnu/chnu_news/.../Aref_Chibor.pdf

Badyul V. V.

STRUCTURAL MODEL OF THE NATURAL CODE OF CULTURE (ON THE MATERIAL OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF UKRAINIAN WOMEN'S PROSE OF THE XXI CENTURY)

The article attempts to outline the reorientation of modern linguistic research by analyzing the process of changing scientific paradigms. It is argued that the paradigm of linguistics of the 21 century acquired anthropocentric orientation, and language is studied as a representative form of human consciousness and a product of the creativity of the linguistic personality. It was emphasized that in the field of humanitarian disciplines the expression of anthropocentric orientation was the intensification of cultural research, that is, the emergence of a cultural phenomenon that contains all the diversity of human activity and the realization of this activity in the language. It is emphasized that linguoculture is one of the most promising linguistic disciplines that investigate the connection between language and culture.

It is noted that activation in the 21 century of linguistic and cultural issues contributed to the actualization of the use of the notion of «code of culture», which is relevant reproduction of linguoculture, due to the phraseological resources of the language.

It was emphasized that the identification of culturally flagged signals in phraseological units as collapsed microtext, which preserves cultural information, and whose

components and images are permeated with cultural codes, helps to understand the mechanisms of combination in the phraseological mark of linguistic and cultural semantics.

Note that the code of culture embodies the correspondence between the content plan and the plan of expression of the sign, specifies the significance of the sign, and the interpreter reveals this significance, decrypts, that is, understands the sign. On this basis, the structure of the natural code of culture, phraseologically interpreted in the Ukrainian female prose of the beginning of the 21 century, is explored.

Within the phraseological translation of the natural code of culture on the material of Ukrainian female prose at the beginning of the 21 century, the following subcodes of culture were selected and investigated: natural-spontaneous – a collection of elements of elements; natural-landscape – a collection of names of natural objects that surround a person, and those of which it is mastered in a separate existence; subcode of culture of phenomena of nature – a set of names of natural phenomena and their manifestations; natural-substance subcode of culture – a set of names and their combinations, denoting natural objects, including those acquired by man in their separate existence; space subcodes of culture – a set of nominatives for the designation of space objects.

Keywords: *code of culture, natural code of culture, phraseological units, women's ukrainian prose.*

УДК 811.161.2'42:323.23

О. С. Билінська

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

АГІТАЦІЙНО-РИТУАЛЬНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено особливостям функціонування та репрезентації мовленнєвих жанрів агітаційно-ритуального характеру в сучасному українському політичному дискурсі. Основну увагу приділено функції ритуалізації, яка уможливує політичну взаємодію через ситуації закріпленого змісту з чітко визначеним колом учасників, їх статусними ролями, хронотопом та етикетними текстами. Окреслено ознаки агітаційного політичного дискурсу в усних та письмових ритуальних мовленнєвих жанрах і визначено, що в останніх відповідно вони мають поодинокий характер, поступаючись власне ритуальним компонентам як на структурному, так і на мовному рівнях. Проаналізовано будову агітаційно-ритуальних політичних текстів та розглянуто основні прийоми і вербальні маркери мовленнєвого впливу в текстах цього типу, наявні в передвиборних кампаніях за 2006-2016 роки.

Ключові слова: агітація, мовленнєвий жанр, політична комунікація, політичний дискурс, політичний текст, мовленнєвий вплив.

Серед жанрів агітаційного політичного дискурсу (далі – АПД) більшість становлять текстові репрезентації, що виконують, крім власне агітаційної, ще й інші функції, характерні для політичного дискурсу (далі – ПД) загалом. Найсамперед це функція ритуалізації, що визначає відповідний параметр ПД [4] та полягає у здійсненні політичної взаємодії через ситуації закріпленого змісту з чітко визначеним колом учасників, їх статусними ролями, хронотопом та етикетними текстами.

Жанри ритуальної комунікації в ПД досить різноманітні. Так, О. Бойко називає такі форми політичного ритуалу: традиції, звичаї, обряди, церемонії, які «фіксують, регламентують і передають від покоління до покоління комплекс певних дій, норм і звичаїв взаємин між людьми» [1, с. 229]. Л. Стрій зазначає, що кількість ритуалів у ПД обмежена: парад, демонстрація, інавгурація, привітання та урочисті звернення [5, с. 85]. При цьому в цих мовленнєвих жанрах (далі – МЖ) зафіксовано різне співвідношення вербальних та невербальних елементів, оскільки у парадах і демонстраціях переважають подієвий та візуальний чинники, а вербальний чинник майже не представлено. В інавгурації, привітанні та урочистому зверненні, навпаки, на перше місце виходить

вербальний чинник, тому ці тексти і мають переважно друковану форму, а не лише виголошуються в усній формі. Дослідниця визначає такі ритуальні МЖ, як привітання, святкове звернення, подяка, некролог і співчуття, інавгураційна промова, оскільки вони складниками відповідних ПР [5, с. 86].

Зазначимо, що прозорість меж ПД та його жанрова своєрідність зумовлюють взаємопроникнення жанрових рис, що сприяє появі синкретичних та міжжанрових виявів, тобто на практиці переважають не «чисті» жанрові форми ПД, а комплексні, у яких наявні ознаки різних МЖ. Звідси ми і визначаємо особливий тип жанру – агітаційно-ритуальні, що одночасно мають ознаки агітаційного та ритуального дискурсів, але пріоритетним жанром тут все ж таки буде ритуальний, а агітація наявна в ритуальних МЖ лише як вторинна інтенція мовця. Також потрібно вказати, що ритуально-агітаційні жанри АПД, як і власне агітаційні, представлені як в письмовій, так і в усній формах.

Письмова форма характерна для офіційних ритуальних текстів, переважно у формі привітань з нагоди святкових заходів і подій, а також для офіційних урочистих звернень політиків, що представлені або на електронних ресурсах, або в мас-медійних текстах. Ознаки агітаційних МЖ тут імпліцитно виражені або загалом відсутні, однак трапляються випадки й використання синтаксичних конструкцій, що ми потрактуємо як агітаційні. Насамперед це різноманітні заклики, напр.: ***Закликаю до єдності і конструктивної співпраці, консолідованих зусиль в ім'я миру, добробуту і процвітання нашої держави*** (П. Порошенко, звернення до Українського народу з нагоди 25-ї річниці Всеукраїнського референдуму, 2016). Мовним вираженням наміру тут є перформатив, що вжитий у формі 1-ої особи однини теперішнього часу, характерній для перформативного вживання. Хоч пряме спонукання до дії не представлено, але перформативність цього висловлення вказує на його акціональний характер та тлумачення адресатом інтенції не лише як словесної дії, а як безпосередньої, тобто прямого заклику.

На думку Л. Стрій, «специфікою ритуальних звернень є і те, що мовець наголошує на власній позиції, постійно вказує на свою точку зору та виступає від власного імені» [5, с. 94], проте він і переконує адресата у своїй правоті, спонукаючи його до підтримки власної позиції, напр.: ***Переконаний, що ми на правильному шляху. Оновлене законодавство стає основою реформ. Запровадження нових інститутів гарантує додатковий захист прав і свобод громадян. Створення Верховного Суду з кращих представників правничої професії поверне суспільству віру у право і справедливість. Тож будьте провідниками цих перетворень. Упевнений, що ваша професійна майстерність, відданість справі стануть запорукою нашого спільного успіху*** (П. Порошенко, вітання з Днем юриста, 2016). Спонукальна конструкція логічно впливає та семантично «вмонтовано» в основний текст, що містить викладення основних положень позиції мовця, тому заклик сприймається як поштовх до дій у разі погодження в позицією політика.

Однак ознаки АПД в письмових ритуальних МЖ не є яскраво вираженими, вони мають поодинокий характер, поступаючись власне ритуальним компонентам як на структурному, так і на мовному рівнях.

Усна форма характерна насамперед для святкових промов і привітань політиків з нагоди певних подій – Нового року, Різдва, Великодня, Дня незалежності тощо. Л. Стрій визначає привітання як МЖ ПД, що є «вітанням від імені політичного лідера або політичної сили (партії, організації) з нагоди свята або урочистої події» [5, с. 87]. Основним ритуальним МЖ, що функціонує в АПД, на нашу думку, є привітання з новим роком, що належить до президентської риторики.

Цей МЖ має специфіку у вираженні агітаційної функції: мовець використовує форми дієслів теперішнього часу та перформативні дієслова, а не наказовий спосіб дієслів та спонукальні речення, напр.: *Дивлячись у майбутнє, я закликаю українську громаду, кожна українську родину, кожного українця до єднання в ім'я України. Я закликаю всіх громадян, людей різних національностей і віросповідань, прихильників різних політичних сил, до єдності* (В. Ющенко, привітання з Новим роком, 2006). Обрана граматична форма не передбачає прямих закликів, проте репрезентує комунікативний намір мовця – заклик до певних дій. Ці дії не пов'язані із виборчим процесом, тому в агітаційно-ритуальних МЖ не йдеться про спонукування до участі у виборах. Натомість політики-мовці, у цьому разі президенти, заохочують адресата, якими виступає український народ, до спільних дій – єднання, тобто дій не стільки фізичних, скільки етичних і ментальних. Мовець позначає свій намір, однак не використовує експліцитних агітаційних форм, спонукування має тут характер поради, прохання або рекомендації. У наведеному тексті визначає комунікативний намір як прохання.

Саме ця інтенція домінує в агітаційно-ритуальних текстах МЖ привітання, напр.:

Я прошу, щоб зі словом Різдвяного миру ми звернулися один до одного і подякували, що ми є, що ми разом.

Я прошу, щоб своє тепло ми передали нашим батькам, близьким і коханим нашим людям, нашим дітям, друзям і всім, хто навколо нас.

Я прошу, щоб на Різдвяні свята ми знайшли можливість допомогти тим, хто у скруті, – нехай незнайомим, але нашим, рідним людям.

Я прошу, щоб ми згадали всіх, кого немає з нами, але навечно є у нашому серці.

Я прошу, щоб ми подумали про всіх, хто далеко від рідного дому, і всіх, хто чекає повернення (В. Ющенко, привітання з Різдвам Христовим, 2009).

У наведеному тексті поєднано перформативний мовленнєвий акт анафоричного типу (*Я прошу*) із двоскладною синтаксичною конструкцією, що семантично виражає спільні дії (*Ми згадали, Ми подумали* тощо). У такий спосіб прохання адресоване не лише реципієнтам, визначеним у звертанні, а й до

мовця, який об'єднує себе з адресатами. Прохання ж як різновид спонукальної інтенції вказує на низький ступінь категоричності та реалізацію категорії ввічливості (Дж. Ліч), тому що мовець, використовуючи відповідні перформативні мовленнєві акти, намагається переконати адресата у виконанні спільних дій, здійснюючи це у формі прихованого впливу. Крім того, побудова тексту на принципі синтаксичного паралелізму із чітким ритмічним малюнком та повторенням однакових лексико-граматичних елементів сприяє реалізації сугестивної функції мови. На нашу думку, ритуальний характер привітання тут вдало поєднано із агітаційним, заклик має прихований характер, а через це адресат його не усвідомлює. Крім того, фатичність ритуальних текстів також сприяє їх некритичному сприйняттю та реальному впливу на реципієнтів.

Об'єднання мовця з адресатом характерно для ритуальних текстів, а в агітаційно-ритуальних МЖ воно виконує роль пом'якшення наказовості, оскільки політик-мовець закликає до спільних дій, він пропонує їх виконати разом, напр.: *Давайте турбуватися про нашу державу так, як ми турбуємося про наші сім'ї. Давайте ставитися до своєї власної держави так, як ми ставимося до своєї родини* (Л. Кучма, новорічне привітання, 2004); *Давайте спрямуємо на утвердження в суспільстві благодійної атмосфери конструктивізму, взаємодопомоги, доброзичливості силу вільної преси, авторитет та впливовість професійних спілок, церков, національно-культурних об'єднань, усіх суспільних ланок, аж до сім'ї* (Л. Кучма, інавгураційна промова, 1999). Граматична форма дієслівної конструкції «Давайте + предикативне дієслово» передбачає заохочення до спільних дій мовця та адресата, мовець агітує до виконання соціально значущих вчинків, намагаючись переконати адресата в доцільності сумісних дій. Дієслівний компонент тут поєднано в аналітичну сполуку із імперативом *давайте*, проте фіксуємо й інший спосіб аналітичного спонукання, загалом характерний для української мови, – це поєднання часток *хай* (*нехай*) із семантично навантаженим дієслівним компонентом, напр.: *Сьогодні ж бажаю всім нам насамперед довгоочікуваного, тривалого миру. Хай збудеться пророцтво Шевченка: «І на оновленій землі врага не буде супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі!»* (П. Порошенко, новорічне привітання, 2016).

Фахівці зазначають, що конструкції спонукального способу із частками *хай* (*нехай*) та дієслів 3-ьої особи однини і 3-ьої особи множини теперішнього або майбутнього часу доконаного виду виражають незначне спонукання, «натомість виразним є значення бажання» [2, с. 259]. Цей спосіб утворення наказового способу дієслова є поширеним, однак він ускладнений значенням бажальності, рекомендації, тому спонукання відходить на другий план. Зважаючи на це, цілком логічним є використання таких форм у ритуальних текстах. У привітаннях в оптативній частині форми з частками *хай* (*нехай*) виражають власне побажання, а не спонукання, тому що для них характерна «незначна апелятивність» [2, с. 262], напр.: *Хай нам Бог допомагає!* (В. Янукович, новорічне привітання, 2014); *Нехай 2006 рік стане успішним для кожного громадянина*

нашої держави. **Нехай** в усіх оселях буде тепло і затишно (В. Ющенко, новорічне привітання, 2006). Однак агітаційної функції в оптативному вживанні ці конструкції не реалізують.

В агітаційно-ритуальних МЖ спонукання виражається не лише у формі наказового способу, а й у формі теперішнього часу множини, напр.: *За кілька секунд настає Новий рік. Вітаючи вас з Новим роком і зі світлим Різдом Христовим, **згадаймо** те найкраще, чим запам'ятався для нас рік минулий і **побажаймо** нашим рідним щастя* (Л. Кучма, новорічне привітання, 2004). Таку граматичну форму вираження спонукання вважають характерною для ситуацій, коли «спонукаючи до виконання дії чи набуття стану свого співрозмовника (своїх співрозмовників), мовець може повідомляти водночас, що він разом з ним (з ними) виконуватиме цю дію або набуватиме відповідного стану» [2, с. 259]. Однак фіксуємо й вживання форм доконаного виду теперішнього часу множини для вираження цього ж значення спільної дії, напр.: *Сьогодні ми лише починаємо меморіальні заходи. Протягом найближчих двох років **згадаємо, вшануємо і пом'янемо** всіх, хто поліг у цій землі: євреїв, ромів, представників українського національно-визвольного руху, полонених червоноармійців. **Схилимо** голови в пам'ять про жертви Бабиного Яру!* (П. Порошенко, виступ на жалобній церемонії з ушанування пам'яті жертв Бабиного Яру, 2016). В останньому висловленні цього прикладу з'являються форми наказового способу спільної дії, тоді як на початку наявні форми теперішнього часу множини.

Отже, в агітаційно-ритуальних МЖ вираження основної мети АПД має певну специфіку. Насамперед це передбачає домінування усної форми текстів та виголошення підготовлених промов, основними жанровими різновидами яких є звернення, виступ та привітання. На мовному рівні це використання перформативних мовленнєвих актів із низьким ступенем спонукальності (дієслова *закликаю, прошу*), а також аналітичних сполук на позначення імперативності, що виражають значення побажання, рекомендації, прохання тощо, тобто семантика агітаційності стає другорядною, натомість експліковано етикетні складники мовленнєвої взаємодії. Засобами впливу тут стають синтаксичний паралелізм та підвищена етикетність мовлення, що виражається у повторенні подібних синтаксичних конструкцій, анафоричності, семантичному дублюванні та на шаруванні інформації, підвищеній фатичності у спілкуванні.

Література

1. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання : [навч. посібник] / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2010. – 432 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. Кондратенко Н. В. Українська політична лінгвістика в Україні: фундаментальні і прикладні проблеми / Н. В. Кондратенко // Мовознавство : науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

– 2016. – Вип. 6. – С. 29–36.

4. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : [монографія] / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
5. Стрій Л. І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу : структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н. : спец. 10.02.01 – українська мова. – Одеса, 2015. – 190 с.

References

1. Bojko O. D. Politichne manipulyuvannya : [navch. posibnik] / O. D. Bojko. – K.: Akademvidav, 2010. – 432 s.
2. Vihovaneč' I. R. Teoretichna morfologiya ukraïns'koï movi : Akademichna gramatika ukraïns'koï movi / I. R. Vihovaneč', K. G. Gorodens'ka; [za red. I. R. Vihovanečya]. – K. : Univ. vid-vo «Pul'sari», 2004. – 400 s.
3. Kondratenko N. V. Ukraïns'ka politichna lingvistika v Ukraïni: fundamental'ni i prikladni problemi / N. V. Kondratenko // Movoznavstvo : naukovu-teoretichnij zhurnal Institutu movoznavstva im. O. O. Potebni ta Ukraïns'kogo movno-informacijnogo fondu NAN Ukraïni. – 2016. – Vip. 6. – S. 29–36.
4. Kondratenko N. V. Ukraïns'kij politichnij diskurs : tekstualizaciya real'nosti : [monografiya] / N. V. Kondratenko. – Odesa : Chornomor'ya, 2007. – 156 s.
5. Strij L. I. Ritual'ni zhanri ukraïns'kogo politichnogo diskursu : strukturno-semantichnij i lingvopragmatichnij aspekti : dis. na zdobuttya nauk. stupenya k. filol. n. : spec. 10.02.01 – ukraïns'ka mova. – Odesa, 2015. – 190 s.

Bylinska O. S.

AGITATION AND RITUAL SPEECH GENRES OF POLITICAL COMMUNICATION

The article is devoted to the peculiarities of functioning and representation of speech genres of agitation and ritual character in the modern Ukrainian political discourse. The main attention is paid to the function of ritualization, which makes possible political interaction through the situation of fixed content with a clearly defined range of participants, their status roles, chronotope and etiquette texts. The signs of agitation political discourse in oral and written ritual speech genres are marked and it is determined that in the latter they have a single character, conceding to the ritual components both at the structural and linguistic levels. Analyzed the structure of the campaign-a ritual of political texts and reviewed the basic techniques and verbal markers of speech influence in the texts of this type of pre-electoral campaigns for 2006–2016.

Keywords: *agitation, speech genre, political communication, political discourse, political text, speech influence.*

УДК 81'42:82.09

О. О. Бойко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ ЯК КАТЕГОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Метою дослідження є формування теоретичного підґрунтя вивчення інтертекстуальності та становлення цього поняття як текстово-дискурсивної категорії. У статті розглянуто різні точки зору дослідників, які у своїх наукових розвідках послуговуються різними термінами: інтертекстуальність, інтертекст, інтертекстуалізація та інтертекстема. Актуалізовано літературознавчі, семіотичні та лінгвістичні підходи до вивчення інтертекстуальності та доведено, що інтертекстуальність є текстотвірним чинником у художньому дискурсі.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекст, інтертекстуалізація, теоретичні засади, категорія, художній дискурс.

Поняття інтертекстуальності увійшло в науковий обіг ще в 60-ті роки ХХ століття разом із працями Ю. Кристевой. Цей термін не був сприйнятий науковцями одномоментно, однак розкриття цього поняття та його аргументування в працях Р. Барта додало вагомості дослідженням французької вченої та викликало інтерес у наукової спільноти, який існує і сьогодні. Одним із актуальних питань є категорійний статус інтертекстуальності. Чимало вчених не вважають її категорією ані тексту, ані дискурсу, описуючи це поняття як «екстралінгвальну ознаку дискурсу» [8], «механізм» [12], «відношення між текстами» [2] тощо. Інші вважають інтертекстуальність категорією, але розходяться у думках щодо того, чи це текстова, чи дискурсивна, чи текстово-дискурсивна категорія (див. праці: [3], [6], [11] та ін.).

Метою дослідження є обґрунтувати категорійний статус інтертекстуальності саме текстово-дискурсивної категорії.

Теоретичне дослідження інтертекстуальності почалося з розробки поняття діалогічності, яке запровадив у своїх працях російський літературознавець М. М. Бахтін. У праці «Теорія роману» дослідник зазначав, що «діалогічна орієнтація слова серед чужих слів (всіх ступенів та якостей чужості) створює нові та сутнісні можливості в слові» [1, с. 29]. М. Бахтін розрізняв діалогічність, що можлива в поезії, та її вияви в прозових творах. Окрім того, вчений стверджував, що діалогічність притаманна будь-якому слову, тому що всі висловлення існують на межі свого та чужого контексту, вони відповідно пов'язані з попе-

редніми висловленнями та передбачають реакцію у майбутньому. Двоголосе слово, за твердженням М. Бахтіна, завжди є внутрішньо діалогізованим, що особливо яскраво проявляється в романі. Дослідник вважав проблему двоголового внутрішньо діалогізованого слова центральною проблемою теорії художньої прози [1, с. 85]. Отже, М. Бахтін тлумачить літературу як постійний діалог – автора з читачем, автора з літературними формами, автора з текстом і тексту з текстом. Таке розуміння діалогічності розвивають і деякі сучасні дослідники. Однак літературознавець не створив чіткої концепції та ієрархії діалогічності, що надало можливості французькій дослідниці, учениці Р. Барта, Ю. Кристевій, ґрунтуючись на працях М. Бахтіна, сформулювати власну концепцію інтертекстуальності.

Ю. Кристева у праці «Руйнування поетики» потрактує текст в аспекті продуктивності: це означає, що «текст розташовується в мові та становить пермутацію інших текстів, інтертекстуальність. У просторі того чи іншого тексту перехрещуються та нейтралізують одне одного декілька висловлювань, що взяті з інших текстів» [4, с. 136]. Дослідниця вказує на три типи зв'язку, за допомогою яких можуть співвідноситися різні уривки віршованих творів: повне заперечення, симетричне заперечення або часткове заперечення. Щоб виявити ці чинники, потрібно дотримуватися «параграматичного прочитування «творів, тобто читати їх одночасно. Поняття інтертекстуальності Ю. Кристева пропонує на заміну «текстового діалогу», який допомагає дослідити структурування тексту як трансформацію, що відбувається в діячності. Інтертекстуальність дослідниця уналежнює до генераторів романного тексту, нарівні з генератором комплексів та генератором актантів, а до інтертекстових функцій – ідеологему, що розповсюджується по всій траєкторії тексту, надаючи йому історичних та соціальних координат [4, с. 137]. Насамкінець, інтертекстуальність, за твердженням Ю. Кристевої, надходить на заміну поняття інтерсуб'єктивності, що дає змогу говорити про подвійне прочитання тексту. У пізніших працях Ю. Кристева відмежовується від «критики джерел» та на зміну поняття інтертекстуальності запроваджує в науковий обіг поняття параграматизму.

Найбільш відомою класифікацією інтертекстуальності є класифікація Ж. Женетта, який виклав її засади в праці «Палімпсести». На думку дослідника, інтертекстуальність є лише одним з різновидів видового поняття транстекстуальності, яке постає як співпричетність в одному тексті двох чи більше текстів. Інтертекстуальність за Ж. Женеттом порівнюється з паратекстуальністю – відношенням тексту до заголовка, епіграфа тощо; метатекстуальністю – коментарями та критикою до претексту; гіпертекстуальністю як висміюванням або пародіюванням одним текстом іншого та архітекстуальністю, що витлумачено як жанровий зв'язок текстів [цит. за 7]. В сучасній лінгвістиці деякі пункти цієї класифікації сприймаються неоднозначно, зокрема гіпертекстуальність сьогодні частіше пов'язується із одночасним сприйманням декількох текстів, посиленням на них, що зумовлене комп'ютеризацією населення.

Однак серед науковців є послідовники Ж. Женетта, зокрема французька дослідниця Н. П'єге-Гро вважає інтертекстуальність одним з різновидів діалогічності [7]. В її праці інтертекстуальність постає як пристрій, за допомогою якого один текст перезаписує інший текст, а інтертекст – це сукупність текстів, що відображаються в певному творі. Дослідниця також вважає інтертекстуальність одним з транстекстових відношень, першоелементом літератури. Н. П'єге-Гро заперечує інтертекстуальну природу таких понять, як ремінісценції або прихований перезапис тексту.

О. Рябініна також ґрунтується на класифікації Ж. Женетта, але вносить власні корективи: поділяє інтертекстуальність на чотири різновиди: 1) власне інтертекстуальність, що представлена як «текст у тексті», 2) паратекстуальність, як «заголовний комплекс як текст у тексті», 3) метатекстуальність як «текст про текст у тексті», і 4) гіпертекстуальність як «текст над текстом у тексті» [8, с. 5]. Інтертекстуальність у дослідженні постає як екстралінгвальна ознака дискурсу, як основна властивість усього різноманіття дискурсів. Отже, не надаючи цьому поняттю статусу категорії, О. Рябініна все ж уналежнює її до дискурсивних властивостей. Текстуальним засобом вираження інтертекстуальності О. Рябініна вважає інтертекст, що формально виявляє зв'язки з текстом-донором (прототекстом) [8, с. 10]. Представлена дослідницею класифікація є логічною, але виникає питання, чому інтертекстуальність є водночас і видовим, і родовим поняттям, оскільки як видове поняття Ж. Женетт послуговувався терміном «транстекстуальність».

Несамостійність інтертекстуальності, її підпорядкований стан щодо інших, видових понять, відзначали й інші дослідники, зокрема В. Шмід уналежнює інтертекстуальність до розрядів інтерсемантичності [цит. за 15, с. 189]. О. Селіванова надає інтертекстуальності статусу текстової категорії: «Текстова категорія – інтертекстуальність – як наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)» [9, с. 514] Водночас дослідниця пропонує потрактувати інтертекстуальність як один із ракурсів інтерсеміотичності (за Ю. Лотманом) як текстової категорії.

І. Смірнов, в свою чергу, розглядає інтертекстуальність як явище, що використовується одночасно з інтерсеміотичністю (інтермедіальністю). Інтертекстуальність, за словами дослідника, є «складником широкого родового поняття, так би мовити, інтер <...>альності, що має на увазі повне або часткове формування змісту художнього твору посередництвом посилення на інший текст, що може віднайти в творчості того ж автора, у суміжному мистецтві, в суміжному дискурсі або в попередній літературі» [10, с. 11]. Заслуговує на особливу увагу згадка про те, що інтертекстуальність – це загальнонаукова тенденція, що отримала математичне аргументування в так званій теорії категорій.

Невизначеність термінологічного апарату, зумовлена різноманіттям під-

ходів (літературознавчий, культурологічний, семіотичний, лінгвістичний) призводить до неоднотайності в плані сприйняття термінів «інтертекстуальність», «інтертекст», «інтертекстуалізація». Так, Н. Кузьміна послуговується терміном «інтертекст» на позначення «явища мови в його креативній функції, що забезпечує спроможність мови не тільки адекватно передавати готові повідомлення, але й створювати нові повідомлення (тексти), непередбачувані за автоматичними алгоритмами (Ю. Лотман) [цит. за 5, с. 21]. Інтертекстуальність, відповідно, дослідниця позначає як онтологічну властивість будь-якого тексту (насамперед художнього), що визначає його «вписаність» у процес літературної еволюції [5, с. 25].

Н. Фатєєва послуговується як синонімами термінами «інтертекст», «інтертекстуальність», «інтертекстуалізація». В її праці відзначено текстотвірну, конструктивну функція інтертекстуалізації, а також те, що «завдяки інтертексту текст вводиться у більш широкий культурно-літературний контекст. Міжтекстові зв'язки створюють вертикальний контекст твору, у зв'язку з чим він набуває неодномірності змісту. Отже, інтертекст, породжуючи конструкції «текст у тексті» та «текст про текст», створює подібність тропейчних відносин на рівні тексту» [12, с. 37].

Г. Сюта, створюючи «Цитатний тезаурус української поетичної мови», досліджує лише один аспект інтертекстуальності – цитати, та, що найважливіше, на нашу думку, вводить в науковий обіг новітній текстознавчий термін «інтертекстема»: «поняття *інтертекстема* в сучасній стилістиці вживається для позначення одиниць – маркерів міжтекстової взаємодії, інтертекстуальних відношень» [11, с. 81]. Дослідниця пропонує розглядати інтертекстему як одиницю мови і тексту, що має низку категорійних ознак: «ментальну паспортизацію», стереотипізованість, текстотвірний потенціал тощо. «Інтертекстеми можуть бути формально представлені як окремі слова/ словосполучення (наприклад, авторські лексичні новотвори, прецедентні імена, назви творів), також як прямі або непрямі нагадування про ситуації. І ці типи експлікації / імплікації – ознака, що максимально зближує інтертекстему з цитатою, засвідчує їхню онтологічну спорідненість» [11, с. 81]. Отже, Г. Сюта розглядає інтертекстему як одиницю мови і тексту, та в той же час не ставить знак рівності між інтертекстемою і цитатою. Новітній термін «інтертекстема», на нашу думку, заслуговує на подальше детальне вивчення та розробку.

Інтертекстуальність отримує статус категорії лише в декількох наукових працях. В деяких статтях (див.: [13], [14] та ін.) цей статус надається «за замовчуванням», наприклад, О. Філатова уналежнює інтертекстуальність до глобальних текстових категорій [13], що відповідає словниковому позначенню текстових категорій: «К. Т. – специфічні ознаки мовного цілого, що відрізняють це ціле (текст) від інших мовних явищ (С. Г. Ільєнко). К. Т. розглядаються: а) з точки зору теорії знака; б) як текстові властивості; в) як пристрої, що мають польовий характер; г) як одиниця аналізу. Дослідники виділяють: а) змістові

категорії; б) структурні; в) ті, що відображають системно-діяльнісний підхід; г) функціонально-стилістичні; д) категорії, що засновані на принципі віддзеркалюваності. До глобальних текстових категорій уналежнюють такі категорії, як учасники спілкування, події, час, простір, оцінка (А. Ф. Папіна). З урахуванням комунікативного характеру мовлення вирізняється категорія діалогічності» [2]. Але у зазначених дослідженнях не розкриваються категорійні особливості інтертекстуальності, що відкриває простір для подальшої розробки цього питання.

В. Чернявська однією з перших уналежнила інтертекстуальність до текстових категорій: «Згідно з текстолінгвістичним поглядом інтертекстуальність виступає як текстова категорія та особлива властивість певних текстів, що взаємодіють в плані змісту та вираження з іншими текстовими цілими або їх фрагментами. Інтертекстуальність розглядають у системі критеріїв текстуальності в цілому та передбачає відтворюваність в конкретному текстовому екземплярі інваріантних текстотвірних ознак, що визначаються моделлю його текстобудови та – сприйняття – типом/жанром тексту». В. Чернявська пропонує розуміти інтертекстуальність як «категорію відкритості тексту», аргументуючи свою думку переліком категорійних ознак: змістовна незазакнєність тексту стосовно інших текстів та стосовно читача; взаємозв'язок між інтертекстуальністю та єдністю адресованостей – інтерсуб'єктної та інтертекстуальної; відкритість текстів одного автора або жанру один одному, а також відкритість одного типу тексту більш загальним функціонально-стилістичним та дискурсивним системам. [15, с. 185–193].

О. Переломова характеризує інтертекстуальність паралельно з авторством, адресатністю та інформативністю як системотвірну категорію. Дослідниця пропонує вважати інтертекстуальність текстотвірним засобом в структурі художньої оповіді, при цьому інтертекстуальність може виявлятися у використанні прецедентних текстів, що характеризуються ознаками автосемантичності, дейктичності до реінтерпретованості, тобто багаторазової повторюваності в інтертекстуальному ряду [6, с. 24]. Отже, на думку О. Переломової, інтертекстуальність – це текстова категорія з урахуванням того, що текст може дорівнювати дискурсу, а лінгвістичне вивчення тексту передбачає вивчення теорії дискурсу.

Н. Кондратенко доводить, що інтертекстуальність – це текстово-дискурсивна категорія. Аналізуючи текстові категорії, дослідниця розподіляє їх на три групи: основні, внутрішньотекстові та зовнішньотекстові (текстово-дискурсивні), що виражені передусім у художньому тексті. До текстово-дискурсивних Н. Кондратенко уналежнює референційність, інтерсуб'єктність та інтертекстуальність. Особливо акцентується текстотвірна функція інтертекстуальності, що «увиразнює роль адресата, який і є реципієнтом, сприймачем, інтерпретатором» [3, с. 24].

Висновки і перспективи дослідження. Підсумовуючи вищевикладені на-

укові думки, зазначимо, що ми вважаємо за коректне уналежнити інтертекстуальність до текстово-дискурсивних категорій. Текст майже завжди дорівнює дискурсу, але в одному тексті водночас можуть співіснувати декілька дискурсів, що дає підстави для інтердискурсивного аналізу. Дискурс не дорівнює тексту, вираженому вербально, тому що в поняття дискурсу входять як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники. Інтертекстуальність може бути реалізована як в тексті, так і в дискурсі (у широкому та вузькому розумінні цих понять).

Як текстотвірний чинник, інтертекстуальність може бути досліджена за двома аспектами: як чинник рецепції читача і як чинник інтенції автора. Освічений читач може знайти в тексті інтертекстуальні елементи, які автор ввів підсвідомо. Читач не може повністю «співпасти» з автором у своєму сприйнятті – він може бути або «більшим», або «меншим» за автора. Особливу роль відіграє текстотвірна функція інтертекстуальності в художньому дискурсі, зокрема стосується постмодерної та неокласичної парадигми.

Інтертекстуальність – це текстово-дискурсивна категорія, яка виконує текстотвірну функцію завдяки «відкритості тексту» до читача, до інших текстів та до інших дискурсів. Інтертекстуалізація – процес впровадження інтертекстуальних елементів до текстів або дискурсів. Інтертекст – сукупність взаємопов'язаних між собою текстів або дискурсів, результат процесу інтертекстуалізації. Інтертекстема, на зразок «лексеми», «текстеми» тощо – абстрактна одиниця інтертекстуальності, що може бути виражена на лексичному, граматичному, текстовому, композиційному або навіть жанровому рівні.

Перспективи дослідження полягають у подальшому уточненні термінологічного апарату, що стосується інтертекстуальності в лінгвістичному аспекті.

Література

1. *Бахтин М. М.* Теория романа // Собр. соч. / М. М. Бахтин. – М.: Языки славянских культур, 2012. – Т. 3 (1930-1961 гг.) – 880 с.
2. *Жеребило Т. В.* Словарь лингвистических терминов / Т. В. Жеребило / Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: Пилигрим, 2010. – 486 с.
3. *Кондратенко Н. В.* Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: Монографія / Н. В. Кондратенко. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. – 320 с.
4. *Кристева Ю.* Избранные труды: Разрушение поэтики / Ю. Кристева / Пер. с фр. – М.: РОС-СПЭН, 2004. – 656 с.
5. *Кузьмина Н. А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: Монография / Н. А. Кузьмина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та. – Омск: Омск. гос. ун-т, 1999. – 268 с.
6. *Переломова О. С.* Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: Моногр. / О. С. Переломова. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – 208 с.
7. *Пьеге-Гро Н.* Введение в теорию интертекстуальности: Пер. с фр. / Н. Пьеге-Гро / Общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 240 с.
8. *Рябініна О. К.* Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська

мова» / О. К. Рябініна – Х., 2008. – 22 с.

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2008. – 712 с.
10. Смирнов И. П. Порождение интертекста / И. П. Смирнов. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 1995. – 189 с.
11. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття / Г. М. Сюта. – К., 2017. – 384 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»).
12. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М.: Агар, 2000. – 280 с.
13. Филатова О. М. Интертекстуальность как глобальная текстовая категория / О. М. Филатова // Вестник Удмуртского университета, 2006. – Вып. 5 (2). – С. 149-154.
14. Фильчук Т. Ф. Категория интертекстуальности в её лингвофилософской природе и дискурсивных проявлениях / Т. Ф. Фильчук // Вестник Харьковского национального университета, 2011. – Вып. 61. – С. 26-32.
15. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость. Интертекстуальность. Интердискурсивность: [учеб. пособие] / В. Е. Чернявская. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 248 с.

References

1. Bahtin M. M. Teorija romana // Sobr. soch. / M. M. Bahtin. – М.: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2012. – Т. 3 (1930-1961 gg.) – 880 s.
2. Zhrebilo T. V. Slovar' lingvisticheskikh terminov / T. V. Zhrebilo / Izd. 5-e, ispr. i dop. – Nazran': Piligrim, 2010. – 486 s.
3. Kondratenko N. V. Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu: Monohrafiia / N. V. Kondratenko. – К.: Vyd. dim Dmytra Buraho, 2012. – 320 s.
4. Kristeva Yu. Izbrannye trudy: Razrushenie poetiki / Yu. Kristeva / Per. S fr. – М.: ROSSPEN, 2004. – 656 s.
5. Kuz'mina N. A. Intertekst i ego rol' v protsessakh evolyutsii poeticheskogo yazyka: Monografiya / N. A. Kuz'mina. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta. – Omsk: Omsk. gos. un-t, 1999. – 268 s.
6. Perelomova O. S. Linhvokulturni kody intertekstualnosti ukrainskoho khudozhnoho dyskursu: diakhronichniy aspekt: Monohr. / O. S. Perelomova. – Sumy: Vyd-vo SumDU, 2008. – 208 s.
7. P'ege-Gro N. Vvedenie v teoriyu intertekstual'nosti: Per. s fr. / N. P'ege-Gro / Obshch. red. i vstup. st. G. K. Kosikova. – М.: Izd-vo LKI, 2008. – 240 s.
8. Riabinina O. K. Intertekstualnist u dyskursi suchasnoi ukrainskoi presy: linhvistychnyi aspekt: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01. «Ukrainska mova» / O. K. Riabinina – Kh., 2008. – 22 s.
9. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: [pidruchnyk] / O. O. Selivanova. – Poltava: Dovkillia – K, 2008. – 712 s.
10. Smirnov I. P. Porozhdenie interteksta / I. P. Smirnov. – SPb.: Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet, 1995. – 189 s.
11. Siuta H. M. Tsyatnyi tezarus ukrainskoi poetychnoi movy KhKh stolittia / H. M. Siuta. – К., 2017. – 384 s. (Seriiia «Studii z ukrainskoho movoznavstva»).
12. Fateeva N. A. Kontrapunkt intertekstual'nosti, ili Intertekst v mire tekstov / N. A. Fateeva. – М.: Агар, 2000. – 280 s.
13. Filatova O. M. Intertekstual'nost' kak global'naya tekstovaya kategoriya / O. M. Filatova // Vestnik Udmurtskogo universiteta, 2006. – Vyp. 5 (2). – S. 149-154.
14. Fil'chuk T. F. Kategoriya intertekstual'nosti v ee lingvofilosofskoy prirode i diskursivnykh proyavleniyakh / T. F. Fil'chuk // Vestnik Khar'kovskogo natsional'nogo universiteta, 2011. – Vyp. 61. – S. 26-32.
15. Chernyavskaya V. E. Lingvistika teksta: Polikodovost'. Intertekstual'nost'. Interdiskursivnost': [ucheb. posobie] / V. E. Chernyavskaya. – М.: LIBROKOM, 2009. – 248 s.

Boiko O. O.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF INTERTEXTUALITY AS A CATEGORY OF ARTISTIC DISCOURSE

The purpose of this study is to consider the theoretical basis for the study of intertextuality and the formation of this concept as a text-discursive category. The article deals with different points of view of researchers, which in their scientific research use different terms: intertextuality, intertext, intertextualization and intertexteme. Actualized literary, semiotic and linguistic approaches to the study of intertextuality, and it is proved that intertextuality is a text-creating factor in artistic discourse. As a text-creating factor, intertextuality can be investigated from two sides: as a factor in the reader's reception and as a factor in the intention of the author.

The theoretical study of intertextuality began with the development of the concept of dialogue, which was introduced in his writings by Russian literary critic M. M. Bakhtin. Y. Kristeva in the work "Destruction of Poetics" considers the text as a productivity, which means that "the text is in the language and represents the permutation of other texts, intertextuality". Intertextuality, according to Y. Kristeva, comes on the substitution of the concept of intersubjectivity, which makes it possible to speak of a double reading of the text.

The article deals with the classification of G. Genette and the influence she has made on the study of intertextuality. Studies of Ukrainian and foreign scholars who interpret intertextuality as a generic concept regarding inter-semanticity and intermedialism are given.

The lack of a well-defined terminology apparatus is governed by various approaches to the concepts of "intertextuality", "intertext", "intertextualization" and the latest concept of "intertexteme" (the term by G. Siuta). Depending on the approach - culturological, linguistic or literary, researchers use the terms as synonyms. The prospect of scientific research in this plane is to further refine the terminology apparatus concerning intertextuality in the linguistic aspect.

Keywords: *intertextuality, intertext, intertextualization, theoretical foundations, category, artistic discourse.*

УДК 811.161.2'37'42

Н. В. Вдовиченко

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра прикладної лінгвістики,
кандидат філологічних наук, доцент

КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ЕТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ ЯК ЗАСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОМЕНТАЛЬНОСТІ

У статті обґрунтовано теоретичні й методологічні засади когнітивного аналізу етичної лексики. Встановлено, що лінгвокогнітивне дослідження лексичної системи з позицій домінуючої когнітивно-дискурсивної парадигми сучасної лінгвістики ґрунтується на інтегральному підході, який враховує принципи енергеальності, дедуктивного функціоналізму та конфігуративності і реалізується за допомогою методу концептуального аналізу. Концептуальний аналіз – головний метод логічного аналізу мови, який базується на методиках дистрибутивного, контекстуального, компонентного, етимологічного й архетипного аналізів.

Сучасна методологія постмодернізму дозволяє поєднувати різні методи в межах одного конкретного дослідження, тому обґрунтованим є проведення синтетичних досліджень з використанням традиційних методик аналізу лексико-семантичних систем і вербально-когнітивних мереж. Центром лексико-семантичних мереж є архісема, центром когнітивних мереж – концепт; концепт, розглянутий у структурному аспекті, є прототипом. Найглобальніші вербально-когнітивні мережі формують мовні та концептуальні картини світу, які можна моделювати як модулярне або холістичне утворення. Гіпотетично лексико-семантичні мережі в цілому збігаються у всіх носіїв певної мови: це основа здійснення комунікативного акту. Вербально-когнітивні мережі виникають на підставі досвіду людини, різного шляху інтеріоризації людиною світу та різного рівня володіння мовою, що викликає розбіжності в мережах.

Лінгвокогнітивні дослідження лексики шляхом проведення словникових досліджень, керованої інтроспекції, опозитивного аналізу, психолінгвістичного експерименту дають можливість виявити особливості лінгвоментальності людини, соціальних та вікових стратів, спрогнозувати поведінку людини, систему її поглядів, етичних оцінок, ефективність розуміння у процесі комунікації.

Ключові слова: когнітивний аналіз, етична лексика, лінгвоментальність, лексико-семантична система, вербально-когнітивна мережа, концепт, прототип.

Постановка проблеми. Когнітивний підхід до опису мови передбачає дослідження процесу пізнавальної діяльності людини, що полягає в «осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки» [6, с. 258]. Процес структуризації знань приводить до формування концептів, концептуальних структур

і концептуальної системи. Вивчення певного концепту, зафіксованого у мовному знаку, дає можливість відтворити мовну картину світу етнокультурних спільнот, певним чином оптимізувати функціонування мови у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уявлення про лексичне значення як продукт концептуалізації є базовим постулатом когнітивної лінгвістики, яка міцно зайняла своє місце в парадигмі концепцій сучасного світового мовознавства (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, Г. Г. Слишкін, Ю. С. Степанов, Й. А. Стернін, О. О. Селіванова, А. М. Приходько, І. С. Шевченко, Г. С. Яроцька тощо). Важливим є дослідження концептуалізації етичних уявлень в українському лінгвоментальному просторі.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні й методологічні засади когнітивного моделювання лексичної системи, одиниці якої репрезентують морально-етичні концепти української національної лінгвоментальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом численні дослідження морально-етичних концептів проводяться в рамках когнітивно-дискурсивної парадигми. Синтез когніції та комунікації вимагає інтегрального підходу до вивчення мови й мовних об'єктів. Цей підхід ґрунтується на філософському принципі єдності світу й передбачає комплексне міждисциплінарне дослідження з урахуванням здобутків когнітивної лінгвістики, традиційної семантики, лінгвокультурології, психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативістики тощо. Завдяки інтегративному підходу лінгвісти одержали змогу розв'язати проблему повномасштабного дослідження концептів, а також з'ясувати механізми, які визначають своєрідність мовної картини світу.

Мовна картина світу – це багатопланова семантична система, яка формується під впливом етнокультурних чинників і виявляється на фонетичному, лексичному, граматичному, стилістичному й дискурсивному рівнях.

Головним методом всіх лінгвокогнітивних досліджень є **метод концептуального аналізу**. По суті, це не стільки якийсь певний метод (спосіб, техніка) експлікації концептів, як сукупність методик. Тому більш доцільно говорити про те, що всі роботи з дослідження концептів швидше об'єднані спільною метою, а шляхи досягнення цієї мети виявляються різними. Мета лінгвокогнітивних досліджень полягає в реконструкції та моделюванні вербалізованих концептів на підставі їхніх зв'язків з іншими концептами у структурі свідомості.

Моделювання – це загальнонауковий метод, який у філософії визначають як «уявлення процесу чи ситуації за допомогою моделі» [5, с. 596], під якою розуміють абстрактне ідеалізоване утворення, здатне заміщувати відтворюваний предмет дослідження таким чином, що ми одержуємо нову інформацію про нього [8, с. 21]. Будучи «проміжною сутністю» (М. Вартофський), що пропонує можливу істину, модель виступає як формою пізнання, так і формою дослідницької діяльності, передбачає основні напрями та перспективи розвитку об'єкта і включає момент суб'єктивної інтерпретації ситуації предмета, яка є необхідною передумовою побудови об'єктивованого знання.

Перші спроби конструювання лінгвістичної моделі (модель знака К. Бюлера, моделі трансформаційного й дистрибутивного аналізу З. Харріса, дескриптивні Ч. Осгуда, Ч. Хоккета та ін.) пов'язані зі структурною лінгвістикою. З виникненням математичної і комп'ютерної лінгвістики у 60–70-і рр. метод моделювання став провідним у лінгвістичних дослідженнях, де мову розглядали як знакову систему з упорядкованими структурними елементами, що перебувають в ієрархічній залежності в межах певних рівнів. Вибудовувалася мережа відношень між цими елементами, яка піддавалася формальному опису й підлягала комп'ютерному моделюванню.

Лексичну систему моделювали на базі теорії семантичного поля, введеної до мовознавчих досліджень німецькими лінгвістами Г. Іпсеном (1924 р.) і Й. Тріром (1931р.). Побудова семантичного поля застосовується при компонентному аналізі як схема опису інтегральних і диференційних ознак членів поля на підставі системного семантичного зв'язку між ними, що визначається усією структурою поля.

В основу численних моделей породження та сприйняття мовлення (Н. Хомського, Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Зимньої, Т. Ахутіної, О. Залевської, Т. Ушакової), які виникають у 80-і рр., покладено концепцію значення слова та його розуміння людиною як природну частину загального мовленнєвого механізму. На думку Т. М. Ушакової, механізм “матеріалізації” мови формується у нервовій системі людини, яка складається з трьох рівнів, організованих за ієрархічним принципом. Нижчий рівень системи складають так звані Включення слова до структури семантичних зв'язків з іншими словами зближує теорію вербальних мереж із теоріями сучасних когнітивістів, які розв'язують завдання, пов'язані із співвідношенням і взаємодією мовних одиниць і структур знань, на яких вони базуються, а також займаються проблемою моделювання цих структур на основі вивчення мовного досвіду.

Моделювання концептів відбувається у вигляді концептуальних моделей (когнітивних мереж, пропозицій, фреймів, сценаріїв, скриптів тощо). Концептуальні моделі мають мовно-позамовну природу: з одного боку, вони є одиницями представлення знань, а з іншого – знаходять своє вираження у мовленні, есплікуючись за допомогою семантично і функційно пов'язаних між собою мовних засобів. Такий спосіб моделювання дозволяє пов'язати мову із внутрішнім світом людини, а також підвести шляхом обробки суб'єктивного досвіду інформацію під певні вироблені суспільством категорії і класи [3, с. 90]. Отже, когнітивне моделювання лексичної системи пов'язане насамперед з моделюванням когніцій носія мови. На підставі побудови когнітивної мережі концепту СОРОМ, ми з'ясували існування зони щільного перетину концептів ГАНЬБА, ЧЕСТЬ/БЕЗЧЕСТЯ, СЛАВА/НЕСЛАВА, СОВІСТЬ, а зміст концепту ГРІХ виражають зв'язки з концептами ПОРЯДОК, ЗАКОН, ПОРУШЕННЯ, ЗЛОЧИН, ОСУД, ОБОВ'ЯЗОК.

Методологія когнітивного моделювання мовних явищ визначається під-

ходом до мови як «суперкатегорії», що охоплює усі сфери буття. Як зазначає Н. В. Бардіна, вивчення мови з такої точки зору можливе лише за посередництва «надсистемного моделювання», яке має ґрунтуватися насамперед на принципах енергеальності, дедуктивного функціоналізму та конфігуративності [1, с. 64].

Виходячи з принципу енергеальності, морально-етичні концепти слід розглядати як органічне поєднання відносно стійких когнітивних ознак, закріплених у словниках, і нових, які постійно виникають у мовленнєвому потоці. Так, скажімо, внутрішня форма слова відзначається мовною специфікою й неповторністю, віддзеркалюючи ментальність наших предків, а не сучасну свідомість мовця (наприклад, семантичний паралелелізм коренів **grěxъ-* і **kriv-* є підтвердженням глибинного зв'язку між лексикою етичної сфери і зовнішнім (фізичним) світом), а тим часом носії мови звертають увагу на специфіку свого мовного переживання світу, коли зіштовхуються з вербальними знаками й кодами тих самих понять в інших мовах.

Принцип дедуктивного функціоналізму стосується вивчення всього різноманіття функцій слів-номінантів концепту.

Принцип конфігуративності передбачає полікодове моделювання, яке полягає в конструюванні дослідником моделі концепту на базі опису змісту й структури лексикографічного значення слів, які номінують концепт, аналізу фразеологічних одиниць і паремій, які містять ключові слова-репрезентанти, індивідуально-авторських розширень змісту концептів з урахуванням етимології номінантів концептів, вторинної номінації та даних психолінгвістичних експериментів. При цьому дослідник виконує роль конфігуратора, функція якого зводиться до синтезування й однофокусності різних системних уявлень одного об'єкта [4], що дає можливість поєднати в одній моделі полікодову поведінку людини. Таке моделювання включає менталістський, або когнітивний, семантичний (мовний) і психічний компоненти та узгоджується із засадничими **принципами сучасної когнітології: модуляризмом, холізмом, когнітивізмом, конекціонізмом.**

Когнітивні принципи організації інформації в мережі беруть початок у прототипі – абстрактному образі, що втілює безліч схожих форм одного й того ж патерну («взірця»), найбільш репрезентативному прикладі поняття, що фіксує його типові властивості. Одна з концепцій прототипного підходу належить Е. Рош, яка вважає, що в прототипічному зразку слова закладена схематична репрезентація концептуального ядра [9].

З огляду на те, що зоною референції морально-етичних концептів є ідеальний світ (О. О. Корнілов), для імен, які репрезентують і вербалізують етичні концепти у мові, не існує образних прототипів [2, с. 154]. Образним складником морально-етичних концептів таких, наприклад, як: ГРІХ, СОРОМ, ОБМАН, ЖОРСТОКІСТЬ, ЗЛОЧИН, ЗРАДА, НАСИЛЬСТВО, ПОМСТА, ГЕРОЇЗМ, ПОДВИГ тощо є наочно-чуттєве уявлення про дії та вчинки, які окреслюють

прототипічну ситуацію й одержують належну оцінку.

Образне ядро морально-етичних концептів верифікується засобами мови і певною мірою мотивує ціннісний складник (І. В. Кононова). Ціннісний складник – це актуальність та оцінність (Г. Г. Слишкін, О. В. Бабаєва, І. В. Кононова, Г. С. Яроцька та ін.). Актуальність реалізується в чисельності мовних одиниць, які є засобами апеляції до концепту, та частотності слова-імені концепту в різножанрових текстах. Оцінність – це наявність оцінного компонента у ключово-му репрезентанті концепту та його поєднання з оцінними епітетами.

Отже, моделювання концептів відбувається шляхом побудови когнітивних мереж, пропозицій, фреймів, сценаріїв, скриптів тощо. Сучасна постмодерністська методологія дозволяє синтезувати традиційні методики аналізу лексико-семантичних систем і концептуальних моделей. Центром лексико-семантичних систем є архісема, центром концептуальної моделі – концепт. Концептуальні моделі виникають на підставі досвіду людини та її володіння мовою. Гіпотетично лексико-семантичні системи в цілому збігаються у всіх носіїв мови: це основа здійснення комунікативного акту, але різний досвід, різний шлях інтеріоризації людиною світу приводить до виникнення розбіжностей у цих системах. Виявити особливості можна шляхом комплексної методики, яка включає спостереження, констатацію та систематизацію мовних явищ, які ми відбираємо, виходячи з наших потреб та інтересів; словникові дослідження; керовану інтроспекцію; опозитивний аналіз; мережеве, фреймове, прототипове моделювання, психолінгвістичний експеримент.

Запропонована методика відкриває можливість реконструкції мислення народу – носія мови – крізь призму національної мовної картини світу. **Перспективним** вважаємо подальші дослідження з комплексного моделювання морально-етичних концептів в діяхронічному аспекті, вивчення дискурсивної реалізації морально-етичних концептів у мовленнєвих творах художньої і нехудожньої прози, кроскультурне зіставлення етичних концептів у неспоріднених мовах.

Література

1. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания / Н. В. Бардина. – Одесса : Астропринт, 1997. – 271 с.
2. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов ; [2-е изд., испр. и доп.] / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков и др.] ; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
4. Лефевр В. А. Конфликтующие структуры / В. А. Лефевр. Изд.-е 2-е, перераб. и доп. – М.: Изд-во “Сов. радио”, 1973. – 158 с. – Режим доступу: 14159.ru/lefebvre/lefebvre1.htm
5. Новая философская энциклопедия : В 4 т. / Ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов и др. – М. : Мысль, 2010.
6. Т. 2. – 634, [2] с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

8. Ушакова Т. Н. Речь человека в общении / Т. Н. Ушакова, Н. Д. Павлова Н. Д., Зачесова И. А. – М.: Наука, 1989. – 192 с.
9. Уёмов А. И. Логические основы метода моделирования / А. И. Уёмов. – М. : Мысль, 1971. – 311 с.
10. Rosch E. On the Structure of Perceptual and Semantics Categories / E. Rosch // Cognitive Development and Acguisition of Language / T. E. Moore (ed.). – New York: Academic Press, 1973. – 111–144 p.

References

1. Bardyna N. V. Yazykovaia harmonyzatsyia soznanyia / N. V. Bardyna. – Odessa : Astroprint, 1997. – 271 s.
2. Kornyl'ov O. A. Yazykovye kartyны myra kak proizvodnye natsyonalnykh mentalyitetov ; [2-e yzd., yspr. y dop.] / O. A. Kornyl'ov. – М. : CheRo, 2003.– 349 s.
3. Kratkyi slovar kohnyutynnykh terminov / [E. S. Kubriakova, V. Z. Demiankov y dr.] ; pod obshch. red. E. S. Kubriakovoi. – М. : Fylof. f-t MHU ym. M. V. Lomonosova, 1997. – 245 s.
4. Lefevr V. A. Konflyktuiushchye struktury / V. A. Lefevr. Yzd.-e 2-e, pererab. y dop. – М.: Yzd-vo "Sov. radyo", 1973. – 158 s. – Rezhym dostupu: 14159.ru/lefebvre/lefebvre1.htm
5. Novaia fylosofskaia entsyklopedyia : V 4 t. / Red. sovet: V. S. Stepyн, A. A. Huseinov y dr. – М. : Мыsl, 2010.
6. Т. 2. – 634, [2] s.
7. Selivanova O. Suchasna linhvistyka : terminolohichna entsyklopediia. – Poltava : Dovkillia-K, 2006. – 716 s.
8. Ushakova T. N. Rech cheloveka v obshcheny / T. N. Ushakova, N. D. Pavlova N. D., Zachesova Y. A. – М.: Nauka, 1989. – 192 s.
9. Uёмov A. Y. Lohycheskye osnovы metoda modelyrovanyia / A. Y. Uёмov. – М. : Мыsl, 1971. – 311 s.
10. Rosch E. On the Structure of Perceptual and Semantics Categories / E. Rosch // Cognitive Development and Acguisition of Language / T. E. Moore (ed.). – New York: Academic Press, 1973. – 111–144 p.

Vdovychenko N. V.

COGNITIVE ANALYSIS OF ETHICAL LEXICS AS A WAY TO STUDY LINGUAMENTALITY

The article deals with substantiation of theoretical and methodological principles of cognitive analysis of ethical lexis. It was found that the linguocognitive study of the lexical system from a position of the dominant cognitive-discursive paradigm of modern linguistics is based on an integral approach that takes into account the principles of activity, deductive functionalism and configurability and implemented with help of the method of conceptual analysis. Conceptual analysis is the main method of the language logic analysis which is based on the methods of distributive, contextual, constituent, etymological analysis.

The modern methodology of postmodernism allows us to combine different methods within one particular study, to do synthetic research using traditional methods of analysis of lexical-semantic systems and verbal-cognitive networks. The center

of lexical-semantic networks is an archiseme, the center of cognitive networks is a concept. The concept, considered in the structural aspect, is a prototype. The most global verbal-cognitive networks form the language and conceptual pictures of the world that can be modeled as modular or holistic formation. Hypothetically, lexical-semantic networks are identical for all native speakers. This is the basis of communicative act. Verbal-cognitive networks arise on the basis of human experience and different level of language proficiency. So the way people perceive the world is determined by their environment, and no two human being see the world in the same way. This explains differences in verbal-cognitive networks. Linguocognitive research of lexis by studying vocabulary, introspection, opposition analysis, psycholinguistic experiment give an opportunity to identify the features of human linguamentality, social and age groups, to predict human behavior; people's world views, ethical reviews and the effectiveness of understanding in the process of communication.

Keywords: *cognitive analysis, ethical lexis, linguamentality, lexico-semantic system, verbal-cognitive network, concept, prototype.*

УДК 811.161.2

Л. В. Завальська

Національний університет «Одеська юридична академія»,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено узагальненню основних підходів українських і зарубіжних лінгвістів щодо визначення методів аналізу політичного дискурсу. З'ясовано особливості лінгвістичного прагматичного підходу до аналізу дискурсів різних типів у межах мовного антропоцентризму. Запропоновано типологію методів дослідження та наведено їх класифікацію. Схарактеризовано дискурсивний аналіз, контент-аналіз, структурний аналіз, інтеннт-аналіз і трансакційний аналіз як лінгвопрагматичні методи дослідження політичного дискурсу.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікації, методологія дослідження, лінгвопрагматика.

Актуальність дослідження. Дослідження аполітичної комунікації (далі – ПК) у лінгвопрагматичному аспекті передусім передбачає виокремлення комунікативних стратегій і тактик, використовуваних у політичному дискурсі (далі – ПД). Такий підхід уможливує вивчення специфіки мовленнєвої поведінки політиків, що послуговуються різними механізмами впливу на співрозмовників та аудиторію загалом. Особливого значення лінгвопрагматичний підхід набуває в умовах спонтанної політичної комунікації, де вибір стратегій і тактик визначає вектор розгортання мовленнєвої взаємодії та її кооперативний чи конфліктний тип, зумовлений специфікою поведінки учасників політичного дискурсу.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Лінгвопрагматичні дослідження представлено насамперед загальними теоретичними працями Ф. С. Бацевича, Т. А. ван Дейка, О. С. Іссерс, А. Ю. Маслової, Г. Г. Почепцова, Н. І. Формановської, Т. Є. Янко та ін., серед яких особливе місце належить вивченню політичного дискурсу (А. І. Башук, О. В. Карякін, О. М. Паршина, Л. Л. Славова, В. Є. Чернявська, О. О. Чорна та ін.). В українському мовознавстві дослідження політичного дискурсу представлено поодинокими науковими працями (Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, А. П. Мартинюк, С. Т. Онуфрієв, Н. В. Петлюченко, І. С. Шевченко та ін.), що увиразнює необхідність подальшого поглибленого опрацювання цього комунікативного сегмента.

Мета статті – узагальнити основні лінгвопрагматичні концепції досліджен-

ня українського політичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвопрагматика як міждисциплінарна галузь мовознавчих досліджень сформувалася в межах антропоцентричної наукової парадигми, при цьому на перший план виходить діяльнісний підхід до мови. Зважаючи на це, Ф. С. Бацевич виокремлює «діяльнісний принцип вивчення мови як динамічного, антропозорієнтованого явища» [2, с. 35] як загальнолінгвістичне підґрунтя лінгвопрагматики. Зважаючи на це, лінгвопрагматику розглядають у світлі антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ.

Для розуміння сутності лінгвопрагматики потрібно з'ясувати специфіку методологічного підходу, що актуалізований у межах цієї науки. Так, А. Ю. Маслова розрізняє когнітивно-функційний підхід до вивчення мовних явищ, коли розглядають зовнішнє середовище, в якому функціонує мовна система, а об'єктом дослідження виступає «світ свідомості, її структури», та комунікативно-функційний, коли зовнішнім середовищем є «сфера комунікації, спілкування через мову» [7, с. 15]. Лінгвопрагматика, на нашу думку, є втіленням другого підходу, бо вона пов'язана з виокремленням специфіки функціонування мовних одиниць у комунікативній взаємодії, що і зумовлює пріоритетне дослідження діяльності мовця та реципієнта. З огляду на це, дефініції лінгвопрагматики ґрунтуються на ситуативному, діяльнісному підході до мови. Г. Н. Кенжебаліна наголошує, що метою лінгвопрагматики є вивчення «мови в контексті» – соціальному, ситуативному тощо, тобто вивчення мови як засобу комунікації [6, с. 15], здебільшого ототожнюючи комунікативну лінгвістику та лінгвопрагматику, хоч переважно розглядають останню як розділ комунікативної лінгвістики (М. Ф. Алефіренко [1], О. О. Селіванова [10] та ін.). С. Т. Шабат-Савка вважає, що основу досліджень лінгвопрагматики «становлять використання і функціонування мовних знаків у процесі спілкування у взаємозв'язку з адресантно-адресатним континуумом, стосунками між комунікантами, у контексті цілісної мовленнєвої ситуації – співвідношенням вербальних та невербальних засобів комунікації» [13, с. 20]. Наголошення на комунікативних аспектах у вивченні мовних одиниць зумовлено і тим, що лінгвопрагматику визначають як науку, що вивчає мову «не «саму в собі і для себе», а як засіб, що використовує людина у своїй діяльності» [7, с. 29]. Цей підхід охоплює і лінгвофілософське, і комунікативне потрактування лінгвопрагматики.

І. В. Самаріна щодо вивчення ПД пропонує визначення лінгвопрагматики як розділу прагматики, що «символізує нову наукову парадигму, що досліджує використання людьми природної мови як знаряддя соціальної дії та взаємодії в умовах конкретної ситуації спілкування на основі спеціальної системи правил, постулатів і стратегій» [9, с. 15]. Сюди уналежнено питання, пов'язані з мовцем, реципієнтом, їхньою взаємодією у процесі комунікації, ситуацію спілкування, а також вибір мовних засобів для впливу на адресата.

Лінгвопрагматика як окрема галузь мовознавства почала формуватися в се-

редині минулого століття. Теоретичні засади цієї науки сформульовано у працях засновників лінгвопрагматики – Дж. Остіна, Дж. Сьорля, Г. П. Грайса та ін., що отримали назву «теорії мовленнєвих актів» (далі – ТМА). ТМА пропонує нову модель комунікативної ситуації, у якій, крім традиційних компонентів – мовця, адресата, повідомлення, наявні ще й комунікативний намір (мета комунікативної взаємодії) та результат. Основні положення було викладено у програмній праці Дж. Остіна «How to do things words» («Слово як дія»). У цій праці Дж. Остін звертає увагу на те, що не всі висловлення природної мови щось описують, стверджуючи або заперечуючи, тобто не всі є судженнями, є й окрема група висловлень, яка вже під час вимови становить певні дії – клятви, обіцянки, гарантії тощо. Назвавши подібні висловлення перформативними, Дж. Остін описує їх, пропонує власну типологію перформативних висловлень та визначає специфіку: перформативи характеризуються еквіакціональністю, еквітемпоральністю, верифікованістю, специфічною граматичною вираженістю та наявністю у мовця певних повноважень [8]. Еквіакціональність тлумачать як повний збіг дії та промовляння МА (основна ознака перформативів), еквітемпоральність – як збіг мови вимови МА та його дії, верифікованість – неможливість застосування критеріїв істинності / хибності до перформативів, граматична репрезентація передбачає функціонування власне перформативних висловлень у формі 1-ої особи однини теперішнього часу (*Я клянуся*), наявність у мовця повноважень указує на результативність їх уживання, тобто мовець здатний забезпечити реалізованість дії, позначеної у висловленні.

Загальне поняття мовленнєвого акту (далі – МА) було обґрунтовано у світлі нової методології, оскільки ТМА «постулює як основні одиниці людської комунікації, багатопланові за своєю структурою певні мовленнєві дії, що виступають як носії певних комунікативних завдань і скеровані на досягнення певних ефектів, що зазвичай розпізнаються за дієвою або емоційною реакцією адресата» [7, с. 50]. Основним об'єктом вивчення в ТМА стало висловлення, що потрактовувалося як таке, що реалізовано в трьох одномоментних фазах – локутивній, іллокутивній та перлокутивній, де перша становить акт матеріального втілення висловлення (вимова), друга – комунікативний намір мовця, а третя – очікуваний результат. Для лінгвопрагматики основний інтерес становлять іллокутивна та перлокутивна фази. Це цілком узгоджується з позицією Т. А. ван Дейка, який писав, що «дія має три фази: ментальний стан (бажання, рішення, цілі, наміри – при їхню внутрішню структури ми маємо туманне уявлення...), власне дію (фізичну) і наслідки цієї дії (передбачені або ні: певний стан, подію або процес» [5, с. 285]. Це стосується й мовленнєвої дії, яку втілює МА, зокрема перформативний.

Як галузь лінгвістики лінгвопрагматика послуговується комплексом методів. Ф. С. Бацевич виокремлює п'ять основних методів лінгвопрагматики [2, с. 37–41].

1. Структурний аналіз, що полягає у вивченні компонентів, складників пев-

ного мовного явища і виник ще в межах системно-структурної наукової парадигми. Він реалізований у вигляді конкретних методик дистрибутивного аналізу, компонентного, трансформаційного, безпосередніх складників, серед яких у лінгвопрагматиці активно використовують компонентний і трансформаційний. Структурний аналіз має давню історію і зумовлений традиційним підходом до аналізу мовних явищ, проте обійтися без нього під час дослідження «мови в дії» практично неможливо, оскільки він спрямований на виявлення сутності цілісного мовного утворення через вивчення його окремих складників. О. О. Селіванова визначає структурний аналіз як такий, що слугує «пізнанню внутрішньої організації мови як системи із притаманними їй інваріантними елементами, що в мовленні співвідносяться з регламентованими конкретними реалізаціями» [10, с. 55], й у цьому значенні структурний аналіз є незамінним у лінгвопрагматиці.

2. Дискурс-аналіз пов'язаний із виявом суб'єктивного чинника в спілкуванні, у вивченні насамперед спонтанної усної комунікативної взаємодії та різних типів дискурсів. Найпопулярнішими методиками дискурс-аналізу є конверсійний аналіз та аналіз суміжних пар. Через термінологічні хитання у визначенні дискурсу, така ж ситуація спостерігається і з дискурс-аналізом, у межах якого розрізняють критичний дискурс-аналіз (Н. Феркло) та історичний дискурс-аналіз (Р. Водак). Критичний дискурс-аналіз «концептуалізує мову як форму соціальної практики» та покликаний продемонструвати, що мова і соціальна структура взаємовпливають одна на одну [12, с. 199]. Історичний дискурс-аналіз «спирається на теорію лінгвістичної діяльності та аналізує рівень змісту та відношення в інтерв'ю, етапи дискусій тощо» [12, с. 212]. На думку О. О. Селіванової, завданнями дискурс-аналізу є «дослідження соціальної, текстуальної та психологічної контекстуалізації дискурсу, його зразків і жанрів із певним набором змінних (соціальних норм, ролей, статусів комунікантів, їхніх конвенцій, стратегій, показників інтерактивності й ефективності спілкуванні); вивчення закономірностей досягнення комунікантами комунікативної кооперації або чинників породження комунікативного конфлікту, способів реалізації комунікативного суперництва; опис інституційних форм і типів дискурсів тощо» [10, с. 626–627]. І в цьому потрактуванні дискурс-аналіз є основним методом дослідження ПД у лінгвопрагматичному аспекті.

3. Контент-аналіз передбачає кількісний опис комунікації, тобто певні підрахунки мовних одиниць, що функціонують у текстах і дискурсах, дають достатньо об'єктивні результати щодо елементарних мовних одиниць та особливостей їхньої семантики і функціонування в комунікативному процесі. Одиницями контент-аналізу є найменші компоненти текстів, у яких з'ясовують частотність і характер змінних (властивості категорій) [12, с. 94]. Переважно контент-аналіз використовують у дослідженнях мас-медійної комунікації, що дає змогу простежити об'єктивні показники змін функціонування мовних одиниць у динаміці.

4. Трансакційний аналіз запроваджений американським психологом Е. Берном [3], він передбачає виокремлення трьох типів психологічних ролей, або еґо-станів (Дитина, Дорослий і Батько), що зумовлює відповідну мовленнєву поведінку особистості. Для «Дитини» характерно відверте вираження емоцій, неврівноваженість, відкритість, захоплення ситуацією, відсутність критичності тощо. Для «Батька» характерні такі риси мовленнєвої поведінки, як дидактизм, акцент на виховання, увага до помилок, вміння прийти на допомогу тощо. Для «Дорослого» характерна демонстрація раціональної мовленнєвої поведінки, аналіз власних і чужих вчинків, опертя на раціональне сприйняття світу тощо. Кожна мовна особистість обирає ту модель поведінки, яка їй вдається найрезультативнішою в певних умовах. Через це сутність трансакційного аналізу полягає у виявленні трансакцій – конкретних типів взаємодії між психологічними ролями, що обирають комуніканти.

5. Інтент-аналіз передбачає виявлення реальних намірів (інтенцій) комунікантив «за особливостями їх мовлення, комунікативної поведінки загалом із застосуванням спеціальних методик і прийомів аналізу живого мовлення» [2, с. 40]. Річ у тому, що традиційна лінгвістика вивчала те, що висловлено або написано, тобто результат мовленнєвої діяльності, а намір мовця, часто прихований, залишався поза увагою дослідників. У лінгвопрагматиці іллокутивна фаза, що відповідає на інтенцію мовця, є однією з найважливіших, тому її розглядають в різних аспектах. Так, С. Т. Шабат-Савка визначає інтенцію як комунікативну категорію, що «репрезентує ментальний світ людини в синтаксично окреслених, модельно-релевантних реченнєвих реалізаціях» [13, с. 50], актуалізуючи синтаксичний аспект. Інтент-аналіз є пріоритетним методом дослідження ПК: на першому етапі визначають конкретний зміст тексту та очевидність його інтенційного плану, а на другому етапі – подають «експертну кваліфікацію інтенції, що лежить в основі аналізованого висловлення» – ця процедура отримала назву «техніка виявлення змістових інтенцій» [11, с. 42].

Щодо існування окремого прагматичного аналізу, зазначимо, що здебільшого не визнають існування такого окремого методу, який має охоплювати вивчення стратегій і тактик спілкування, аксіологічних аспектів комунікації, мовленнєвих жанрів, законів і правил спілкування тощо. Ф. С. Бацевич наголошує: «необхідно зазначити, що до цього часу методик і прийомів аналізу мови, властивих лише цьому методу, не створено, а тому говорити про наявність окремішнього прагматичного методу аналізу мови на сучасному етапі розвитку лінгвістики ще зарано» [2, с. 41]. Проте потрібно вказати, що останнім часом з'являються наукові розвідки, де визначено метод прагматичного аналізу як окремий, але говорити про існування прагматичного аналізу як специфічного методу, на нашу думку, зарано. Для ПК насамперед релевантним є дискурс-аналіз, що презентований методиками вивчення комунікативних ролей, типів комунікативної взаємодії та стратегій і тактик.

М. В. Гаврилова розглядає особливі методи дослідження, релевантні для

аналізу ПК, уналежнюючи до них психологічний аналіз, мотиваційний аналіз та інтент-аналіз [4, с. 34–38]. Психологічний аналіз скеровано на виявлення особистісних характеристик політика через аналіз його промов; мотиваційний аналіз передбачає виявлення мотивів, наявних у політичних промовах, – це мотиви досягнення, відношення та влади, репрезентовані на вербальному рівні певними лексико-граматичними одиницями; інтент-аналіз характеризується виявленням комунікативних намірів політиків. Ця типологія методів стосується ПК загалом і не перебуває в колі лінгвістичної проблематики, проте останній метод активно використовується мовознавцями, хоч і сформульований та описаний психологами.

Висновки і перспективи дослідження. Лінгвопрагматичний підхід зумовлює поєднання антропоцентризму й дискурсоцентризму щодо вивчення специфіки політичного дискурсу. Основними методами лінгвопрагматичних досліджень ПД є структурний аналіз, дискурс-аналіз, контент-аналіз, інтент-аналіз і транзакційний аналіз. Питання про існування прагматичного аналізу належить до дискусійних. Перспективи дослідження полягають у розробленні комплексу методів і прийомів дослідження ПК.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2005. – 412 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Берн Э. Люди, которые играют в игры. Игры, в которые играют люди / Э. Берн. – М. : ЭКСМО, 2008. – 576 с.
4. Гаврилова М. В. Методы и методики исследования политической коммуникации : [учеб. пособие] / М. В. Гаврилова. – СПб. : Изд-во Невского ин-та языка и культуры, 2008. – 92 с.
5. Дейк Т. А. ван. Вопросы прагматики текста / Т. А. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – Вып. 8. Лингвистика текста. – С. 259 – 336.
6. Кенжебалина Г. Н. Лингвопрагматика : учебное пособие для студентов и магистрантов филологических специальностей / Г. Н. Кенжебалина. – Павлодар : Кереку, 2012. – 121 с.
7. Маслова А. Ю. Введение в прагмалингвистику : [учеб. пособие] / А. Ю. Маслова. – М. : Флинта ; Наука, 2008. – 152 с.
8. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVII. – С. 22–129.
9. Самарина И. В. Коммуникативные стратегии «создание круга чужих» и «создание круга своих» в политической коммуникации (прагмалингвистический аспект) : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 – теория языка / И. В. Самарина. – Ростов-на-Дону, 2006. – 158 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : Напрями та проблеми : [підручник]. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Слово в действии : Интент-анализ политического дискурса : [под. ред. Т. Н. Ушаковой, Н. Д. Павловой]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 316 с.
12. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. – Харьков : Изд-во Гуманитарный центр, 2009. – 356 с.
13. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.

References

1. Alefirenko N. F. *Sovremennyye problemy nauki o yazyke*. M.: Flint; Science, 2005. 412 p.
2. Batsevich F. S. *Essays on linguistic pragmatics: [monograph]*. Lviv: Pais, 2010. 336 p.
3. Berne E. *Lyudi, kotoryye igrayut v igry. Igry, v kotoryye igrayut lyudi*. M.: EKCMO, 2008. 576 c.
4. *Metody i metodiki issledovaniya politicheskoy kommunikatsii* : [uchebn. posobiye]. SPb. : Izd-vo Nevskogo in-ta yazyka i kul'tury, 2008. 92 s.
5. Deyk T. A. van. *Voprosy pragmatiki teksta / T.A. van Deyk // Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. – M., 1978. – Vyp. 8. *Lingvistika teksta*. – S. 259 – 336.
6. Kenzhebalina G. N. *Lingvopragmatika : uchebnoye posobiye dlya studentov i magistrantov filologicheskikh spetsial'nostey*. Pavlodar : Kereku, 2012. 121 s.
7. Maslova A. YU. *Vvedeniye v pragmalingvistiku* : [uchebn. posobiye]. M. : Flinta ; Nauka, 2008. 152 s.
8. Ostin Dzh. *Slovo kak deystviye // Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. M. : Progress, 1986. Vyp. XVII. S. 22–129.
9. Samarina I. V. *Kommunikativnyye strategii «sozdaniye kruga chuzhikh» i «sozdaniye kruga svoikh» v politicheskoy kommunikatsii (pragmalingvisticheskiy aspekt)*. diss. for the degree of Candidate filol. Sciences: spec. 02.10.09. Theory of Language. Rostov-na-Donu, 2006. 158 p.
10. Selivanova O. *Modern linguistic encyclopedia: Directions and problems: [textbook]*.Poltava: Environment-K, 2008. 712 p.
11. *Slovo v deystvii : Intent-analiz politicheskogo diskursu*: [pod. red. T. N. Ushakovoy, N. D. Pavlovoy]. SPb. : Aletyya, 2000. 316 s.
12. Ticher S. *Metody analiza teksta i diskursa / S. Ticher, M. Meyyer, R. Vodak, Ye. Vetter*. – Kharkov : Izd-vo Gumanitarnyy tsentr, 2009. – 356 s.
13. Shabat-Savka S.T. *Category of communicative intension in the Ukrainian language: [monograph]*. Chernivtsi: Bukrek, 2014. 412 p.

Zavalska L. V.

THEORETICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE IN THE LINGUISTIC AND PRAGMATIC ASPECT

The article is devoted to the generalization of the main approaches of Ukrainian and foreign linguists in determining the methods of analysis of political discourse. The peculiarities of the linguistic pragmatic approach to the analysis of different types of discourse within the framework of linguistic anthropocentrism are revealed. A typology of research methods is proposed and their classification is given. Discourse analysis, content analysis, structural analysis, intrusion analysis and transactional analysis as lingvo-pragmatics methods of research of political discourse are described.

Keywords: *political discourse, political communication, research methodology, linguistic pragmatics.*

81'42:316.775.2:811.161.2

А. М. Кіщенко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри прикладної лінгвістики

МОВЛЕННЄВІ СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ АДРЕСАНТА В ХУДОЖНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ)

У статті проаналізовано художній наратив як реалізацію мовленнєвих стратегій адресанта. Доведено, що художня комунікація реалізована за допомогою наративної, описової і діалогічної мовленнєвих стратегій. Наративна стратегія характерна для комунікативної позиції активного або нейтрального оповідача, її мовними маркерами є граматичні форми дієслів доконаного виду, подання подій у хронологічному порядку, динамізм оповіді, подієвість тощо. Описова стратегія представлена в авторському монологічному мовленні, містить характеристики місця дії, портретні описи персонажів, статичні елементи художнього світу тощо; на мовному рівні реалізована за допомогою суб'єктивних та об'єктивних синтаксем. Аргументативна стратегія передбачає логічний виклад інформації, подання міркувань мовця або в формі внутрішнього мовлення, або у формі авторського мовлення. На мовному рівні аргументативна стратегія реалізована засобами вираження суб'єктивної модальності – вставними і вставленими синтаксичними конструкціями. Діалогічна стратегія реалізована у внутрішньому монологічному мовленні за допомогою питально-відповідних комплексів.

Ключові слова: художній текст, художня комунікація, наратив, мовленнєва стратегія, адресант.

Актуальність дослідження. Дослідження художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті належить до новітніх напрямів сучасної лінгвістики, зважаючи на актуалізацію комунікативних чинників у процесі створення та сприйняття художнього твору. Виокремлення чинників адресанта й адресата, що виступають безпосередніми учасниками художньої комунікації, потребує залучення нових методологічних прийомів, серед яких пріоритетними є лінгвопрагматичні, зокрема скеровані на визначення стратегій і тактик мовленнєвої взаємодії мовця (автора) та реципієнта (читача). Стратегічний аспект дослідження уможливує розгляд художнього тексту як дискурсивного явища, що має процесуальний і результативний складники. Особливого значення це набуває в сучасній українській прозі, що характеризується посиленням комунікативної ролі адресата й трансформацією ролі адресанта. В центрі нашої уваги

– комунікативна поведінка мовця-автора, який є ініціатором спілкування з читачем, та вибір ним стратегій взаємодії та впливу на адресата-читача.

Ступінь розроблення питання в лінгвістиці. Проблеми художньої комунікації порушено в наукових розвідках В. Кухаренко, І. Колегаєвої, О. Селіванової, Н. Болотнової, Н. Кондратенко, Н. Валгіної, Л. Новикова, З. Тураєвої, А. Загнітка, М. Голянич, В. Кононенка, С. Єрмоленко, С. Бибик, М. Кожині, І. Бехти, О. Воробійової та ін. Сучасна українська художня проза слугувала об'єктом дослідження в наукових розвідках Ф. Бацевича, Н. Гудими, І. Дегтярьової, Н. Кондратенко, О. Маленко, С. Мельник, К. Олексій тощо.

Метою роботи є визначення стратегій спілкування адресанта й адресата в сучасному художньому тексті. **Об'єкт** дослідження – сучасний український художній текст, предмет – мовленнєві стратегії і тактики адресанта в сучасному українському художньому тексті.

Викладення основного матеріалу дослідження. Лінгвопрагматичний аспект дослідження категорії адресантності охоплює виокремлення комунікативних ролей, стратегій і мовленнєвих актів поведінки учасників художньої комунікації. Художня комунікація реалізується через взаємодію автора (адресанта) та читача (адресата), посередником у якій виступає художній текст. Адресант визначає стратегічний аспект художньої комунікації, що зумовлює вивчення стратегій і тактик спілкування.

У лінгвопрагматиці комунікативну стратегію (далі – КС) визначають як «когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне рішення комунікативних завдань мовця в умовах нестачі інформації про дії партнера» [2, с. 100]. Дослідники пропонують виокремлювати різні типи стратегій і тактик (Т. ван Дейк, О. Іссерс, О. Сковородников, Т. Янко та ін.), але ці підходи не є релевантними для художнього, зважаючи на специфіку вираження в ньому авторської позиції.

Ми пропонуємо виокремлювати в сучасному художньому тексті наступні стратегії, за допомогою яких автор здійснює взаємодію з читачами.

Наративна (оповідна) стратегія характерна для комунікативної позиції активного або нейтрального оповідача. Поняття наратора переважно використовується в літературознавстві на позначення вираження оповідної функції в художньому творі, проте наратор «конструюється в тексті і сприймається читачем не як абстрактна функція, а як суб'єкт, що має певні антропоморфні риси мислення та мови» [4, с. 65]. Звідси маркерами наративного мовлення є граматичні форми дієслів доконаного виду, подання подій у хронологічному порядку, динамізм оповіді, подієвість тощо.

У сучасному художньому тексті основним репрезентантом наративної стратегії є 1-ої особа однини дієслівних форм і відповідні займенники, що вказують на мовця-оповідача, напр.: ***Я відчув** страх. Як звідси вибратися, подумав, куди веде цей чортів коридор? **Кинувся** шукати стіну, **наткнувся** рукою на щось тверде, на якісь металеві виступи й штирі, **взявся бити** рукою по чорній*

порожнечі, другою рукою намагаючись утримати виделки й ножі. **Намацав** рвані шпалери, з-під яких виступала прохолодна цегла, **намацав** вішак для одягу, намацав штори й капелюхи, хустки й целофан (С. Жадан. Месопотамія). Наратив на мовному рівні представлений почерговим вживанням дієслів доконаного виду, що вербалізують хід подій. У цьому разі оповідач виступає як мовна особистість, безпосередній учасник описаної дії, а наратор веде оповідь або від імені 1-ої особи (експліцитний наратор), або від імені 3-ої особи (імпліцитний наратор).

Для сучасної художньої прози характерний експліцитний наратор: за таких умов авторська позиція активна, мовець вступає в безпосередню взаємодію з читачем, а наратор збігається з внутрішньотекстовим автором, напр.: *Адже вибираємо ми одне, а відмовляємося від безлічі. Цю безліч **Тарас Прохасько** називає «невибраним». І стверджує, що вона набагато важливіша за «вибране». **Він** має рацію. **Він** знає. Адже **він теж автор*** (Ю. Іздрик. Флешка). Фіксуємо й вказівки на реальних осіб – у цьому випадку письменника Т. Прохаська, – на реальні події, тобто автор-наратор створює художній світ, що корелює і взаємодіє з реальністю. У такий спосіб здійснюється і перехід від уявного, потенційного читача, на якого розрахований будь-який художній твір, до реального адресата, який належить реальності, що конструює світ сучасного художнього тексту. Текстова ризоматичність тут працює на багатоваріантність читацького й авторського світів, що мають здатність перетинатися, і тоді можливий діалог між мовцем (автором-наратором) та читачем (адресатом).

Наративна стратегія охоплює передусім елементи розповіді, що можуть бути поєднані з описовими вкрапленнями, а також з міркуваннями наратора чи персонажа, напр.: *Паша любив цей будинок, жив тут ціле своє життя, збирався жити далі. Його побудували німецькі полонені, відразу після війни. Була це доволі простора будівля на дві родини. Друга вулиця від залізничної станції, густозаселений приватний сектор, в якому жили переважно станційні робітники. Все їхнє селище й будувалося довкола станції: вона давала роботу, вона ж давала й надію, подібна на чорне від паровозного диму серце, що прокачує кров довколишніх балок і лісосмуг. Навіть тепер, коли депо стояло порожнє, наче басейн, із якого спустили воду, і в майстернях жили хіба що ластівки та бомжі, життя все одно трималося залізниці* (С. Жадан. Інтернат). Звідси випливає, що наративна КС має комплексний характер, вона передбачає й залучення інших стратегій і тактик.

Отже, наративна стратегія характерна для комунікативної позиції як персоніфікованого, так і неперсоніфікованого оповідача. Оповідач виступає як мовна особистість, безпосередній учасник описаної дії (персоніфікований оповідач), веде оповідь або від імені 1-ої особи (тактика експліцитної нарації), або від імені 3-ої особи як неперсоніфікований оповідач (тактика імпліцитної нарації). У сучасній українській прозі представлено переважно мовленнєву тактику імпліцитної нарації: авторська позиція активна, а наратор є неперсоніфікованим.

Описова стратегія представлена в авторському монологічному мовленні, вона є додатковою до наративної, оскільки містить характеристики місця дії, портретні описи персонажів, статичні елементи художнього світу тощо. На мовному рівні описова КС реалізована за допомогою суб'єктних та об'єктних синтаксем: мовець фіксує предмети художнього простору, він мінімізує дію (звідси майже відсутність дієслівних форм) та надає перевагу перелікам предметів і явищ (звідси домінування іменникових конструкцій), напр.: *Ти вперто шукав **вбиральню** (незаперечно **ознака** ранкового **сну**), хоча напевно чи вона могла ховатися за якимись із цих височених справді дубових двійчастих **дверей** з гладенькими випуцуваними мідними **ручками*** (Ю. Іздрик. Воцтек). При цьому частотними є атрибутивні синтаксеми, що характеризують описані предмети.

На відміну від оповіді, опис є статичним, він «призупиняє» перебіг подій, тому мовець за допомогою описів моделює художню картину світу, напр.: *Будинок виростає з землі, мов величезна слимакова мушля, яку відкопуєш на горі. Будівля ніби й прямокутної форми, але завдяки нечітким хвилястим формам та опуклостям справляє враження відображеної в кривому дзеркалі. Під комірцями черепичних піддаш – видовжені вузькі віконця і схожі на вишивку візерунки з дрібних лискучих керамічних кахель: рудувато-коричневих, сіро-зелених, синіх. Вони звиваються і на основних стінах будинку, облітають вікна і двері, оздоблюють колони, виступи, арки* (С. Андрухович. Фелікс Австрія). Якщо для звичайного художнього опису характерним є перелік суттєвих ознак предмета або явища, то в сучасному художньому тексті такі ознаки часто є випадковими, другорядними і надлишковими. Зважаючи на це, автор-мовець не лише подає характеристики людини чи явища, а й взаємодіє з читачем: адресат змушений орієнтуватися в представлених характеристиках, створюючи для себе цілісний образ описаного явища через фрагментарність і безсистемність наведених ознак. Звідси й фіксація уваги читачів на безлічі предметів і дрібних деталей, представлених за допомогою «каталогових рядів», напр.: *Друге, що впадало у вічі, була несамовіта речова захаращеність – причому все, що траплялося вам під руку в цих кімнатах, коридорах і на сходах, мало на собі ту саму печать химерного співіснування відразу кількох побутово-предметних нашарувань, бо були тут передусім: **якісь комп'ютери, ксерокси з факсами, принтери, симулятори й синтезатори, а також обплутані кабелями стимулятори й субліматори, причому деякі з них цілковито розпорошені; лазерно-цифрова розкіш посилювалася покинутими напризволяще відеокамерами, домашніми кінотеатрами, сателітарними і просто антенами, телевізорами різних поколінь, музичними центрами з караокі й без, моніторами, вакуум-клінерами, кухонними комбайнами, там і сям вилежувалися всілякі пульти дистанційного керування та інший дріб'язок на кшталт модемів, гнізд, галогенних світильників, радіостанцій, блоків живлення, компакт-плеєрів, тетрісів, мобільних телефонів та відповідних до них жучків; уся ця різноманітність легко переходила в розпусту (...)***

(Ю. Андрухович. Дванадцять обручів). Наведений перелік продовжується далі й охоплює більше 50 сурядних членів в межах однієї синтаксичної конструкції. Описова КС в цьому разі є ознакою статичності, вона передбачає не відтворення подій або ознак предметів чи компонентів ситуації, а фіксацію уваги на окремих предметах, що не впорядковані, а хаотичні. Такий «хаотичний опис» і притаманний описовій стратегії в сучасній прозі.

Зважаючи на це, специфічним засобом реалізації описової КС в сучасному художньому тексті є тактика «каталогових рядів», які охоплюють лексеми суб'єктної та об'єктної семантики іменникового типу на позначення предметів та осіб [3, с. 95], тобто подаються переліки субстантивів у вигляді поширених сурядних рядів різної семантики, функційним призначенням яких здебільшого є характеристика персонажів або опис місця дії, напр.: *Арнольд Горобець, український південь, русскоязычное население, драматург-шістдесятник, популярний серед жіноцтва, але не більше, теж бородань, тільки гемінгвеївського типу, професійний актор, п'яничка, блазень і картяр, щира душа, дотепник, ще раз п'яничка, пройдисвіт, вірний товариш, шалапут, танцюриста і мочиморда, кулінар, м'ясолюб, ласощохлист, у театрі грав Юлія Цезаря, монологи якого виголошує й зараз на певній стадії пиятики, розводячи їх при цьому латинізмами, матюками і цитатами з партійних документів* (Ю. Андрухович. Московіяда). У наведеному прикладі в такий спосіб представлено одного з персонажів твору: подано опис його зовнішності та характеру. Каталогові ряди охоплюють субстантиви та субстантивні словосполучення, в них рідко зустрічаються дієслівні форми, а вибір для опису одного висловлення (мікротексту) уможливорює репрезентацію цілісного фрагмента художньої дійсності.

Отже, описова стратегія представлена в авторському монологічному мовленні, вона є додатковою до наративної, оскільки містить характеристики місця дії, портретні описи персонажів, статичні елементи художнього світу тощо. На мовному рівні описова КС реалізована за допомогою суб'єктних та об'єктних синтаксем: мовець фіксує предмети художнього простору, він мінімізує дію (звідси майже відсутність дієслівних форм) та надає перевагу перелікам предметів і явищ (звідси домінування іменникових конструкцій).

Аргументативна стратегія представлена в монологічному авторському і персональному мовленні, вона передбачає логічний виклад інформації, подання міркувань мовця або в формі внутрішнього мовлення (наратора чи персонажа), або у формі авторського мовлення, напр.: *З перспективи персонажів сюжету, себто мене й моєї приятельки, історія ця видається дивною, але не більше. Із перспективи ж автора, вибачте, Автора цієї (усіх інших) історії, вона має літературну привабливість банального, а тому комерційно виграшного сценарію* (Ю. Іздрик. Флешка). У цьому прикладі наратор збігається з внутрішньотекстовим автором, комунікативною інтенцією мовця тут є пояснення описаних подій.

Аргументативна КС скерована на викладення думок у логічному взаємозв'язку, тому використовується за потреби пояснення, розтлумачення авторської позиції читачам. У персонажному мовленні відтворено міркування персонажів, вербалізовано їхні думки та обґрунтовано їхні вчинки згідно з логікою поведінки кожного учасника художнього дискурсу, напр.: *Запижаючись у спальний мішок, Марла думала про те, що вже зовсім скоро, за якихось там п'ять днів, вона вже не бачитиме звичної Великої Ведмедиці, а натомість споглядатиме якийсь гам незнайомий Південний Хрест* (І. Карпа. Фройд би плакав). Для відтворення міркування персонажів використовують як авторське, так і непряме мовлення та діалогічне мовлення. Автор, розкриваючи мотиви вчинків персонажів та пояснюючи поведінку з комунікативної позиції кожного комуніканта, змушує читача інтерпретувати художній текст з різних ракурсів, виявити його комунікативну плюралістичність.

Аргументативна КС має логічну природу: текст у такому випадку будується за принципом умовиводів від формулювання теза до її аргументів, напр.: *Пандемія неврозів, що ними так ряснів ХХ вік, криється, на мою думку, в трьох речах. Перша – це будильник. Людина повинна прокидатися у натуральний спосіб. Відтак суспільство, яке вимагає людині йти всупереч індивідуальних потреб організму – хворе суспільство. Якщо людину зі сну висмикує різкий дзвінок, у її підсвідомості татуюється один і той же візерунок паніки. Інша причина – електричне світло. Від передозу червоного випромінювання (а лампи розжарювання якраз такі) очне дно перебуває в перманентному напруженні, а цей спазм дає прямий вплив на самопочуття. Людина, котра споглядає світанок, відчуває приплив сил та оптимізму. Людина, котра втикає на жарівку, переживає тупе роздратування. Про третю силу, якою сучасна людина роздовбує душу, я не можу сказати нічого. Але вона мусить бути, бо всього в житті є по три. Подумаймо разом... може, то щось, пов'язане з сексом? Чи з поглядами на духовність? Чи взагалі – все настільки просто, що ми й не гадали? Підозрюю, справа в тісному взутті* (Л. Дереш. Намір!). Адресант міркує з приводу висловленої тези, надаючи три аргументи та відповідні ілюстрації.

На мовному рівні це виражається в конструкціях суб'єктивно-модального характеру, а на рівні змісту – у послідовному і логічному викладенні думок, що впливають одна з одної. З огляду на це на мовному рівні аргументативна КС реалізована, крім відповідних граматичних форм дієслів та займенників, ще й засобами вираження суб'єктивної модальності, передусім вставними і вставленими синтаксичними конструкціями, напр.: *Це навіть важче, ніж, скажімо, їхати в автобусі і вдавати, ніби не помічаєш знайомого (того ж таки однокласника чи алкоголічку з сусіднього під'їзду, яка назавжди втратила ознаки статі і подібно тобі живе святим духом наповненого келишка), повторюю: вдавати, що ти не помічаєш знайомого, коли обличчя твоє помічене, і тебе вже давно ідентифікували* (Ю. Іздрік. Воцтек). Зокрема, це стосується вставлених конструкцій, що мають характер додаткового повідомлення і ви-

користуються для пояснення, уточнення, доповнення основної інформації.

Отже, аргументативна стратегія скерована на викладення думок у логічному взаємозв'язку, використовується для пояснення, розтлумачення авторської позиції читачам, тому реалізована і через КР внутрішньотекстового адресата, зокрема в позиціях критика і коментатора.

Діалогічні стратегії мають місце як у монологічному, так і в діалогічному мовленні. Діалогічний характер художньої комунікації знаходить вираження в сучасній українській прозі в підкреслено діалогічній манері викладення тексту. Насамперед, це діалогічність як принцип створення тексту, напр., роман Ю. Андруховича «Тасмниця» є комплексом діалогів умовного журналіста, який нібито записав розмови з письменником на плівку (як зазначено в передмові), але через свою загибель їх не опублікував. Роман оголошено автором розшифрованим й обробленим записом цих розмов, звідси й діалогічна структура тексту, напр.: *Ти не забудеш, про що хотів розповісти? Та я ж і розповідаю! Ти мусиш уявити собі цю ситуацію насправду якомога чіткіше. Інакше ти нічого в ній не втямиш* (Ю. Андрухович. Тасмниця). Запитання в тексті є стимулами до відповідей, вони конкретні та стислі, а відповіді є розгорнутими; це мікротексти монологічного характеру, що становлять з питаннями темо-рема-тичну єдність з позиції актуального членування тексту [1, с. 237]. Діалогічна КС виконує і текстотвірну функцію, утворюючи питально-відповідні комплекси в діалогах і полілогах персонажів, напр.: *«А як же ти? ...» – запитують мене. «А ніяк», – відповідаю. Хоч міг би й не відповідати. Адже в мене немає... І далі за текстом* (Ю. Іздрик. Флешка). У цьому випадку діалог є змодельованим у внутрішньому мовленні оповідача, це нарративний діалог, що репрезентує комунікативну ситуацію, релевантну для розуміння внутрішнього стану мовця.

Діалогічна КС реалізована і у внутрішньому монологічному мовленні за допомогою питально-відповідних комплексів, напр.: *Жити без тасмниць, казав Франциск. Тасмниць він не знає. Що він знає? Він знає тисячі місць і слів. Що він пам'ятає? Він пам'ятає тисячі місць і слів. Що він забуває? Він забуває тисячі місць і слів. Що він згадує? Він згадує тисячі місць і слів. Що він вигадує? Він вигадує тисячі місць і слів. Що він розкажує? Він розкажує тисячі місць і слів. Що він вивчає? Він вивчає тисячі місць і слів. Що він любить? Він любить тисячі місць і слів (...)* (Т. Прохасько. НепрОсті). У такий спосіб використана діалогічна стратегія утворює ритмічний малюнок тексту за допомогою синтаксичного паралелізму.

У сучасному художньому тексті діалоги мають місце не лише між персонажами або у внутрішньому персонажному чи нарративному мовленні, вони також представлені як дискурсивна взаємодія між наратором і персонажем, напр.: *Якого ти дідька їдеш у той Чортопіль, де, можливо, нікому не потрібним будеш і зайвим, Хомський?* (Ю. Андрухович. Московіада). Оповідач створює ефект прямої розмови з персонажем, використовуючи форми звертань і 2-ої особи однини з відповідними займенниками. Такий тип викладення тексту

характерний саме для сучасного художнього тексту: наратор тут виступає не як абстрактний оповідач, а як втілення конкретного внутрішнього автора, креатора художньої дійсності. Мовець не описує і не розповідає, він конструює власну реальність, створюючи в читача ілюзію самостійності поведінки персонажів через рівноправність комунікативних позицій автора-наратора та персонажа.

Наратор тут виступає як втілення конкретного внутрішнього автора, як персоніфікований оповідач і креатор художньої дійсності. Мовець не описує і не розповідає, він конструює власну реальність, створюючи в читача ілюзію самостійності поведінки персонажів через рівноправність комунікативних позицій автора-наратора та персонажа.

Висновки і перспективи дослідження. Художня комунікація реалізована за допомогою наративної, описової і діалогічної мовленнєвих стратегій. Наративна стратегія характерна для комунікативної позиції персоніфікованого і неперсоніфікованого оповідача, її мовними маркерами є активне вживання дієслів, подання подій у хронологічному порядку, динамізм оповіді, подієвість тощо. Описова стратегія, представлена в авторському монологічному мовленні, містить характеристики місця дії, портретні описи персонажів, статичні елементи художнього світу тощо; на мовному рівні вона реалізується за допомогою суб'єктних та об'єктних синтаксем. Аргументативна стратегія передбачає логічний виклад інформації, подання міркувань мовця або у формі внутрішнього мовлення (наратора чи персонажа), або у формі авторського мовлення. На мовному рівні аргументативну стратегію реалізовано засобами вираження суб'єктивної модальності – вставними і вставленими синтаксичними конструкціями. Діалогічна стратегія реалізована у внутрішньому монологічному мовленні за допомогою питально-відповідних комплексів.

Перспективи роботи полягають у розробленні типології мовленнєвих актів, представлених у сучасній українській прозі в межах реалізації категорії адресантності.

Література

1. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва: УРСС, 2003. 286 с.
3. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.
4. Шмид В. Нарратология. Москва: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.

Referens

1. Vintonov M. O. Aktual'ne chlenuvannya rechennya i tekstu: formal'ni ta funktsiyni vyavy: monohrafiya. Donetsk: Donetsk National Unt., 2013. 327 pp.
2. Isers O. S. Kommunikativnyye strahyy y taktyky russkoy rechy. Moscow: URSS, 2003. 286 p.

3. Kondratenko N. V. Syntaksys ukrayins'koho modernist's'koho i postmodernist's'koho khudozhn'oho dyskursu. Kyiv: Publishing House Dmitry Burago, 2012. 328 p.
4. Schmid V. Narratolohyya. Moscow: Languages of Slavic Culture, 2003. 312 pp.

Kishchenko A. M.

LINGUISTIC STRATEGIES OF THE COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF THE RECIPIENT IN THE ARTISTIC COMMUNICATION (BASED ON THE MATERIAL OF CONTEMPORARY UKRAINIAN PROSE)

The article analyzes the artistic narrative as the implementation of the speech strategies of the addressee. It is proved that artistic communication is realized with the help of narrative, descriptive and dialogical speech strategies. The narrative strategy is characteristic of the communicative position of the active or neutral narrator, its language markers are the grammatical forms of verbs of the finished form, the presentation of events in chronological order, the dynamism of the narrative, the events, etc. Descriptive strategy is presented in the author's monologue broadcast, contains characteristics of the place of action, portrait descriptions of characters, static elements of the artistic world, etc.; at the language level implemented with the help of subject and object syntaxes. An argumentative strategy involves the logical presentation of information, the presentation of the speaker's thoughts either in the form of internal speech or in the form of copyright broadcasting. At the linguistic level, an argumentative strategy is implemented by means of expression of subjective modality - inserted and inserted syntactic constructions. The dialogue strategy is implemented in the internal monologue broadcasting with the help of question-matching complexes.

Keywords: *artistic text, artistic communication, narrative, speech strategy, addresser.*

УДК 811.161.2'42:32

Н. В. Кондратенко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТОК-ШОУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню мовленнєвих жанрів української політичної комунікації, що зумовило визначення типів комунікативної взаємодії, серед яких особливе місце належить агонально-аргументативним. Проаналізовано основний інтерактивний жанр політичного спілкування – ток-шоу, визначено його сутнісні ознаки та простежено лінгвопрадигматичні параметри. Запропоновано типології ток-шоу й виокремлено політичне ток-шоу як синкретичний жанр медіадискурсу і політичного дискурсу. Наголошено на особливостях структури й дискурсивних параметрів ток-шоу в українському політичному дискурсі.

Ключові слова: політичний дискурс, мовленнєвий жанр, агонально-аргументативний жанр, ток-шоу.

Актуальність теми дослідження. Дослідження політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті передбачає передусім увагу до типології мовленнєвих жанрів та її реалізації в сфері політичної комунікації [3]. Серед жанрів політичного спілкування на особливу увагу заслуговують ті, у яких мовна особистість політика виявляється повною мірою, тобто демонструє вербальні іміджеві характеристики не як підготовлені, штучні, а природні, притаманні саме мовцеві, а не створені командою фахівців. Спонтанність забезпечується умовами комунікації, що в сучасному політичному дискурсі трапляються дуже рідко: навіть усне мовлення політиків, політичні виступи перед аудиторією в реальному часі мають підготовлений характер. Політики-мовці спираються на підготовлений текст під час виступів у прямому ефірі на телебаченні, перед виборцями на мітингах, на прес-конференціях тощо. Серед мовленнєвих жанрів, що демонструють реальну мовну особистість політика, ми розглядаємо вияви усного діалогічного і полілогічного мовлення. Ці жанри передбачають високий ступінь непередготовленості мовлення, вміння вступати в діалогічну взаємодію, контактувати зі співрозмовником та аудиторією, аргументативно відстоювати власну позицію та вливати на адресатів з метою змін їхніх переконань. Визначаючи цю групу мовленнєвих жанрів як агонально-аргументативні, ми уналежнюємо до них дебати, ток-шоу і прес-конференцію.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Проблема визначення мов-

ленневих жанрів. порушена ще у наукових розвідках М. Бахтіна, належить до основних завдань сучасної лінгвістичної прагматики (Ф. Бацевич, В. Дементьев, К. Сєдов, Т. Шмельова та ін.). В аспекті політичної лінгвістики цю проблему висвітлено у працях О. Билінської, Л. Завальської, Л. Стрій, О. Шейгал та ін., однак не всі жанри політичної комунікації знайшли належне висвітлення в сучасних дослідженнях. Зокрема це стосується діалогічних і полілогічних форм мовленнєвих жанрів політичного дискурсу, серед яких особливе місце належить жанру ток-шоу.

Мета дослідження – виявити структурно-семантичні й жанротвірні ознаки українських політичних ток-шоу.

Об'єкт дослідження – український політичний дискурс, **предмет** дослідження – агонально-аргументативний мовленнєвий жанр ток-шоу в українській політичній комунікації.

Матеріалом дослідження слугували стенограми українських політичних ток-шоу «Свобода слова», «Чорне дзеркало», «Шустер Live», «Велика політика», «Право на владу» та інші за період 2010–2017 роки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Агонально-аргументативні жанри скерована на перемогу у боротьбі за владу (основна мета політичної комунікації – О. Шейгал [9]) та передбачають наведення доказової бази (раціональних та ірраціональних аргументів) на користь мовця. Специфікою текстів цього жанру є представлення політиків як реальних мовних особливостей через інтерактивний характер спілкування та значний ступінь його непередбачуваності. На відміну від інших текстів, навіть оприлюднених в усній формі, наприклад, виступів і звернень політиків, агонально-аргументативні мають високий рівень спонтанності, що дає змогу вивчати особливості мовленнєвої поведінки саме політиків-мовців. В усіх інших випадках тексти готує прес-служба або іміджмейкери, які, безумовно, враховують особливості комунікативного портрету політика, однак нав'язують останньому штучні іміджеві характеристики, нівелюючи природні. Зважаючи на це, тексти, що одночасно мають ознаки спонтанності і підготовленості навіть у межах групи агонально-аргументативних жанрів (напр., прес-конференція), є неоднорідними за лексико-семантичним наповненням і граматичною будовою.

Вважаємо, що агонально-аргументативні жанри мають наступні ознаки: 1) інтерактивність – реалізація питально-відповідної взаємодії в режимі реального часу; 2) спонтанність – непередбачуваність мовлення (або мінімізація підготовленості за умови наявності у співрозмовників «домашніх заготовок»); 3) діалогічний або полілогічний характер – спілкування відбувається між двома або кількома мовцями-політиками, 4) усна форма; 5) наявність аудиторії як непрямого адресата або спостерігача – комунікація відбувається з розрахунком на «театральний ефект», тобто мовці очікують від аудиторії підтримки і відповідної реакції; 6) перевага сугестивності над інформаційністю – метою взаємодії є презентація політика як мовної особистості та переконання аудиторії в

його підтримці, а не подання актуальної інформації.

Розглянемо один із агонально-аргументативних жанрів – ток-шоу. Ток-шоу є одним із порівняно нових жанрів для українського інформаційного простору, він набув поширення в останні десятиліття і є вторинним щодо аналогічних жанрів, представлених у західних мас-медіа. Здебільшого ток-шоу визначають як один з телевізійних жанрів, що є цілком логічним, оскільки він функціонує виключно в телевізійному форматі та є синтезом вербального, візуального та аудіального видів мистецтв. Термін ток-шоу (англ. *talk-show*) вказує на поєднанні розмови з виставою з домінуванням першого складника, тому вербальний компонент є найпотужнішим у цьому жанрі. Л. Писаренко вважає ток-шоу особливим типом дискурсу в межах телевізійного дискурсу, що має гібридний характер та наголошує на тому, що важно розмежувати вербальний і візуальний компоненти ток-шоу, у якому поєднано такі жанри, як інтерв'ю, вікторини, дебати, сіткоми тощо [8, с. 166]. На думку дослідниці, гібридність виявляється і в поєднанні інформаційної та розважальної функцій ток-шоу та інституційного й побутового дискурсів. Характерною ознакою ток-шоу є інтерактивний характер й телевізійний формат: обговорення проблемного питання або розважальна тематика під модеруванням ведучого і кількох учасників за умови обов'язкової присутності в студії зацікавленої аудиторії. О. Ларіна визначає ток-шоу як «інтерактивний процес мовленнєвої взаємодії телекомунікатора і телеаудиторії, що має певні національно-культурні особливості, які виявляються в ситуації міжособистісного спілкування, ускладненого умовами масової комунікації та інституційним статусом телекомуніканта» [5, с. 6] та називає основні ознаки ток-шоу: типові учасники, хронотоп, цілі, цінності, стратегії, тематику, жанри (різновиди), прецедентні тексти, дискурсивні формули, сценарність і драматургічність. Х. Дацишин виокремлює такі ознаки ток-шоу: «представники різних політичних сил, громадські діячі висловлюють свої міркування про ту чи іншу суспільно важливу проблему; реакцію глядачів у студії на аргументи учасників можна побачити на екрані у графічному відображенні» [1, с. 227]. На думку Н. Островської, політичні ток-шоу можуть бути представлені різними моделями, зокрема, інфотейменту, публічної презентації влади, політичного театру, медіагри, активного посередника в суспільному діалозі, дослідження яких ще потребують уваги науковців [7, с. 288], але характерною рисою ток-шоу дослідниця називає поєднання інформативності з розважальністю.

Серед основних типів ток-шоу виокремлено політико-аналітичні, розважальні, інтелектуальні, детективні і пародійні [5, с. 7]. Проте, на нашу думку, ця типологія має логічні суперечності. Передусім зазначимо, що всі ток-шоу є розважальними, навіть інтелектуальні та аналітико-політичні, оскільки це є їх основним призначенням як тележанру: «Розважальність передачі, її скандальність, резонанс в інших ЗМІ підвищує рейтинг» [6, с. 337]. На українському телебаченні представлено як власне розважальні ток-шоу, так і політичні, метою яких є представлення політиків і політичних позицій у формі виступів і

обговорень. Л. Завальска зазначає: «Якщо ток-шоу є політичним, то і проблема належить до політичної сфери і є актуальною як для безпосередніх учасників, так і для потенційної аудиторії» [2, с. 31]. Політичні ток-шоу створюються за однаковими параметрами: наявність актуального питання для обговорення, активна позиція ведучого-модератора, виступи запрошених політиків, оприлюднення студійної дискусії між учасниками – ведучим, політиками, присутніми в студії експертами, презентація реакції аудиторії. Кількість політичних ток-шоу останнім часом лише збільшується, зокрема напередодні чергових виборів, паралельно з відомими телепрограмами, частина з яких уже зникла з телеекранів, – «Чорне дзеркало», «Свобода слова», «Шустер Live», «Велика політика», «Право на владу», з'являються нові – «Пульс», «Український формат», «Народ проти», «Прайм-тайм» тощо. Усі вони мають схожий формат, проте окремі складники можуть відрізнятися: кількість учасників, ступінь спонтанності, рівень залучення аудиторії тощо. Як жанр ПД ток-шоу демонструє мовленнєву діяльність політиків – у формі монологічних виступів, значною мірою підготовлених, і діалогів та полілогів, що здебільшого мають спонтанний характер. Ток-шоу представляє політиків як реальних мовних особистостей, і це дає змогу говорити про їхні комунікативні портрети та специфіку мовленнєвої поведінки.

За структурою ток-шоу містить вступну частину (окреслення теми обговорення ведучим), виступи запрошених ораторів (політиків, журналістів, медіа експертів та ін.), обмін думками щодо обговорюваного питання між учасниками, представлення реакції аудиторії (в активній або пасивній формі), завершення обговорення (підсумки ведучого). Під час перебігу ток-шоу ведучий активно керує взаємодією: надає слово, перериває учасників, корелює їх дії тощо. Дослідники відзначають важливу роль ведучого у ток-шоу, який здебільшого визначає імідж програми: «від нього залежить драматургія шоу – психологічна атмосфера, нагнітання і розрядження обстановки, контроль емоцій аудиторії» [4]. Незважаючи на те, що ведучий повинен бути нейтральним та об'єктивним, «від нього очікують досить провокативних запитань» [8, с. 177]. Початок ток-шоу має монологічний характер, напр.: *Ведучий: Я вітаю усіх, хто в цю хвилину дивиться телеканал «Інтер». У прямому ефірі «Велика політика і я, її ведучий, Євген Кисельов. Сьогодні у випуску (Велика політика. 7.03.2010).* Заявлення теми і учасників мають інформаційний характер і виконують інтригуювальну функцію для телевізійних глядачів: вибір політиків-учасників орієнтований на «горизонт очікування» реципієнтів. Ведучий окреслює коло основних проблем, оголошує учасників і запрошених гостей. Запрошення до студії політиків, комунікативна поведінка яких має епатажний або провокативний характер, сприяє підвищенню глядацького інтересу більше, ніж участь у ток-шоу фахівців у відповідній галузі політичного чи економічного життя. Крім того, рівень ток-шоу визначається і на підставі участі в ньому знакових політичних фігур – очільників держави і політичних партій, відомих політиків

або журналістів, громадських діячів.

Після оголошення теми обговорення виступають основні запрошені оратори з підготовленими виступами тривалістю 3-10 хвилин, напр.: **А. Яценюк:** *Всім доброго вечора. Дякую за можливість виступити у вашому ефірі. Тому що це можливість пояснити людям, розкрити відверто і чесно позицію. В цьому і повинна бути нова ознака нової української політики. Зараз у нас ситуація така, що, ви знаєте, простих і хороших рішень немає. Є складні рішення. Інколи бувають погані, а інколи буває вибір між поганими і дуже поганими рішенням...* (Свобода слова. 15.09.2014). Виступи мають монологічний характер і підпорядковані меті сформулювати позицію політика щодо обговорюваної проблеми. Основні спікери, яким надають слова на початку ток-шоу, задають магістральні вектори розгортання обговорення, тому здебільшого представляють або протилежні, або суперечливі позиції. У такий спосіб створюється колізія, активізується аудиторія та формується конфлікт, тому запрошені політика переважно є політичними опонентами. Зважаючи на це, вибір спікерів залежить від обраної теми ток-шоу: запрошені політики, що мають безпосереднє відношення до обговорюваної проблеми, або виступають негативно щодо актуальної проблеми або ситуації. Також вибір основних спікерів орієнтований на аудиторію, оскільки розважальний елемент домінує в ток-шоу, що зумовлює вибір активних, впевнених і подекуди скандальних ораторів. Останній факт пояснює, чому в усіх українських політичних ток-шоу фігурують ті самі політики: Ю. Тимошенко, І. Богословська, В. Рабинович, А. Яценюк, О. Ляшко, В. Литвин та ін.

Після виступу кожного триває дискусія: запрошені учасники й аудиторія можуть поставити запитання оратору й взяти участь в обговоренні основних тез його виступу, напр.: **Ю. Тимошенко:** *Ага. А я хочу у Добкіна запитати... По-перше: яку країну ви збираєтеся будувати? І який порядок? Це та країна і той порядок із золотими унітазами, із золотими батонами, з «межигір'ями», з усім... з усією тією ганьбою, яку країна побачила до революції і після?... З венеціанськими палацами Пионки?* (Свобода слова. 5.05.2014). Учасники комунікативної взаємодії ставлять запитання і коментують попередні виступи, дають оцінки й висловлюють своє ставлення до почутого, напр.: **І. Геращенко – О. Лавриновичу:** *Шановний пане Міністре, ви – щаслива людина, то для вас рішення Конституційного Суду є зрозумілим. От я належу до тієї також великої частини українців, яким воно незрозуміле. Тому що Конституція України все ж таки говорить не про волю і права народного депутата, а про те, що джерелом влади в Україні є народ* (Шустер Live. 9.04.2010). З огляду на це, обговорення становить комплекс діалогічних єдностей, тому що відбувається обмін репліками та надаються відповіді на поставлені питання. Ця частина ток-шоу є діалогічною, інші учасники активно в обговорення не втручаються. На цьому етапі завданням усіх присутніх є уточнити основні тези попереднього виступу, змусити політика-оратора висловитися без підготовки і пояснити

представлену позицію, а також знайти проблемні питання його виступу. Османне завдання може бути реалізовано як мовленнєва провокація: поставлені питання не стільки стосуються виголошеної доповіді, а апелюють до особистості політика або його певних дій чи загалом поведінки в політичному просторі, напр.: **М. Скорик:** *...Я чітко завжди, як і мої колеги, заявляв, що ми вважаємо Крим виключно українською територією, і ніяких інших розглядів бути не може.* **С. Таран:** *Української влади чи російської?* **М. Скорик:** *Дайте мені завершити...* (Свобода слова. 12.05.2015). Позначена репліка містить сарказм та апелює до політичних уподобань опонента, а не його позиції, висловленої під час виступу.

Згодом розпочинається основна частина, що передбачає полілогічну розмову й обговоренні проблемних питань, у якому беруть участь усі запрошені в порядку, визначеному ведучим. Полілоги репрезентовані стислими, але влучними репліками ведучого і запрошених політиків і журналістів. Насамперед, це діалоги / полілоги ведучого з політиками, напр.: **А. Куликов:** *А може, тому, що Україна стала об'єктом зовнішньої агресії, пане Шуфрич?* **Н. Шуфрич:** *Пане Андрію, якщо наша влада... наша влада офіційна не визнає факт зовнішньої агресії, не примушуйте це говорити мені за владу.* **Б. Кушнірук:** *Несторе Івановичу, Верховна Рада прийняла рішення про визнання агресії* (Свобода слова. 9.03.2015) та полілоги політиків без участі ведучого, напр.: **В. Шабунін:** *...У мене запитання: де підписи фракції БЮТ під постановою про звільнення Яреми? Чому Єгор Соболев опирається на свій комітет у цій боротьбі один і опирається лише на одну фракцію у коаліції?* **В. Івченко:** *Я вам скажу відверто. Сидить пан Єгор – він чітко скаже, що більшість депутатів фракції БЮТ, особисто я підписав саме ту постанову: про відставку генпрокурора Яреми. Так, Єгоре?* **Є. Соболев:** *Ти підписав, але, на жаль, більшість твоїх однопартійців – ні. Включно із самою Юлією Тимошенко. Я дуже прошу, щоб ти переконав їх це зробити* (Свобода слова. 2.02.2015). Тривалість таких виступів обмежена 1-3 хвилинами. Саме цей етап ток-шоу демонструє спонтанну мовленнєву поведінку політиків, тому на ньому частотні конфлікти, скандали, взаємні звинувачення тощо. Основними комунікативними стратегіями на цьому етапі є дискредитативна й заперечувальна: політики намагаються заперечити висловлення опонентом положення, критикують співрозмовників, іноді приносять і звинувачують одне одного, напр.: **К. Левус – В. Рабиновичу:** *Ви не проголосували за жоден законопроект, який посилює національну безпеку. Ви не проголосували за те... за визнання Росії агресором. Розумієте? Жодного цього питання немає. І ви зараз кажете: «Давайте захищатися від цієї агресії». Ви, по суті, є представниками цього агресора у Верховній Раді України. І зараз є верхом аморальності і цинізму вчити нас тут моралі* (Свобода слова. 20.04.2015). На цьому етапі фіксуємо перехід на особистості, що на мовно-му рівні передусім виражається у використанні стилістично зниженої лексики, оцінних номінацій і суджень, напр.: **О. Тягнибок:** *Ми в своїх проблемах*

в Україні розберемось, хай не пхаються до нас. Вічні наші проблеми тільки через те, що воно прийде, тут сяде і почне дзякати, і результат, що ми зараз будемо мати конфлікт (Шустер Live. 9.04.2010).

Активне обговорювання проблем іноді має настільки жвавий характер, що ведучий втрачає ініціативу і не може зупинити учасників спілкування. За таких умов ток-шоу переривається рекламною паузою, зокрема якщо воно транслюється в прямому ефірі. У такому разі продовження телепрограми має місце після перерви з коментарів ведучого, напр.: **А. Куликов:** *Ми повернулися до студії «Свободи слова», і при центральному мікрофоні Ігор Сметко: лідер... голова всеукраїнської громадської організації «Сила і честь» і голова Служби безпеки України 2003–2005-го років. Пане Сметко, сьогодні стала відома заява Дмитра Яроша: лідера «Правого сектору». Він сказав в інтерв'ю на одному із телевізійних каналів, що українській армії потрібно готуватися не лише до оборони, а й до наступу, тому що без цього – слова Яроша – війну не виграти. Що ви скажете з цього приводу?* (Свобода слова. 22.06.2015). Ведучий модерує в такий спосіб перебіг подій у ток-шоу, він може не лише зупинити політиків під час виступів, а й провокувати їх до певних дій чи вступати з ними в суперечки, напр.: **А. Куликов:** *А є достатньо сил, щоби перекрити отакі ділянки?* **А. Парубій:** *Я тільки Вас прокоментую. Ви розумієте, чи сил достатньо, чи недостатньо – це інше питання* (Свобода слова. 15.06.2015). Зважаючи на це, в українських політичних ток-шоу, ведучий є активним учасником обговорення: він не лише привертає увагу завдяки своїй харизматичності та активній мовленнєвій поведінці, а й вступає у взаємодію з політиками, коментуючи і навіть оцінюючи їх позицію.

Специфікою ток-шоу як жанру ПД вважаємо відкритість його меж: учасники розширюють континуум спілкування, переносячи спілкування за лаштунки телевізійної студії. Так, конфлікти, що виникли під час обговорення в студії, мають продовження під час перерви, напр., бійки і сутички, що мали місце після ефірів у ток-шоу між такими політиками, як С. Мельничук і Д. Лінько, К. Стогній і Ю. Гримчак, О. Вілкул і В. Парасюк та ін. Ці конфлікти також ставали предметом висвітлення ЗМІ і сприймалися аудиторією як продовження ток-шоу. Це вже стає одним із складників політичних ток-шоу: політичні опоненти демонструють вихід поза межі формату телевізійної програми, наголошуючи на «справжності», реальності своїх дій. У такий спосіб, на нашу думку, нівелюється думка про умовність політичних дій в телеефірі, про їх замовний і підготовлений характер, проте насправді і цей поза студійний «екшен» також є елементом ток-шоу.

Агональність політичних ток-шоу зумовлена змагальним характером цього жанру: кожний учасник не лише представляє власні політичні пріоритети, а й активно критикує опонентів, намагаючись одержати підтримку аудиторії і в такий спосіб «перемогти» у мовленнєвому змаганні. Зважаючи на це, у промовах політиків частотними є звернення до аудиторії, риторичні й відкриті питання,

емоційні коментарі тощо, напр.: **П. Порошенко:** *Чому ми перемогли на «майдані»? Тому що ми були єдині. Чому вдалася перемога? Тому що лідери «майдану» не розсварилися. Якби почали лити бруд один на одного, якби почали битися, там, на сцені Майдану або під нею, то Янукович і досі сидів би в кріслі, і досі би грабував країну* (Свобода слова. 13.05.2014); **О. Богомолець:** *Скажіть, будь ласка: а хто гарантує лікарям, які сьогодні працюють на бойових територіях, – хто їм сьогодні гарантує життя і здоров'я? Хто сьогодні гарантує життя і здоров'я людям, які йдуть у кіно, які йдуть у супермаркет? Тобто у нас сьогодні у державі відсутня...* (Свобода слова. 10.11.2014). Ступінь підтримки учасників аудиторією стає тим мірилом, оцінкою мовленнєвих дій, що і визначає переможців. Це може бути як підтримка у вигляді оплесків у студії, у вигляді виступів глядачів, а також в унаочненні реакції-підтримки у вигляді результатів голосування, як це прийнято, наприклад, у ток-шоу «Шустер Live». Найвищі показники підтримки і забезпечують перемогу відповідного політика-мовця, а визначення рівня цієї підтримки стає елементом розважальної частини ток-шоу.

Аргументативність мовленнєвих дій політиків здебільшого представлена в частині монологічних виступів, напр.: **В. Литвин:** *...Разом з тим я візьму на себе сміливість нагадати, що коли мене обрали головою Верховної Ради у грудні 2008 року, до речі, то голоси забезпечила не коаліція, бо коаліція дала менше 190 голосів, а 50 голосів – це були голоси фракції комуністів, Партії регіонів і блоку, який я представляю. Тому я переконаний, що треба сюжети готувати точно, це, по-перше. По-друге, шановні колеги і всі, хто нас дивиться, я не бачу абсолютно конфлікту в Україні. Є конфлікт українських політиків, які не можуть до цього часу поділити владу в країні, а відтак проблему коаліції, майбутньої і попередньої зробили темою першорядної ваги* (Велика політика. 7.03.2010). Доказовий характер політичних виступів тут експлікований чітким структуруванням промови, що має характер прямого доведення: висловлена теза спирається на переконливі аргументи. Ключова теза виступу, сформульована на початку, підкріплена аргументами, якими слугують фактичні твердження – переконливі факти, цифрові відомості, історичні довідки тощо, напр.: **П. Порошенко:** *... І взагалі, у банкірів існує таке прислів'я. Повага до тебе вимірюється кількістю кредиту, який ти можеш взяти, його вартістю, от скільки тобі можуть дати грошей. Можу сказати, що на сьогоднішній день одразу же після передачі влади, кількість грошей, які пропонують країні, зростає втричі. Ставки, по яким пропонують гроші сьогодні Україні, скоротилися з 12,5% річних, до сьогоднішніх 5. Це ціна грошей, яка на сьогоднішній день має платити держава за запозичення* (Шустер Live. 19.04.2010); **А. Яценюк:** *Росія зобов'язана була Україні поставляти за міжнародною угодою до 2009 року газ по 50 доларів. На це є документ, на це є міжурядова угода. Чому здали, це окрема історія. Але 2009 року підписується ще одна геніальна угода. Коли мова іде про ціну на газ, треба говорити тільки цей фрагмент. Є така штука,*

Інтернет називається. Можна дуже легко у неї зайти і побачити, по чому купують наші європейські партнери, ну, це, м'яко кажучи, не самі бідні країни в світі, газ. Стокова ціна, або більш простіше, ціна на біржі газу від 170 до 200 доларів. По чому купує Україна? 330 доларів (Шустер Live. 19.04.2010). Насичення тексту цифровими відомостями, історичними фактами і довідками, цитатами (зокрема з мало відомих джерел) свідчить про підготовленість виступів політиків. Наведені приклади демонструють підготовленість промови та актуалізують її інформаційну, а не розважальну функцію, однак водночас посилюють аргументативний складник.

Аргументативність у ток-шоу виявляється на рівні переконування реципієнтів: політик вдається до впливових риторичних прийомів, використовуючи імплікатури і трюїзми, напр.: **В. Балага: Політики влюбій країні собі можуть дозволити стільки, скільки їм це дозволяє суспільство. Ми розпочали тему з пониження температури в Україні. Кожний день, де виникають проблеми, в ЖЕКу, в місті, в районі, на дорозі преса кристально до цього приділяє велику увагу. Всі вже бігають і хочуть скоріше виправити ситуацію. Я вважаю, що якщо преса так само буде важно не тиждень, не місяць, а постійно прискіпливо відноситись до політиків, до високопосадовців, я нема другого виходу як ставати в коридор, який сьогодні є у західних політиків. Тобто висновок один – собі політик може дозволити стільки, скільки йому дозволяє громада, в якій він проживає, завдячуючи якій працює і дістає зарплату від платників податків** (Велика політика. 3.02.2012). У цьому прикладі рамкова композиція виступу політика дає змогу сформулювати тезу у вигляді трюїзму, а завдяки наведеній аргументації підтвердити її і завершити повторенням цієї ж думки свій виступ.

Утім, на стадії полілогічної взаємодії замість раціональної аргументації переважають емоційні аргументи та психологічні прийоми, здебільшого некоректного типу, напр.: **О. Царьов: Я хочу сказати, що Ви не смілива людина, не герой, тому що Ви прийшли. О. Горбенко: Я на двадцять твоїх стволів виходив, а в тебе пістолет випадав... А. Куликов: Все, все, все. О. Царьов: Дивись, що в тебе випадає зі штанів** (Свобода слова. 14.04. 2014). Основне місце належить «аргументам до людини», що охоплюють апелювання до віку, до інтелектуального рівня, до статі, до досвіду тощо, напр.: **С. Семенченко – О. Ляшку: Ви аферист і шахрай** (Шустер Live. 26.10.2014); **О. Вілкул – В. Парасюку: Розказую для людини з освітою вісім класів, не до кінця адекватної** (Прайм-тайм. 22.09.2016). В українському політичному дискурсі перехід до особистісних звинувачень і негативних характеристик опонента має місце досить часто. Крім того, аргументація в ток-шоу має переважно ірраціональний характер, що скеровано на емоційне сприйняття спілкування аудиторією, напр.: **Ю. Тимошенко: Але сьогодні, на цю хвилину у нас окупований Крим, на цю хвилину на сході України вбивають українців, на цю хвилину у нас проведені незаконні референдуми в Донецькій і Луганській області...** (Свобода

слова. 19.05.2014); **О. Ляшко:** *Сиди у Дніпропетровську, сиди у Донецьку, а не на Капрі. Вибач, якщо ти патріот, здай ізраїльський паспорт, здай мальтійський паспорт, здай швейцарський паспорт, привези свою сім'ю в Україну... Моя сім'я в Україні* (Свобода слова. 18.08.2014). Цей тип аргументації здебільшого характерний для політиків-популістів, проте в усіх виступах фіксуємо звернення до емоцій аудиторії.

Висновки і перспективи дослідження. Ток-шоу як жанр політичного дискурсу поєднує ознаки інформаційності та розважальності; має інтерактивний характер, що репрезентовано діалогами і полілогами учасників; інтегрує агональність з аргументативністю з наданням переваги першому параметру; має закріплену структуру і хронотоп. Серед використаних у ток-шоу мовних засобів на перший план виходить емоційно-експресивна і стилістично знижена лексика, риторичні й відкриті питання.

Література

1. Дацишин Х. П. Пейоративна лексика в політичних ток-шоу // Теле та радіожурналістика. 2011. Вип. 10. С. 227–230.
2. Завальська Л. В. Комунікативні стратегії і тактики в політичному інтерактиві: лінгвопрагматичний аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2017. 221 с.
3. Кондратенко Н. В. Типологія мовленнєвих жанрів українського політичного дискурсу // *Studia Philologica* (Філологічні студії): зб. наук. пр. 2017. Вип. 9. С. 18–22.
4. Кондратьєва Н. Е., Мордовина Л. В. Ток-шоу как жанр современной массовой культуры // *Аналитика культурологии*. 2008. № 12. С. 205–210. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/tok-shou-kak-zhanr-sovremennoy-massovoy-kultury>
5. Ларина Е. Г. Лингвопрагматические особенности ток-шоу как жанра телевизионного дискурса: автореферат дисс. на соискание ученой степени к.филол. н. спец. 10.02.04 – германские языки. Волгоград, 2004. 20 с.
6. Майорова М. Є., Чекмишев О. В. Поняття політичного ток-шоу як розважального стилю // *Молодий вчений*. 2016. Вип. 7 (34). С. 335–338.
7. Островська Н. В. Характерні риси і критерії моделі політичних ток-шоу // Теле та радіожурналістика. 2014. Вип. 13. С.282–290.
8. Писаренко Л. М. Дискурс політичного ток-шоу як гібридний тип дискурсу // *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2014а. Вип. 692–693. С. 165–169.
9. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса: [монография]. М.: Гнозис, 2004. 326 с.

References

1. Datsishin Kh. P. Peyorativna leksyka v politychnykh tok-shou // *Tele ta radiozhurnalistyka*. 2011. Vyp. 10. S. 227–230.
2. Zavalskaya L.V. Komunikatyvni stratehiyi i taktyky v politychnomu interaktyvi: lnhvoprahamatychnyy aspekt: diss. for obtaining sciences. Degree Candidate filol Sciences: 10.02.01 - Ukrainian language. Odesa, 2017. 221 p.
3. Kondratenko N. V. Typolohiya movlennyevykh zhanriv ukrayins'koho politychnoho dyskursu // *Studia Philologica* (Filolohichni studiyi): zb. nauk. pr. 2017. Vyp. 9. S. 18–22.
4. Kondrat'eva N. E., Mordovin L.V Tok-shou kak zhanr sovremennoy massovoy kul'tury //

- Analytyka kul'turolohyi. 2008. No. 12. P. 205-210. [Electronic resource]. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/tok-shou-kak-zhanr-sovremennoy-massovoy-kultury>
5. Larina E. G. Linyvoprahmatycheskye osobennosti tok-shou kak zhanra televyzyonnoho dyskursu: avtoreferat dyss. na soyskanye uchenoy stepeny k.fylol. n. spets. 10.02.04 – Germanic languages. Volgograd, 2004. 20 p.
 6. Mayorova M. Y., Chekmishev O. V. Ponyattya politychnoho tok-shou yak rozvazhal'noho stylyu // Molodyy vchenyy. 2016. Vyp. 7 (34). S. 335–338.
 7. Ostrovska N. V. Kharakterni rysy i kryteriyi modeli politychnykh tok-shou // Tele and radio journalism. 2014. Issue 13. P.282-290.
 8. Pisarenko L. M. Dyskurs politychnoho tok-shou yak hibrydnyy typ dyskursu // Scientific Bulletin of the Chernivtsi University. German philology. 2014a Whip 692-693. Pp. 165–169.
 9. Shaigal E.I. Semyotyka polytycheskoho dyskursu: [monohrafyya]. M. : Gnosis, 2004. 326 pp.

Kondratenko N. V.

GENRE FEATURES OF TALK-SHOWS IN THE UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE

The article is devoted to the study of the speech genres of Ukrainian political communication, which determined the types of communicative interaction, among which a special place belongs to the agonally-argumentative. The main interactive genre of political communication – talk-show, the main features of it and its linguistic and paradigmatic parameters are determined. The typologies of talk shows and the political talk show as a syncretic genre of media discourse and political discourse are singled out. It is emphasized on the peculiarities of the structure and discursive parameters of talk shows in the Ukrainian political discourse. It is proved that talk shows as a genre of political discourse combines signs of information and entertainment; has an interactive character, represented by the dialogues and the participants' polyses; integrates agonality with argumentation with the benefit of the first parameter; has a fixed structure and a chronotope. Among the speakers used in the talk shows are the emotional expression and stylistically reduced vocabulary, rhetorical and open questions.

Keywords: *political discourse, speech genre, agonally-argumentative genre, talk-show.*

УДК 811.161.1'37'42:316.774(043.5)

М. С. Корпусова

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

МОВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ

У статті досліджено мовні трансформації та особливості їхнього сприйняття реципієнтами в текстах сучасного мас-медійного дискурсу. Висвітлено ефективність функціонування та характер сприйняття лексико-граматичних трансформацій потенційними адресатами медіатекстів, які було встановлено за допомогою експериментальних методів.

Ключові слова: мовна трансформація, модель трансформу, мова ЗМІ, медіатекст, мас-медійний дискурс, потенційний адресат, інтенція, інтерпретація.

Розвиток мови як основного засобу комунікації є неперервним процесом, який залежить від історичних подій, культурної середовища, світосприйняття, психології та соціального розвитку суспільства. Поява нових мовних феноменів пов'язана з перехідністю епох, зі змінами у свідомості людини, що зумовлює зміну парадигм наукового пошуку.

Мова ЗМІ одною з перших відображає зміни в національній мові: «старе породжує нове, а нове утримує все позитивне та життєспроможне, що було в старому. В процесі змін мовні форми та механізми вдосконалюються: розширюється словниковий склад мови, більш тонкі розрізнення змісту набуває фонологічна система, вдосконалюється граматична будова, більш гнучким стає синтаксис. Синхронічні трансформації та модифікації в мовній системі залишаються за межами мови» [1, с. 338].

Дослідження питань трансформації як мовного явища розпочалося в середині ХХ століття. Теоретичні засади вивчення цього процесу в аспекті системно-структурної парадигми мовознавства були закладені Ш. Баллі [2], О. Есперсеном [3], Л. Теньєром [6], Є. Куриловичем [5], які розробили концепцію функціональної транспозиції.

Основні теоретичні принципи теорії трансформації сформульовано в працях З. Херріса, а пізніше їх розвинено в трансформаційно-породжувальній граматиці Н. Хомського. Окремі аспекти проблеми трансформації в лінгвістиці висвітлено в розвідках з граматики (С. К. Шаумян, Р. Б. Ліз, Дж. Лайонз, В. Б. Касевич, Ю. Д. Аפרесян, О. С. Кубрякова, В. Г. Гак, О. І. Смирниць-

кий, В. М. Мігірін, П. А. Соболева, В. В. Бабайцева, М. Ф. Алефіренко, В. М. Немченко, І. С. Торопцев та ін.), семантики та стилістики (О. А. Ковтунова, Т. Б. Радбіль, Н. А. Ніколіна, О. М. Ремчукова, М. Ф. Шацька та ін.), теорії перекладу (Л. С. Бархударов, В. Н. Комісаров, О. Д. Швейцер, Я. Й. Рецкер, Р. К. Міньяр-Белоручев, О. О. Селіванова, О. І. Костикова та ін.).

Метою наукової розвідки було виявлення особливостей сприйняття мовних трансформацій мас-медійного дискурсу як знаків сучасної мови, що відображають філософію, культуру та психологію масової свідомості. Дослідження процесів мовної трансформації в цьому аспекті відповідає сучасним лінгвістичним підходам до вивчення нових мовних явищ у світлі антропоцентричної парадигми.

Важливим є те, наскільки успішно мовна особистість (адресант-журналіст) трансформує узуальне, і те, як інша мовна особистість (адресат-читач/слухач/глядач) володіє правилами декодування чи інтерпретації, бо «без співробітництва комічна комунікація не відбудеться» [4, с. 53]. Відповідно, авторські інтенції не збігаються із інтерпретацією адресата та його сприйняттям трансформу. Слід відмітити, що обидва смислових рівня (узуальний та трансформований) мовного знаку-трансформу повинні сприйматися адресатами медіадискурсу миттєво та без додаткових зусиль, тобто вони мають бути доступними та зрозумілими. Цей фактор є обов'язковою умовою успішності сприйняття мовленнєвої трансформації. Інакше, якщо перший змістовний план не буде достатньо зрозумілим для масової аудиторії, тоді трансформ не виконає свою основну функцію – привертання уваги, а журналіст не досягне своєї мети: діалог чи гра, на які він розраховує, не відбудеться. Якщо в свідомості реципієнта відбудеться актуалізація обох рівнів трансформу, тоді автор може розраховувати на діалогічну гру зі своїм потенційним адресатом. Важливо дослідити, чи відбувається адекватне сприйняття мовних трансформів, чи співпадають авторські інтенції з інтерпретаціями реципієнтів та чи є трансформи актуальними засобами привертання уваги потенційного адресата сучасного медіадискурсу. Цим була обумовлена **актуальність** нашої наукової розвідки.

Створення сучасних медіатекстів є прагматично скерованою дією, у якій автор тексту виступає в ролі продуцента, а адресат – в ролі реципієнта. Враховуючи те, що мова є системою з набором закріплених узуальних одиниць і моделей їх комбінування, розглядаємо трансформацію в дискурсі сучасних ЗМІ як феномен мовлення, що ґрунтується на узуальних одиницях мови та відбувається за основними мовними моделями.

Пропонуємо таке визначення **мовної трансформації**: це свідомо зміна узуальної (нормативної) мовної одиниці з певною прагматичною метою, заданою автором (наприклад, залучення уваги реципієнта, іронічно-комічний ефект, вираження авторського «я» тощо). Виокремлюємо три складники мовної трансформації: вихідна узуальна форма (трансформоване), модель трансформації, за якою відбувається трансформаційний процес, і результат трансформації

(трансформ). Мовна трансформація є моделлю породження мовної гри, у якій беруть участь автор медіатексту та адресати медіадискурсу та в якій є особливі правила кодування й інтерпретації, що передбачають наявність фонових знань або/та різного роду компетенцій. Результатом процесу трансформації є мовна гра, успіх або неуспіх якої залежить від того, наскільки інтенції автора збіглися із сприйняттям і правильністю інтерпретації реципієнта. Модель створення мовної трансформації, що знаходить свою реалізацію в сучасному мас-медійному дискурсі, подаємо у вигляді формули:

$$MT = TFM \rightarrow MDT \rightarrow TF,$$

де MT – мовна трансформація, TFM – трансформована мовна одиниця, MDT – модель трансформації, TF – трансформ.

Трансформації в дискурсі преси, реклами, PR- та інтернет-текстах представлені на графічному і лексичному рівнях. Графічні трансформації передбачають виділення компонентів лексем за допомогою: заголовних літер (*Украинское образование розКВИТне?* (ЗН, №7, 2014); шрифту (*ОБЪЕКТИВНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ* (GZT, № 26, 2009). фрагментації (*О-ТОПЛЕНИЕ* (ЗН, № 36, 2013); латинської графіки (*НаСЛИСКаЙ удачу* (Інтернет-текст, 2014).

Лексико-семантичні трансформації (наприклад, *Голодильник* (Інтернет-текст, 2013); *Пейс-контроль* (БГ, 2012)) передбачають стилістичне навантаження заголовних комплексів і підпорядковані створенню мовної гри. Основними цілями використання різних моделей графічної та лексико-семантичної моделей трансформації є підтримка діалогу з потенційним реципієнтом, а також залучення його уваги, створення емоційно-експресивного, комічного ефекту, дія на читача за допомогою візуальних прийомів оформлення тексту, а також за допомогою створення полікодовості узуальних одиниць і конструкцій.

Найбільш популярним прикладом структурної трансформації є трансформовання прецедентних текстів (наприклад, *Сети все возрасты покорны* (БГ, № 22, 2013), *Пицца высокого полета* (Esquire, октябрь 2013); *Пусто не бывает* (Огонёк, № 44, 2012); *Зачем слону грабли в посудной лавке?* (ЗН, № 16, 2013).

Для встановлення ефективності функціонування та особливостей сприйняття лексико-граматичних трансформацій потенційними адресатами сучасного мас-медійного дискурсу було проведено два експерименти, в яких взяли участь понад 300 осіб різних соціально-вікових груп від 17 до 61 року.

Під час опрацювання отриманих результатів було встановлено, що характер та адекватність сприйняття мовних трансформів залежить від комунікативної компетенції реципієнта, а також його філологічної підготовки. Адресат медіадискурсу без філологічної підготовки переважно не здатний інтерпретувати трансформовану одиницю згідно з авторською творчою інтенцією, оскільки він повинен асоціювати мовні трансформи відразу з декількома змістовими кодами. Адекватність сприйняття трансформів залежить як від психологічних рис адресата, так і від його фонових знань, що являють собою сукупність тих знань, які мають усі представники певного соціокультурного та мовного спів-

товариства.

Результати проведення асоціативної частини експерименту засвідчили, що ідентифікація мовних трансформів поза контекстом медіатексту є дуже складним процесом. Низький відсоток відтворюваності узуального варіанта трансформованого прецедентного тексту може свідчити про падіння культури сучасного суспільства, зокрема молоді. Незнання культурно-значущих одиниць мови, до яких належить прецедентний текст, зумовлює нездатність до ідентифікації їх узуального варіанта.

За даними анкетування використання мовних трансформів у дискурсі сучасних мас-медіа вважають доречним лише 35% інформантів без філологічної підготовки і 44% інформантів із філологічною підготовкою. При цьому до найдоречніших у дискурсі сучасних ЗМІ інформанти уналежнюють трансформовані прецедентні тексти (65%). Серед прикладів графічної трансформації найбільш доречними, на думку інформантів, є приклади моделей графічного слововиокремлення (36%), приклади графогібридизації (33%), а найменш доречними – графічної фрагментації (19%). Приклади лексико-семантичних трансформів вважають прийнятними 27% інформантів.

За результатами проведення другого експерименту було встановлено, що моделі графічної трансформації є неефективним засобом залучення уваги читача, оскільки вони для мас-медійної аудиторії некомічні, неінтригуючі, але креативні. Створені за графічними моделями трансформи виявляють лінгвокреативність журналіста, але не створюють ні іронічно-комічного, ні атрактивного ефекту. Це пов'язано з тим, що графічні трансформи, якими наповнені медіатексти, втратили комічність через досить високу частотність вживання. Використання моделей лексико-семантичної трансформації більшість інформантів оцінили як креативні, швидше інтригуючі та іронічно-комічні. Проте авторам медіатекстів необхідно враховувати, що функціонування лексико-семантичних трансформів буде ефективним лише в дискурсі тих ЗМІ, які розраховані на представників раннього та середнього періоду дорослості. Трансформація прецедентних текстів є такою, що швидше інтригує та є креативною, проте нейтральною щодо вияву іронічно-комічного ефекту.

За допомогою моделей графічної і лексико-семантичної трансформації в сучасному медіатексті відбувається компресія декількох значень. Різні моделі слововиокремлення, фрагментації, графогібридизації, як найпродуктивніших прийомів графічної трансформації, дають журналістам можливість зробити свій текст не лише емоційним, але і полісеміотичним, а також візуально виділити його серед текстового потоку сучасного мас-медійного дискурсу.

Уживання прецедентних текстів у сучасному медіадискурсі виявився найактивнішим експресивно-стилістичним прийомом. Це зумовлено діалогічним характером дискурсу мас-медіа, тексти якого повинні діяти на масову аудиторію. За допомогою трансформованих прецедентних текстів автор отримує можливість вступити зі своїми потенційними реципієнтами в діалог, розраховуючи на

їх знання узуальних варіантів трансформованих одиниць.

Основними функціями трансформації в дискурсі сучасних ЗМІ є атрактивна, іронічно-комічна та лінгвокреативна. Проте не всі моделі мовної трансформації, за якими створюються мовні трансформи, є ефективними. Як показали результати опитування, моделі графічної трансформації – неефективний засіб привертання уваги читача, оскільки вони є для мас-медійної аудиторії несмішними, неінтригуючими, але креативними. Створені за моделями графічної трансформації трансформи виявляють лінгвокреативність журналіста, але не створюють ні іронічно-комічного, ні атрактивного ефекту. Це пов'язано з тим, що графічні трансформації, якими наповнені заголовки медіатекстів, перестали бути смішними, оскільки набули значного поширення і частотність їх вживання із кожним роком зростає. Використання моделей лексико-семантичної трансформації більшість інформантів оцінили як креативні, швидше інтригуючі та іронічно-комічні. Але дуже важливо, щоб при створенні медіатекстів автори-журналісти враховували той факт, що функціонування лексико-семантичних трансформів буде ефективним лише в дискурсі ЗМІ, потенційними адресатами яких є представники раннього та середнього періоду дорослості (від 17 до 40 років). Трансформація прецедентних текстів у сучасному мас-медійному дискурсі така, що швидше інтригує і сприймається як креативна, проте нейтральна з огляду на іронічно-комічний ефект. Таким чином, використання моделей трансформації прецедентних текстів у заголовках сучасних медіатекстів – найбільш виправданий засіб привертання уваги потенційного реципієнта.

Отже, особливості сприйняття мовних трансформів залежать від комунікативної компетенції реципієнта, а також його філологічної підготовки. Не вміючи розпізнати полікодовість трансформу, адресат медіадискурсу без філологічної підготовки та певного знання культурних кодів не здатний інтерпретувати трансформовану одиницю згідно з авторською творчою інтенцією.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: [учебн. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 416 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1955. – 416 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики / Пер. с англ. / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1958. – 404 с.
4. Ковтунова Е. А. Семантические трансформации в акте коммуникации (на материале современных немецких анекдотов) : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Ковтунова. – СПб. : СПбГУ, 2003. – 207 с.
5. Курилович Е. Очерки по лингвистике : [сб. статей] / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1962. – 456 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / [Пер. с франц.] / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.

References

1. Alefirenko N. F. Modern problems of the science of language: [studies. manual] / N. F. Alefirenko. – Moscow: Flint: Science, 2005. – 416 p.
2. Bally S. General linguistics and questions of the French language / S. Bally. – Moscow: Publishing house foreign literature, 1955. – 416 p.
3. Espersen O. Philosophy of grammar / Trans. from English / O. Espersen. – M.: Publishing house foreign literature, 1958. – 404 p.
4. Kovtunova E. A. Semantic transformations in the act of communication (on the material of modern German anecdotes): dissertation PhD filology sciences: «German Languages» / E. A. Kovtunova. – Saint Petersburg, 2003. – 207 p.
5. Kurilovich E. Essays on linguistics: [collection of articles] / E. Kurilovich. – Moscow: Publishing house foreign literature, 1962. – 456 p.
6. Tenier L. Basics of structural syntax / [Trans. from French.] / L. Tenier. – Moscow: Progress, 1988. – 656 p.

Korpusova M. S.

LANGUAGE TRANSFORMATIONS IN MODERN MASS-MEDIA DISCOURSE: FEATURE OF PERCEPTION

The article is dedicate to the language transformations and features of their perception by recipients in texts of the modern mass-media discourse. A chart and formula of vocal transformation process is offered, and also on the basis of the analyzed lexical and grammatical transformations the basic models of transform are selected in mass-media discourse. By experimental methods efficiency of functioning and feature of perception of lexical and grammatical transformations are set by the potential addressees of modern mass-media discourse.

Keywords: *language transformation, model of transforms, language of mass-media, mass-media discourse, potential addressee, intention, interpretation.*

УДК 811.161.2'272:159.964

Н. В. Кутуза

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ФЕНОМЕН ВПЛИВУ В ПРИРОДНИЧИХ НАУКАХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

У статті подано теоретичний огляд наукової кваліфікації впливу в природничих науках, зокрема увагу зосереджено на медичному аспекті впливу, що становить фізіологічну специфіку комунікативного впливу. Окреслено етапи історії вивчення впливу з виокремленням основних здобутків у цій галузі: релігійно-містичний, метафізичний, психофізіотерапевтичний, де запропоновано додати новітній етап – психокорегувальний (психокорективний). Акцентовано також на гіпнотичному характері впливу, його трансівній специфіці, що стало підґрунтям недирективного гіпнозу Мілтона Еріксона.

Ключові слова: вплив, гіпноз, сугестія, транс, еріксонівський гіпноз, фізіологічне підґрунтя.

Актуальність теми дослідження. Вплив як різнобічний і надскладний феномен людського буття ставав об'єктом зацікавлення багатьох наук: природничих, соціальних, гуманітарних. Як відзначає Г. А. Ковальов, вплив – «це міждисциплінарна сфера наукового аналізу, предметна специфіка якого щоразу унікальна і залежить від характеру та засобів розкриття предмета в межах конкретної наукової дисципліни» [8, с. 4–5], тому в низці наукових напрямів, представники яких вивчають вплив, витлумачується відповідний аспект його архітектоніки. Так, І. Ю. Черепанова підкреслює, що феномен сугестії (як різновиду впливу – Н. К.) традиційно уналежнювали до сфери магії, релігії, медицини та психології [19, с. 18], що й пояснює більш глибоке, ємне дослідження впливу в цих галузях. Пізніше феноменом впливу стали цікавитися педагоги, а з часом він привернув увагу соціологів, юристів, політиків, істориків та ін. [16, с. 183]. Подалі, накопичуючи знання про вплив як сугестійне явище, досліджуючи його з різних боків, учені дійшли висновку, що: 1) сугестія має міждисциплінарні зв'язки переважно на перетині філології та психології, а процес скерованого впливу правомірно розглядати в традиціях теорії комунікації (див. праці Л. М. Мурзіна, І. Ю. Черепанової, Г. А. Ковальова, Т. Ю. Ковалевської, О. О. Селіванової); 2) феномен навіювання (сугестії) є результатом поєднання таких наук, як психологія, медицина, педагогіка, політологія, філологія, що, на думку Н. Д. Субботіної, «може поєднати соціальна філософія, котра вивчає роль сугестії в суспільстві» [18, с. 13]. Г. К. Лозанов же наголошував, що цей

феномен є синтезом педагогіки, медицини та мистецтва, а власне психологічними явищами навіювання займається така галузь науки, як сугестологія, витлумачувана не у вузькоклінічному, а в широкому, соціально-психологічному, аспекті [11], що підкреслює необхідність коректного синтезу наявних у різних наукових напрямках тлумачень цього явища.

Ступінь розроблення проблеми. Найактивніше вчені зацікавлювалися медичними аспектами впливу, про що свідчить величезний масив наукових розвідок і відкриттів щодо природи впливу в медицині порівняно з іншими науковими галузями. Ґрунтовно вплив вивчали такі вчені (психіатри, психотерапевти, нейрофізіологи та ін.), як І. Бернгейм, В. М. Бехтерев, Дж. Бред, Л. П. Гримак, Дж. Гриндер, В. Л. Деглін, Р. Дилтс, М. Еріксон, А. Льєбо, О. Р. Лурія, І. П. Павлов, К. І. Платонов, Б. Ф. Поршнев, А. М. Свядоц, І. М. Сеченов, О. П. Слободяник, Д. Л. Співак, А. А. Токарський, О. О. Ухтомський, З. Фройд, М. Холл, Т. В. Чернігівська, Ж. Шарко тощо, де підвищену увагу приділяли феномену гіпнозу як інтенсифікованій формі впливу.

Метою роботи є теоретичний огляд наукової кваліфікації впливу у медичній галузі. У процесі досягнення поставленої мети вирішено низку таких **завдань**: розглянуто феномен впливу як синтез наук, окреслено природу явища впливу, досліджено динаміку розвитку фізіологічного складника феномену впливу загалом і гіпнозу зокрема, окреслено специфіку трансу в еріксонівському гіпнозі.

Об'єкт дослідження – феномен впливу як комплексне явище, предмет – фізіологічний аспект впливу.

Методи дослідження. У роботі використано описовий метод для висвітлення особливостей впливу на різних етапах; методи аналізу та синтезу для ідентифікації складників впливу та поєднання їх у єдиний комплекс; метод індукції для конкретизації загальних висновків.

Викладення основного змісту дослідження. Як зазначає І. Ю. Черепанова, «найбільш часто сугестія цілеспрямовано використовується в медицині й вивчається переважно у зв'язку з питаннями психотерапії» [19, с. 26], котру витлумачують як «прямий або опосередкований словесний вплив за допомогою навіювання чи самонавіювання на найвищі або найнижчі психічні, а також соматичні процеси, на особистість загалом, для усунення хворобливих явищ, зміну ставлення до «Я» та «не-Я» [16, с. 57], де увиразнено психотерапевтичну роль людського слова як потужного фізіологічного та лікувального фактора [там само]. Окремим розділом психотерапії є сугестотерапія – корекція психічного і соматичного стану пацієнта через сугестивний вплив [4]. Пояснюючи процес психотерапевтичного впливу загалом, О. П. Слободяник відзначив, що «існує безперервний зв'язок між першою та другою сигнальними системами: подразнення, застосовувані в процесі психотерапії, які потрапляють у мозок через другу сигнальну систему, досягають через неї першої сигнальної системи й відповідно діють на цю останню й на її співвідношення з відділами головного мозку, що знаходяться нижче» [16, с. 88], що фізіологічно зумовлює

гіпно-сугестивний ефект в інтелектуальній, вольовій та емоційній сферах людини [там само].

Загалом в історії вивчення проблем впливу, на думку Н. В. Слухай, доцільно виокремлювати три етапи: 1) релігійно-містичний – давні та середні віки; 2) метафізичний – XVII–XIX ст.; 3) сучасний (починаючи з теоретичних узагальнень Д. Бреда) [17, с. 45]. Проте, на нашу думку, варто додати й новітній етап, оскільки з часів Д. Бреда до сьогодні кількість відомостей впливу в галузі медицини значно поповнилася. Відзначимо, що кожний із цих етапів дослідження впливу давав значний поштовх подальшому вивченню цього феномену. Спираючись на наведену проф. Н. В. Слухай класифікацію етапів дослідження впливу, пропонуємо таку періодизацію, де кожний етап відбиває поглиблене зосередження вчених на функційних особливостей та певних складниках цього явища: 1) релігійно-містичний етап – давні (VIII ст. до н. е. – V ст. н. е.) та середні (V ст. – кін. XV – поч. XVI ст.) ст.; 2) метафізичний – XVII–XIX ст.; 3) психофізіотерапевтичний – середина XIX – кін. XX ст.; 4) психокорегувальний (психокорективний) – кін. XX ст. – поч. XXI ст. Наведений нижче детальний розгляд специфіки цих етапів уможливить усвідомлення динаміки вивчення феномену впливу.

1). **Релігійно-містичний етап** зародження вивчення впливу датується давніми та середніми віками, характеризує ранні форми програмування поведінки людини, які використовували з лікувальною метою шляхом занурення в гіпно-тичний сон / трансовий стан [16, с. 151; 17, с. 18]. На цьому етапі дослідження впливу відбувалося синтезовано з його функціонуванням у релігійній сфері. В давні часи міцно вкорінюється уявлення про величезну вагу словесного впливу: «будь-який психологічний, словесний вплив здатний підсилювати цілющі властивості лікувальних трав, настоянок та ін. засобів лікування (т. зв. опосередкована психотерапія), і – навпаки – лікувальні засоби сприяють більшій ефективності словесного впливу» [1, с. 8], що засвідчує підвищений результат при комплексному застосуванні всіх складників впливу. Перша з відомих спроб теоретичного осмислення феномену впливу належить Авіценні, який стверджував, що трьома китами медицини є ніж, трава й слова [17, с. 31]. І з цього етапу фактично бере початок психотерапія, активізується науковий підхід вивчення впливу, і шляхи медицини та релігії розходяться [див. 1, с. 9].

2). **Метафізичний етап** охоплює XVII–XIX ст. і відзначається появою таких понять, як «тваринний магнетизм», «магнетичний флюїд», «месмеризм». На переконання багатьох учених, перша спроба пояснення явища «тваринного магнетизму» була здійснена віденським лікарем А. Месмером у 1773 р., проте: 1) вперше у своїх творах термін «магнетизм» застосував відомий лікар Парацельс (1493–1541), який стверджував, що між планетами й людиною, між людьми є взаємне притягання – магнетична сила [17, с. 154]; 2) власне концепція магнетизму була запропонована на майже 130 років раніше, ніж А. Месмером: у 1646 р. німецький математик Атанас Кирхер видав книгу, де доводив існу-

вання природної сили («тваринний магнетизм»), що відповідає за виникнення хвороби й одужання. Під впливом цієї ідеї шотландець Максвелл у 1665 р. розробив теорію магнітотерапії, згідно з якою душі живих істот випромінюють, і це випромінювання походить із деякого духу життя, універсальної субстанції, спільної для всіх тіл, тому вона може бути використана для лікування хвороб [9, с. 9].

З огляду на це А. Месмеру належить не започаткування, а подальший розвиток цієї теорії: він стверджував про наявність гравітаційних хвиль, які просякають атмосферу і впливають на все, що знаходиться на землі (1773 р.). Цю особливу енергію А. Месмер назвав «магнетичним флюїдом», і ця сила магнетизму притаманна певним людям, які й можуть лікувати [9, с. 10]. Але основним досягненням ученого була не його теорія, а власне розроблений ним метод занурення в транс, який він пов'язав із сомнамбулізмом, виявивши, що терапевтичний вплив найпотужніше діє на пацієнтів, занурених у транс [9, с. 11–12]. Найвагомішим же внеском А. Месмера було відкриття факту психічного лікування, що стало підґрунтям сучасної гіпнології та психотерапії [9, с. 13].

Послідовник А. Месмера, маркіз Шастане де П'юїсегюр неочікувано відкрив явище штучного сомнамбулізму, що також подалі буде використовуватись у вченні про гіпноз [9, с. 13–14]. Послідовник Ш. де П'юїсегюра абат Жозе Кустодіо де Фаріа звернув увагу на те, що на перший план у лікуванні психічних розладів висувається не вплив якоїсь магічної сили, а психічна чуттєвість людини, тобто при впливі відіграють велику роль особливості психофізіологічних процесів людини. Абат Фаріа зробив декілька відкриттів у галузі методів занурення в транс: 1) термін «тваринний магнетизм» він визначив як «концентрацію»; 2) описав, у який спосіб за допомогою концентрації, тобто трансу, можна усунути біль («месмеричне знеболювання») для проведення хірургічних операцій [1, с. 12]. Підкреслимо, що концентрація і сьогодні вважається одним з етапів занурення в транс, гіпноз, а отримані цим дослідником відомості активно й успішно використовувались у сфері медицини.

3). **Психофізіотерапевтичний етап**, який охоплює середину XIX – кін. XX ст., засвідчує активність вивчення впливу невропатологами, психотерапевтами, що сприяло використанню впливу (сугестії) як спеціального методу лікування [див. 16, с. 183] в корекції психічного та соматичного стану хворого. Починаючи з 1850 р. у Дж. Бреда, а потім у А. Льебо й І. Бернгейма поняття «магнетизм» виходить з ужитку. Замість нього Дж. Бред уводить поняття гіпнозу, що з грецької позначає «сон», а поняття «магнетичного флюїду» замінюється А. Льебо на «сугестію» (suggestion). Термін «навіювання» починає використовуватись у гіпнотерапії й експериментальній психології [9, с. 61], а згодом і в інших галузях знань.

У 1841 р. Дж. Бред зацікавився технікою гіпнозу і, провівши відповідні експерименти, дійшов висновку, що цей феномен викликається не магнетичним

флюїдом, а дією сил, притаманних індивідові, який перебуває в стані трансю. Він продемонстрував, що такі сили є зовнішнім виявом особливого нервового сну, який виникає у людини під впливом втоми чи, наприклад, погляду, довготривалого та пильного, зосередженого на блискучому предметі [1, с. 13]. Як і Дж. Бред, французький лікар А. Льебо вважав, що навіювання відіграє основну роль у процесі гіпнотизації, проте пропонував не зосередження на блискучому предметі, а уповільнене присипляння тихим голосом, що в кожній людині пов'язано із засинанням [9, с. 18]. Думки, висловлені гіпнотизером при навіюванні, а також власні думки, почуття, бажання гіпнотизованого, який перебуває в гіпнотичному сні, впливають особливо глибоко, змінюючи його чуттєвість, діяльність внутрішніх органів, самопочуття, поведінку [9, с. 18–19], що використовують з лікувальною метою як фізичних, так і психологічних хвороб.

Кінець ХХ ст. відзначився створенням у Франції двох потужних центрів із вивчення гіпнозу, які значно вплинули на подальший розвиток дослідження його природи (Сальпетрієрська (чи Паризька) та Нансійська школи). Сальпетрієрська школа на чолі з неврологом і психіатром Ж. Шарко дотримувалася фізіологічної концепції гіпнозу. Вивчаючи явище гіпнозу на істеричних хворих, Ж. Шарко виявив, що у них гіпнотичний стан викликається шляхом одноманітних, монотонних чи раптових і різких подразників, які діють на органи слуху та зору [1, с. 14]. Також у цей період розпочалося розмежування явищ впливу та гіпнозу, де вплив дорівнювався до віри й ототожнювався з давніми сакральними культурно-ритуальними практиками [17, с. 37], а гіпноз сприймався як медичний засіб лікування істерії. Нансійська школа на чолі з професором терапевтичної клініки університету І. Бернгеймом схилилася до психологічної концепції гіпнозу [1, с. 14–15]. І. Бернгейм став першим ученим, який указав на існування психологічного феномену – впливу в бадьорому стані через механізм самонавіювання [9, с. 20], проте вчений і його прихильники, ототожнюючи поняття «гіпноз» і «навіювання», заперечували самостійність гіпнозу, його існування поза сферою вербального впливу [1, с. 16]. Г. Авер теж вважає, що «хоч гіпноз і навіювання взаємопов'язані, вони є різними явищами: гіпноз – це стан, а навіювання – це процес» [1, с. 16]. Проте в нашій роботі ми спираємося на теорію І. П. Павлова, згідно з якою гіпноз є інтенсифікованим різновидом впливу, де максимально задіюються і фізіологічний, і психологічний складники. Тим часом саме Дж. Бред, А. Льебо, Ж. Шарко та І. Бернгейм, незважаючи на деякі розходження в поглядах, вважаються основоположниками вчення про гіпноз [1, с. 15].

Вагомим внеском у дослідження гіпнозу та впливу в цілому стало обґрунтування У. Джеймсом у 1890 р. принципу «асоціацій» (тепер відомий як принцип «якоріння»), де гіпноз визначено як вплив, що веде до трансювого стану [17, с. 39], і є «формою особливого стану свідомості, який характеризується найвищою мірою селективності (вибірковості) стосовно того, що допускається до свідомості в певний момент» [2, с. 47–48]. Також багато положень теорії

У. Джеймса покладено в основу НЛП [17, с. 39].

Особливої ваги в теоретичному та практичному значенні набули розробки З. Фрейда, якого вразив факт постгіпнотичного стану, при якому особистість діє з невідомої їй причини, проте знаходить пояснення своїм незрозумілим вчинкам. Це спонукало його віднайти до цієї «чорної скриньки» (таємниць невідомого) т. зв. ключі, яких виявилось чотири: 1) аналіз сновидінь людини; 2) феномен «трансферу» (перенесення) – пацієнт несвідомо переносить на лікаря свої несвідомі бажання, збережені ще з дитячого віку [9, с. 44], що дає змогу лікареві виявити смисл цих переживань, довести їх до свідомості хворого, допомогти тим самим їх уникнути, звільнитися від них; трансфер, услід за гіпнозом, виступив як ще один спосіб проникнення до сфери витіснених потягів [9, с. 45]; 3) власне гіпноз; 4) метод «вільного висловлювання» або «вільних асоціацій», невідконтрольних свідомості, де пацієнтові пропонувалося висловлювати вголос все, що спадає йому на думку: уривки думок, обмовки, непов'язані слова, асоціації тощо [16, с. 20]. З. Фрейд з'ясував, що процес вільних асоціацій дуже нагадує гіпнотерапію. В такий спосіб, визначивши вільні асоціації реципієнта, можна безперешкодно впливати на нього, прогножуючи певні мовленнєві та поведінкові реакції.

Вагомий внесок у розвиток теорії гіпнозу здійснив український професор-фізіолог В. Я. Данилевський, який експериментально довів спільність природи гіпнозу у людини та тварини [1, с. 16], і витлумачив гіпноз як своєрідний емоційний гіпношок, емоційне, суто рефлекторне гальмування мислення і волі [16, с. 158].

А. А. Токарський, російський гіпнотерапевт і психолог, довів, що гіпноз та вплив (навіювання) є ефективними методами корекції функцій нервової системи [9, с. 24]. Надзвичайно вагомими стали й роботи В. М. Бехтерева, де вперше було проаналізовано роль впливу в міжособистісних відносинах і у виникненні психічних епідемій, обґрунтовано принципи та переваги колективної гіпносихотерапії, продемонстровано підвищення ступеня навіюваності особистості в колективі, а також чітко розмежовано поняття переконання, впливу (сугестії) та гіпнозу [3]. Вчений відзначав, що переконання входить до сфери психічної діяльності за допомогою особистого усвідомлення та засвоюються людиною шляхом обмірковування й усвідомленого перероблення, стаючи частиною «Я» [3, с. 24], тобто відбувається логічне оброблення отриманої інформації. Вплив же, навпаки, «не потребує доказів і логіки, навіювання діє безпосередньо на психічну сферу іншої особи шляхом цікавого та схвильованого мовлення, жестів, міміки, що зводиться до безпосереднього прищеплення тих чи інших психічних станів від однієї особи іншій, – прищеплення, які відбуваються без участі волі сугестанта й нерідко навіть без усвідомлення» [там само]. Гіпноз, на думку дослідника, є штучно викликаним зміненим нормальним сном, при якому, однак, зберігається контакт із гіпнотизером [3, с. 25].

В. М. Бехтерев розподілив гіпноз на три стадії – малий, середній та гли-

бокий гіпноз, що відповідало трьом загальноприйнятим стадіям Фореля – сонливості, гіпотаксії та сомнамбулізму. Також учений приділяв багато уваги дослідженням, скерованим на розроблення способів підвищення лікувальної ефективності впливу, що навіюється хворому в гіпнозі та нормальному стані. Вивчаючи особливості гіпнотичного стану людини, В. М. Бехтерев дійшов висновку про те, що більшу роль при наведенні гіпнотичного стану відіграє словесний вплив, а також низка фізичних подразників [9, с. 25]. Найбільш зручним та успішнішим прийомом В. М. Бехтерев уважав словесний вплив, що міститься як у навіюванні уявлень, пов'язаних у кожної людини із засинанням, так і шляхом наказового способу – вимоги «Спати!». Слабкі фізичні подразники, наприклад, погладжування, тихий шепіт, ритмічне, легке постукування, на його думку, можуть сприяти швидкому засинанню, а іноді викликати гіпнотичний сон без будь-якого словесного впливу [там само], що засвідчує можливість викликати гіпнотичний стан людини не лише вербальними, а й невербальними засобами.

На вагомості рефлексорних особливостей людини наголошував російський фізіолог І. В. Сеченов, яким віднайдено безпосередній зв'язок рефлексу та дій людини: рефлекс закінчується рухом [15]. Центральна нервова система характеризується процесами гальмування, а думка є рефлексом із гальмувальним закінченням [17, с. 41], тобто характеризує раціональне сприйняття. Рефлекси «із підсиленням закінчення – це пристрасті. Впливаючи на психіку людини через „канал пристрастей“, особливо на психіку людини у стані гіпнозу будь-якої глибини, сугестор досягає успіху, активуючи процеси з підсиленням закінчення» [17, с. 41], що засвідчує ірраціональність таких сприйняттєвих процесів.

Ідеї І. В. Сеченова розвинув І. П. Павлов, уперше детально описавши фізіологічну природу гіпнозу, що має три фази: зрівняльну (всі подразники, незалежно від сили діють однаково), парадоксальну (фаза впливу, де слабкий подразник викликає сильну реакцію, сильний – слабку) й ультрапарадоксальну (реакцію викликає стимул, на який мозок зазвичай не реагує [12, с. 41]). Вивчаючи роботу вищої нервової діяльності у тварин за допомогою методу умовних рефлексів, І. П. Павлов установлює, що: 1) фундаментом психічної діяльності є два основні взаємопротилежні й тим не менш тісно пов'язані одним з одним нервові процеси – збудження і гальмування; 2) орган вищої психічної діяльності – кора великих півкуль головного мозку; 3) саме в ній зосереджено головне керування життєдіяльністю нашого організму [9, с. 27–28]. Гіпноз є очагом збудження в загальмованій корі, котрий забезпечує виконання команд сугестора поза критичним контролем сугерента, але гіпноз – не однорідне явище: легкий гіпнотичний стан передбачає бадьорий стан кори мозку, і тоді окрема її ділянка знаходиться в особливо збудженому стані; вплив на збуджену або гіперзбуджену ділянку мозку через другу сигнальну систему забезпечує ефект впливу [17, с. 42]. Вчений стверджував, що вплив (навіювання) є найбільш спрощеним умовним рефлексом людини [9, с. 32]. Поняття класичного умовного рефлек-

су передбачає насамперед засвоєння будь-якої навички на основі асоціацій [6, с. 11]. І. П. Павловим також підтверджена важливість гіпнозу як глибокої психотерапії, що ґрунтується на фізіології [12].

Російський фізіолог О. О. Ухтомський – автор вчення про доміную як тимчасово панувальний набір рефлексів, що скеровує в певний момент часу поведінку організму на вирішення одного, найбільш важливого завдання. В той же час, одного разу розпочавшись і вимагаючи часу для свого виконання, цей панівний рефлекс, або доміную, змінює та гальмує інші рефлекси, які могли б завадити його здійсненню [2, с. 39–40].

Український психіатр К. І. Платонов розробив теорію мовленнєвої психотерапії шляхом прямого впливу лікувального слова (у формі заспокоєння, роз'яснення, переконання та впливу), психотерапевтичних факторів фізіотерапії, трудотерапії, бібліотерапії, курортотерапії [13; 17, с. 43]. На його думку, «немає таких функцій в організмі, які за певних умов неможливо було б збудити, загальмувати або перевернути прямим чи непрямим впливом. Слово, маючи матеріальні корені, може відтворювати й матеріальні зміни в організмі людини» [13, с. 27], що увиразнює надпотужну силу слова. Вчений відзначав, що при конструюванні формул прямого навіювання доцільно використовувати такі засоби: 1) імперативність; 2) застосування простих і зрозумілих слів, які відповідають за своїм змістом рівню інтелектуального розвитку сугерента, змісту його проблеми, яку буде розв'язано; 3) вживання яскравих емоційно забарвлених слів; 4) вимовлення слів авторитетно і твердо, впевнено і спокійно, виразно, з певною інтонацією й акцентами; 4) наявність елементів мотивованого роз'яснення, авторитетного наставляння чи поради; 5) багаторазове повторення; 6) окреслення певних термінів та умов реалізації; 7) апеляція до егоцентричних параметрів; 8) урахування непередбачених реакцій на певне слово [див. 13, с. 266–268]. В такий спосіб словесним впливом можна змінити процеси вищої нервової діяльності, викликавши навіть стан сомнабулізму [16, с. 231].

Нового поштовху вивчення сугестії в медичному аспекті отримало завдяки ідеям історика Б. Ф. Поршнева [14]. Науковець обґрунтував здатність до сугестії як один із механізмів еволюційного розвитку людини в боротьбі за виживання, закріплений на анатомічному рівні [7, с. 18]. Розкриваючи дію механізму сугестії, вчений спирається на концепцію соціального походження вищих психічних функцій людини: всі вищі психічні функції є інтеріоризованими соціальними стосунками [2, с. 51].

Отже, цей період відзначається великим масивом відомостей про специфіку впливових феноменів, здебільшого гіпнозу, саме в цих часових межах виявлено фізіологічні й психологічні особливості людини в процесі гіпнотичного впливу, активно застосовувані в різних галузях знання.

4). **Психокорегувальний (психокорективний) етап** – кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – відзначився ще більшим заглибленням у вивчення впливу як теоретично, так і практично, зокрема «клінічні дослідження патологій мовлен-

ншої та мисленнєвої діяльності мозку (В. Л. Деглін, О. Р. Лурія, О. О. Смирнов, Л. С. Цветкова, Т. В. Чернігівська та ін.) дали змогу дійти важливих висновків про відмінності в способах обробки інформації, що надходить у праву та ліву півкулі мозку» [7, с. 18–19] (детальніше про фізіологічний аспект впливу див. [10]). Відповідно, враховуючи асиметричне функціонування півкуль, була доведена правопівкульна природа сугестії, що стало поштовхом до усвідомлення різних механізмів впливу та його різновидів, зокрема прямого і латентного (див. праці О. Р. Лурії, Л. М. Мурзіна, І. Ю. Черепанової та ін.). На думку О. В. Климентової, такі відомості дали змогу «вийти на широке застосування сугестії не тільки як форми здавна відомого гіпнозу, осмисленого з позицій репродуктивної моделі (М. Еріксон), але й для перепрограмування свідомості з доволі широким спектром завдань з метою психокорекції у психіатрії та психотерапії (Л. П. Гримак, Л. С. Цветкова та ін.)» [7, с. 19]. Російський психофізіолог і гіпнолог Л. П. Гримак довів, що пусковим механізмом гіпнозу є «прямування за лідером», та обґрунтував гіпнотичну природу всіх ЗМІ, насамперед, рекламних повідомлень [5, с. 727–742], на що ми теж спиратимемось у процесі нашого подальшого дослідження.

Відомий гіпнолог В. Л. Райков наголошував на резервному психологічному стані при наведенні гіпнотичного впливу, де максималізується готовність мобілізаційних властивостей психіки: змінена функція свідомості та самосвідомості отримує розширені можливості керування центральною й периферичною нервовими системами, включаючи деякі елементи несвідомого, та певною мірою й організмом загалом [9, с. 37–38]. Проте таке вторгнення, втручання у психіку не завжди є коректним, подекуди й украй небезпечним, оскільки постійне використання резервних можливостей психіки може призвести до виснаження організму загалом.

Величезні можливості у психотерапевтичній медицині (а подалі й у багатьох сферах людської діяльності) відкрив недирективний гіпноз, основоположником якого є Мілтон Еріксон [21], із часом цей гіпноз отримав назву еріксонівського, що витлумачують як «м'яку сугестію, непрямий вплив у символічній формі» [1, с. 41]. В еріксонівському гіпнозі транс розуміється не як стан людини, а як певний тип взаємодії між людьми. Взаємовідношення вибудовуються на принципі співпраці з підлаштуванням до людини, а техніка впливу здійснюється за допомогою вбудованих повідомлень [1, с. 42–43]. У процесі еріксонівського гіпнозу вказівки терапевта не є простими або прямолінійними, а лише містять багато аналогій, метафор і притч, дотичних до вирішення проблем пацієнта. В гіпнотичній моделі М. Еріксона мовлення максимально узагальнене, невизначене й розширене [1, с. 42], що призводить до навантаження власним змістом того простору, який створює ініціатор словами-«пастками» для свідомості реципієнта [див. 20, с. 295]. Загалом механізм лікувальної дії підходу М. Еріксона такий: при використанні внутрішніх ресурсів відбувається заміщення симптому та перелаштування особистості зі скеруванням на майбутнє, на пе-

ретворення і розширення світу людини [9, с. 165], тобто віднайдення резервних можливостей для подолання проблем. Отже, психотехніки еріксонівського гіпнозу значно розширюють перспективи застосування гіпнотичного трансу і за межами медичної сфери.

Висновки й перспективи дослідження. Таким чином, вивчення особливостей впливу в медицині дало змогу з'ясувати фізіологічну специфіку впливового явища, що, у свою чергу, уможливило програмування та навіть перепрограмування свідомості й підсвідомості пацієнтів не лише при лікуванні психосоматичних розладів, а й при застосуванні гіпнотичних технік в інших сферах людської діяльності. Подальший розгляд здобутків психології, соціології та інших наук, пов'язаних так чи інакше з феноменом впливу, дасть змогу якомога глибше й повніше вивчити зазначене явище, усвідомити глобальні процеси та конкретні умови його здійснення тощо, оскільки цей феномен має комплексну природу, складники якої (психологічний, фізіологічний, лінгвістичний та ін.) глибоко вивчають у відповідних галузях.

Література

1. Авер А. Мгновенный гипноз. Как работает сила внушения / А. Авер. – Харьков : Книжный Клуб «Клуб семейного досуга» ; Белгород : ООО Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2014. – 320 с.
2. Ахмедов Т. И. Практическая психотерапия: внушение, гипноз, медитация / Т. И. Ахмедов. – М. : ООО «Изд-во АСТ» ; Харьков : «Торсинг», 2003. – 447 с. – (Библиотека практической психологии).
3. Бехтерев В. М. Внушение и его роль в общественной жизни / В. М. Бехтерев. – СПб. : Питер, 2001. – 256 с.
4. Гончаров Г. А. Суггестия: теория и практика [Электронный ресурс] / Г. А. Гончаров. – Режим доступа : <http://universalinternetlibrary.ru>
5. Гримак Л. П. Гипноз рекламы (анатомия идеальной формы психической агрессии) / Л. П. Гримак // Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход : учеб. пособ. для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики. – Самара : Издательский дом «Бахрах-М», 2001. – С. 727–742.
6. Клейман П. Психологія 101: факти, теорія, статистика, тести й таке інше! / П. Клейман ; пер. з англ. Ю. Кузьменко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 240 с.
7. Климентова О. В. Вербальна сугестія сакральних текстів (на матеріалі українськомовних молитов) : дис. ...докт. філол. наук : 10.02.01 / Олена Вадимівна Климентова. – К., 2012. – 460 с.
8. Ковалёв Г. А. О системе психологического воздействия / Г. А. Ковалёв // Психология воздействия : сб. науч. трудов. – М., 1989. – С. 4–43.
9. Кондрашов В. В. Внушение и гипноз : практич. руководство / В. В. Кондрашов. – Ростов н / Д : Феникс, 2003. – 352 с.
10. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія / Н. В. Кутуза. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – 736 с.
11. Лозанов К. Г. Суггестология / К. Г. Лозанов. – София : Наука и искусство, 1971. – 517 с.
12. Павлов И. П. Полное собрание сочинений / И. П. Павлов. – Изд. 2-е, доп. – М. ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 3. – Кн. 1. – 392 с.
13. Платонов К. И. Слово как физиологический и лечебный фактор / К. И. Платонов. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М. : Медгиз, 1962. – 532 с.

14. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии / Б. Ф. Поршнев. – М. : Мысль, 1974. – 487 с.
15. Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга [Электронный ресурс] / И. М. Сеченов. – Режим доступа : http://psychist.ru/library/sechenov_refleksi_golovnogo_mozga.pdf
16. Слободяник А. П. Психотерапия, внушение, гипноз / А. П. Слободяник. – Изд. 3-е, испр. и доп. – К. : Здоров'я, 1978. – 480 с.
17. Слухай Н. В. Суггестия и коммуникация: лингвистическое программирование поведение человека : учеб.-метод. пособ. / Н. В. Слухай. – К. : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2012. – 319 с.
18. Субботина Н. Д. Суггестия и контрсуггестия в обществе / Н. Д. Субботина. – М. : КомКнига, 2006. – 208 с.
19. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного / И. Ю. Черепанова. – М. : КСП+, 2001. – 400 с.
20. Шейнов В. П. Психотехнологии влияния / В. П. Шейнов. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. – 448 с.
21. Erickson M. Autohypnotic experiences of Milton H. Erickson / M. Erickson, E. Rossi // American Journal of Clinical Hypnosis, 1977. – № 20. – P. 36–54.

References

1. Aver A. Mgnovennyy gipnoz. Kak rabotayet sila vnusheniya / A. Aver. – Khar'kov : Knizhnyy Klub «Klub semeynogo dosuga» ; Belgorod : OOO Knizhnyy Klub «Klub semeynogo dosuga», 2014. – 320 s.
2. Akhmedov T. I. Prakticheskaya psikhoterapiya: vnusheniye, gipnoz, meditatsiya / T. I. Akhmedov. – М. : OOO «Izd-vo AST» ; Khar'kov : «Torsing», 2003. – 447 s. – (Biblioteka prakticheskoy psikhologii).
3. Bekhterev V. M. Vnusheniye i yego rol' v obshchestvennoy zhizni / V. M. Bekhterev. – SPb. : Piter, 2001. – 256 s.
4. Goncharov G. A. Suggestiya: teoriya i praktika [Elektronnyy resurs] / G. A. Goncharov. – Rezhim dostupa : <http://universalinternetlibrary.ru>
5. Grimak L. P. Gipnoz reklamy (anatomya ideal'noy formy psikhicheskoy agressii) / L. P. Grimak // Reklama: vnusheniye i manipulyatsiya. Media-orientirovanny podkhod : ucheb. posob. dlya fakul'tetov psikhologii, sotsiologii, ekonomiki i zhurnalistiki. – Samara : Izdatel'skiy dom «Bakhrakh-M», 2001. – S. 727–742.
6. Kleyman P. Psykholohiya 101: fakty, teoriya, statystyka, testy y take inshe! / P. Kleyman ; per. z anhl. YU. Kuz'menko. – Kharkiv : Knyzhkovyy Klub «Klub simeynoho dozvillya», 2016. – 240 s.
7. Klymentova O. V. Verbalna suhestiya sakral'nykh tekstiv (na materialy ukrayins'komovnykh molytov) : dys. ...dokt. filol. nauk : 10.02.01 / Olena Vadymivna Klymentova. – K., 2012. – 460 s.
8. Kovalov G. A. O sisteme psikhologicheskogo vozdeystviya / G. A. Kovalov // Psikhologiya vozdeystviya : sb. nauch. trudov. – М., 1989. – S. 4–43.
9. Kondrashov V. V. Vnusheniye i gipnoz : praktich. rukovodstvo / V. V. Kondrashov. – Rostov n / D : Feniks, 2003. – 352 s.
10. Kutuza N. V. Komunikatyvna suhestiya v reklamnomu dyskursi: psykholinhvistychnyy aspekt : monohrafiya / N. V. Kutuza. – К. : Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 2018. – 736 s.
11. Lozanov K. G. Suggestologiya / K. G. Lozanov. – Sofiya : Nauka i izkustvo, 1971. – 517 s.
12. Pavlov I. P. Polnoye sobraniye sochineniy / I. P. Pavlov. – Izd. 2-ye, dop. – М. ; Leningrad : Izd-vo AN SSSR, 1951. – Т. 3. – Kn. 1. – 392 s.
13. Platonov K. I. Slovo kak fiziologicheskii i lechebnyy faktor / K. I. Platonov. – Izd. 3-ye, ispr. i dop. – М. : Medgiz, 1962. – 532 s.
14. Porshnev B. F. O nachale chelovecheskoy istorii. Problemy paleopsikhologii / B. F. Porshnev. – М. : Mysl', 1974. – 487 s.

15. Sechenov I. M. Refleksy golovnogo mozga [Elektronnyy resurs] / I. M. Sechenov. – Rezhim dostupa : http://psychist.ru/library/sechenov_refleksi_golovnogo_mozga.pdf
16. Slobodyanik A. P. Psikhoterapiya, vnusheniye, gipnoz / A. P. Slobodyanik. – Izd. 3-ye, ispr. i dop. – K. : Zdorov'ya, 1978. – 480 s.
17. Slukhay N. V. Suggestiya i kommunikatsiya: lingvisticheskoye programmirovaniye povedeniye cheloveka : ucheb.-metod. posob. / N. V. Slukhay. – K. : Izdatel'sko-poligraficheskii tsentr «Kiyevskiy universitet», 2012. – 319 s.
18. Subbotina N. D. Suggestiya i kontrsuggestiya v obshchestve / N. D. Subbotina. – M. : KomKniga, 2006. – 208 s.
19. Cherepanova I. YU. Dom koldun'i. YAzyk tvorcheskogo Bessoznatel'nogo / I. YU. Cherepanova. – M. : KSP+, 2001. – 400 s.
20. Sheynov V. P. Psikhotehnologii vliyaniya / V. P. Sheynov. – M. : AST ; Minsk : Kharvest, 2005. – 448 s.
21. Erickson M. Autohypnotic experiences of Milton H. Erickson / M. Erickson, E. Rossi // American Journal of Clinical Hypnosis, 1977. – № 20. – P. 36–54.

Kutuza N. V.

PHENOMENON OF INFLUENCE IN NATURAL SCIENCES: THEORETICAL REVIEW

The article presents a theoretical review of the scientific qualification of influence in natural sciences, in particular attention is focused on the medical aspect of influence, which forms the physiological specificity of communicative influence. The stages of the history of the study of influence with the identification of the main achievements in this field are outlined: religious-mystical, metaphysical, psychophysiotherapeutic, where it is proposed to add the newest stage - psycho-corrective (psycho-corrective). The emphasis is also on the hypnotic nature of the effect, its trance specificity, which became the basis of the non-directing hypnosis of Milton Erickson.

Keywords: *influence, hypnosis, suggestion, trance, ericonic hypnosis, physiological basis.*

УДК 81'33'373.233'42

А. В. Просяна

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
аспірант кафедри прикладної лінгвістики

МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено визначенню поняття мовленнєвого жанру законодавчого юридичного дискурсу та створенню типології юридичних жанрів. Запропоновано типологію мовленнєвих жанрів юридичного дискурсу, згідно з якою основними жанрами є закон, конституція, указ, кодекс, подзаконний акт. Закон – основний жанр ЗД, комунікативна інтенція якого – сформулювати певні моделі правомірної поведінки в невизначеному кола адресатів; конституція є основним законом держави, що містить принципи, відповідно до яких здійснюється керування державою, що виражає волю та інтереси її народу; указ – законодавчий акт, що виголошується та видається від імені голови держави; кодекс є різновидом законодавчого акту, що регулює конкретну сферу суспільних відносин, тобто це комплекс норм права в конкретній галузі діяльності людини.; підзаконні акти є вторинними щодо законів та охоплюють галузеві та локальні законодавчі тексти, що за жанровими характеристиками належать до постанов, розпоряджень, інструкцій, наказів тощо.

Ключові слова: юридичний дискурс, законодавчий дискурс, мовленнєвий жанр, закон, підзаконний акт.

Актуальність дослідження. Актуальність роботи зумовлена нагальною потребою ретельної наукової кваліфікації сучасного українського юридичного дискурсу як інституційного типу спілкування та особливого вияву мовленнєвої діяльності учасників юридичної комунікації. Лінгвопрагматична специфіка юридичного дискурсу реалізується насамперед в його законодавчому різновиді, представленому різними жанрами. Проблема визначення мовленнєвих жанрів є однією з центральних в лінгвопрагматиці та комунікативній лінгвістиці. У зарубіжній лінгвістиці загальні питання мовленнєвих жанрів висвітлено в низці наукових праць (А. Вежбицька, М. Всеволодова, В. Дементьев, К. Сєдов, Т. Шмельова та ін.), в україністиці цей напрям лише розвивається, проте він скерований на аналіз жанрів окремих типів дискурсу (Ф. Бацевич, О. Билінська, Л. Стрій та ін.).

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Дослідження юридичного дискурсу здійснено в ґрунтовних наукових розвідках Н. Артикуци, С. Дорди, О. Доценко, С. Кравченко, Ю. Прадіда, Г. Проценко тощо. Питання типологізації юридичного дискурсу та його різновидів порушено в працях українських

і зарубіжних лінгвістів М. Вербенець, О. Галяшиної, О. Горошко, Т. Губаєвої, Н. Коваль, Є. Кожем'якіної, Н. Кравченко, М. Любченко, Р. Монастирської, Ю. Прадіда, Л. Пономарьової, Л. Шестопалової, А. Піголкіна, О. Прохоренко, С. Хижняка та ін.

Метою дослідження є виявлення специфіки мовленнєвих жанрів українського законодавчого юридичного дискурсу.

Об'єкт дослідження – сучасний український юридичний дискурс, **предмет** – мовленнєві жанри законодавчого юридичного дискурсу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Підґрунтям для розроблення сучасної теорії мовленнєвих жанрів є погляди М. Бахтіна на співвідношення «відносно стійких типів висловлення» [2, с. 160] і типів мовлення. Дослідник уважав, що носії мови не створюють кожного разу в процесі спілкування особливі висловлення для спілкування в однакових, типових комунікативних ситуаціях, а послуговуються вже готовими. Так, судове засідання як комунікативна подія не потребує від її учасників винайдення специфічних форм спілкування, натомість вони використовують готові мовленнєві форми – жанри спілкування, напр., захисна та обвинувальна промови. М. Бахтін розрізняє первинні та вторинні мовленнєві жанри: первинні формуються під час безпосередньо спілкування, вони здебільшого характерні для спонтанної усної комунікації та розмовно-побутового дискурсу, а вторинні не лише містять прості, а є й одиницями вищого жанрового рівня, це – підготовлені цілісні тексти різної жанрової скерованості [2, с. 200]. На нашу думку, юридичний дискурс (далі – ЮД) демонструє функціонування як первинних, так і вторинних жанрів: так, судовий дискурс передбачає спонтанність та усно-розмовний характер спілкування (прості жанри), а законодавчий дискурс – підготовленість, використання офіційно-ділового стилю та стандартизованість у межах визначених жанрових форм (вторинні жанри).

К. Сєдов визначає мовленнєвий жанр як універсальну категорією, що визначає сутність дискурсивної поведінки та мислення мовної особистості [7, с. 237]. Звідси й інтерес до проблематики мовленнєвих жанрів з боку комунікативної лінгвістики і лінгвопрагматики, оскільки засадничим параметром вивчення жанрів є теорія діалогічності, що передбачає актуалізацію чинників мовця та адресата й розгляд спілкування як комплексу інтеракцій. В. Дементьєв, аналізуючи поняття мовленнєвого жанру, наголошує на поєднанні в них діалогічних і лінгвістичних аспектів та подаючи дефініцію як засобів формалізації соціальної взаємодії [4, с. 420]. З огляду на це стає важливим залучення теорії мовленнєвих жанрів до дослідження інституційних типів спілкування, серед яких особливе місце належить ЮД. Ф. Бацевич об'єднує всі підходи до дефініювання жанрів і вказує на релевантність таких чинників, як дискурсивний характер жанрів, текстова форма репрезентації, активна роль мовця та адресата, врахування мовностилістичних особливостей [3, с. 51]. Мовленнєвий жанр щодо нашої роботи доцільно визначати як тип тексту, що презентує один з різнови-

дів дискурсивної діяльності людини, створюється та сприймається учасниками спілкування як характерний для певної комунікативної ситуації.

Невизначеність поняття мовленнєвого жанру зумовлює й проблеми з класифікацією цих одиниць. Переважно типології пропонують у межах певного дискурсивного типу, тобто характеризують жанри, що обслуговують відповідний тип дискурсивної діяльності людини. Для ЮД також доцільно розглядати мовленнєві жанри в межах кожного з конкретних виявів дискурсу, тому пропонуємо кваліфікувати окремо жанри законодавчого дискурсу (далі – ЗД). Зважаючи на те, що ЗД, як і будь-який інший тип дискурсивної діяльності, регулює всі типи відношень – політичні, економічні, соціальні тощо, що разом «виражають тематичну структуру єдиного інституційного простору» [1, с. 7], це зумовлює жанрове розмаїття законодавчих текстів. М. Батюшкіна зазначає, що жанротвірним параметром для ЗД є функційний, оскільки «процеси створення та застосування законодавчих текстів зумовлені надзавданням закону – регуляцією поведінки суб'єктів юридичного дискурсу за рахунок встановлення певних типів комунікативних поведінкових настанов» [1, с. 6]. Проте ЗД представлений комплексом жанрів, що відрізняються за метою, чинником мовця та характером подання інформації. Мета жанрів ЗД зумовлена функційним навантаженням, що охоплює інформаційну функцію (подання юридичної інформації); регулятивну функцію (регуляція сфери правових відносин у суспільстві); директивну (передавання волевиявлення); конструювальну (конструювання ЮД, способів його інтерпретації і трансформації); впливову (маніпулювання зі свідомістю адресата з метою вибору типу поведінки) [1, с. 7]. Через те, що ЗД одночасно є і джерелом права, і втіленням права, ці функції часто об'єднують: так, напр., під час інавгурації Президента України виголошують присягу, закріплену в Конституції: *Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі* (Конституція України, ст. 104). Цей законодавчий текст одночасно виконує функцію волевиявлення, директивну функцію та впливову, оскільки законодавчо закріплюється право бути Президентом України (до виголошення присяги президентська каденція не набуває чинності), виголошуються правові засади інституту президентства, закріплюються обов'язки президента та актом виголошення утверджується зміна політичної влади в країні.

Основним мовленнєвим жанром ЗД фахівці вважають закон або законодавчий акт, розуміючи це поняття дуже широко, як «вербально виражений набір правил або норм поведінки, що регулюють особливі суспільні відносини між індивідами та їх об'єднаннями» [6]. За такими параметрами до законів можна

уналежнити всі жанрові вияви ЗД, оскільки вони містять норми і правила поведінки особистості. Однак законодавчі акти мають певну специфіку залежно від функції та змісту, тому необхідно розробити класифікацію, яка б охоплювала всі наявні в українському ЗД різновиди. Так, О. Крапивкіна, досліджуючи законодавчо-адміністративний дискурс виокремлює такі жанри: закон, конституція та указ [6], проте ми вважаємо, що українські законодавчі тексти мають більше жанрових різновидів.

Юристи поділяють законодавчі акти на закони та підзаконні акти, при цьому термін «закон» вживають у широкому значенні, визначаючи його як різновид нормативно-правого акту, що має юридичну силу та регулює соціальні відносини [5]. Специфікою законів є те, що вони приймаються Верховною Радою (або на референдумі), а порядок підготовки та прийняття також законодавчо визначений. При цьому до законів уналежнюють Конституцію України (як вищий закон держави), конституційні закони, поточні законодавчі акти тощо. Підзаконні акти конкретизують та уточнюють закони, тому ґрунтуються на відповідних законодавчих актах. Ознаки, на які спираються правники під час класифікації законодавчих актів (суб'єкти законотворчості, термін дії законів, предмет правового регулювання, структура і сфера дії), не відповідають лінгвістичним параметрам мовленнєвих жанрів ЗД, тому ми пропонуємо брати за основу мовні критерії виокремлення жанрів ЗД.

Розглянемо основні мовленнєві жанри ЗД.

Закон – основний жанр ЗД, комунікативна інтенція якого – «сформувати певні моделі правомірної поведінки в невизначеного кола адресатів, тобто закон передбачає пристосування світу до слів (дій адресата до пропозиційного змісту закону)» [6]. Закон є основним засобом регулювання правових відносин у державі, тому стосується всіх основних сфер діяльності людини – освіти, культури, праці, охорони довкілля тощо, напр.: *У разі виявлення державним службовцем під час його службової діяльності або поза її межами фактів порушення вимог цього Закону з боку державних органів, їх посадових осіб він зобов'язаний звернутися для забезпечення законності до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби* (Закон України «Про державну службу», с. 8). Закони містять норми та правила, обов'язкові для загального виконання. Їх приймає Верховна Рада України, підписує Президент, після опублікування закони набувають чинності. На мовному рівні закон написаний офіційно-діловим стилем, його лінгвопрагматична специфіка має директивний характер: закони спонукають до виконання певних дій, напр.: *Розміщення реклами на транспорті повинно відповідати вимогам безпеки та правил дорожнього руху* (Закон України «Про рекламу», ст. 9) або забороняють їх виконання, напр.: *Прихована реклама забороняється* (Закон України «Про рекламу», ст. 9). Текст має узагальнений стандартизований характер, насичений безособовими дієслівними формами та переліками норм і правил соціальної поведінки.

Конституція мовленнєвий жанр ЗД, що є основним законом України, проте через його глобальний та всеохопний характер, виокремлений як специфічний жанровий різновид. Конституція не є звичайним законодавчим актом, вона не підлягає постійним змінам та уточненням, як закони; вона діє за будь-яких обставин та є підґрунтям для звичайним законів. Конституція – основний закон держави, що містить «керівні принципи, відповідно до яких здійснюється керування державою, що виражає волю та інтереси її народу» [6], напр.: *Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України* (Конституція України, ст. 11). Норми, наявні в Конституції, стосуються загальних питань права та відносин між державою і громадянами, права та свободи громадян, форму державного правління тощо. З лінгвопрагматичних позицій мовленнєві акти в Конституції України не директивні, на відміну від законів, а декларативні: норми, цінності та пріоритети держави оголошено, але немає механізмів їх реалізації (для цього існують закони), напр.: *Кожна людина має невід’ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов’язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань* (Конституція України, ст. 27). Також на відміну від законів конституція має комплексний характер: «це і правовий акт з характерними функціями в юридичній сфері, і політичний документ, який має соціально-політичний зміст, який прямо чи опосередковано впливає на всю політичну систему країни, і ідеологічний текст, оскільки походить від ідеології і цінностей суспільства» [6]. Норми, представлені в конституції, мають аксіологічний характер, вони регулюють не лише правове життя, а й соціальне та культурне. Насамперед ідеться про ідеологічні компоненти норм у конституції, тому що саме вони є підґрунтям для розроблення правових відносин.

Указ – законодавчий акт, що виголошується та видається від імені голови держави (Президента України). Юристи вважають укази і розпорядження «результатом правотворчої діяльності Президента України підзаконного характеру, обов’язкові для виконання на всій території України, що приймаються у межах президентських повноважень, передбачених конституцією та конституційними законами і при цьому не повинні суперечити Конституції України та законам України» [5, с. 76]. Укази так само мають законодавчий статус і є втіленням правової діяльності президента, вони скеровані на ті юридичні проблеми, що не охоплені законами, напр.: *Відповідно до пункту 18 частини першої статті 106 Конституції України та Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» постановляю: 1. Затвердити структуру Апарату Ради національної безпеки і оборони України (додається). 2. Визнати такою, що втратила чинність, статтю 1 Указу Президента України від 25 квітня 2016 року № 171 «Питання Апарату Ради національної безпеки і*

оборони України». 3. Секретареві Ради національної безпеки і оборони України забезпечити приведення штатного розпису Апарату Ради національної безпеки і оборони України у відповідність із цим Указом. 4. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування (Указ Президента України № 109/2017 від 14.04.2017). Укази мають чітко регламентацію на рівні структури: вони складаються з кількох частин розпорядчого типу, при цьому указ містить посилання на законодавчі акти (закони) та представляє директиви першої особи держави, що є правовими нормами. На відміну від узагальнених законів з масовою адресацією, укази певною мірою мають конкретних адресатів, які повинні виконати відповідні вимоги. У наведеному прикладі – це секретар Ради національної безпеки і оборони України. Структурування указів передбачає також зазначення набуття чинності та підпис голови держави.

Розпорядження Президента України мають конкретний характер на відміну від указів, але з мовного боку не відрізняються. Вони стосуються менш важливих поточних чи процедурних питань, напр.: *Призначити Левчука Володимира Володимировича головою Овідіопольської районної державної адміністрації Одеської області з 21 квітня 2017 року зі строком випробування один місяць та оплатою праці відповідно до законодавства* (Розпорядження Президента України № 85/2017-рп від 20.04.2017). Перформативність указів і розпоряджень є експліцитною, що підкреслено використанням мовленнєвих актів директивного типу з перформативними дієсловами *постановляю, наказую* тощо, напр.: *Відповідно до статті 107 Конституції України **постановляю:** увести в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 вересня 2016 року «Про пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України»* (Указ Президента України № 404/2016 від 16.09.2016). Функційно укази мають теж навантаження, що і закони, але є не підґрунтям правової системи, а конкретним завданням, що потрібно виконати в межах закону.

Кодекс є різновидом законодавчого акту, що регулює конкретну сферу суспільних відносин, тобто це комплекс норм права в конкретній галузі діяльності людини. При цьому кодекси містять як норми, обов'язкові до виконання громадянами, так і правові наслідки, що настають у разі порушення зазначених норм права. Зважаючи на це, кодекси складаються із загальної та особливої частин: загальна містить фундаментальні положення узагальненого типу, напр.: *Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації і максимальним розміром не обмежується* (Кодекс законів про працю України, ст. 94), а особлива – конкретні права та обов'язки громадян і перелік покарань за порушення положень кодексу, напр.: *Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт,*

розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – **караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років** (Кримінальний кодекс України, ст. 438).

На мовному рівні кодекси майже ідентичні законам: переважають стверджувальні і заперечні констатувальні мовленнєві акти з дієслівними формами теперішнього часу. У загальній частині на початку кожного кодексу (як і кожного закону) подаються визначення основних термінів, наявних у законодавчому акті, напр.: **митний режим – комплекс взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і обумовлюють їх використання після митного оформлення** (Митний кодекс України, ст. 4). У цій частині переважають двоскладні прості речення, у яких підмети і присудки виражені іменниками, що перебувають у родо-видових відношеннях, оскільки за логічними характеристиками вони є дефініціями. У загальній частині, крім дієслівних форм теперішнього часу, представлені й односкладні речення безособового типу, напр.: **Забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт по санітарному та побутовому обслуговуванню)** (Кодекс законів про працю України, ст. 174). Також мовною особливістю законодавчих текстів є наявність модальних конструкцій із значенням можливості / неможливості / необхідності, напр.: **До проведення перевірки відповідності зовнішньоекономічної діяльності кандидата на отримання статусу уповноваженого економічного оператора стандартам безпеки можуть залучатися фахівці та експерти галузевих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади за погодженням їх керівників та керівника центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику** (Митний кодекс України, ст. 13); **Строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати одного місяця** (Кодекс законів про працю України, ст. 27); **Наймач зобов'язаний своєчасно вносити квартирну плату та плату за комунальні послуги** (Житловий кодекс України, ст. 68). В Україні 22 кодекси, що регулюють такі сфери життя, як працю, податки, виборчий процес, адміністрування, кримінальний процес тощо. Особлива частина кодексів містить визначення покарання за порушення норм і правил, тому кодекси активно використовуються в суді, напр.: **Використання засобів зв'язку з метою, що суперечить інтересам держави, з метою порушення громадського порядку та посягання на честь і гідність громадян – тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян**

(Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 148). За мовними ознаками кодекси подібні до законів, проте послуговуються ширшим спектром мовленнєвих актів, що здебільшого мають директивний характер.

Підзаконні акти є вторинними щодо законів та охоплюють галузеві та локальні законодавчі тексти, що за жанровими характеристиками належать до постанов, розпоряджень, інструкцій, наказів тощо. Вони регулюють правову діяльність конкретних установ і сфер діяльності, тому на мовному рівні не мають особливостей порівняно з основними законодавчими актами, напр.: *Кабінет Міністрів України постановляє: 1. Затвердити Положення про Національний репозитарій академічних текстів, що додається. 2. Міністерству освіти і науки розробити та затвердити регламент роботи Національного репозитарію академічних текстів відповідно до Положення, затвердженого цією постановою* (Постанова Кабінету Міністрів України № 541 від 19.07.2017). Залежно від типу тексту він має ознаки або законів, або указів, проте специфічних рис, зумовлених другорядним характером правових норм, ми не спостерігаємо.

Висновки і перспективи дослідження. Основними жанрами ЗД є закон, конституція, указ, кодекс, подзаконний акт. Закон – основний жанр ЗД, комунікативна інтенція якого – сформувані певні моделі правомірної поведінки в невизначеного кола адресатів; конституція є основним законом держави, що містить принципи, відповідно до яких здійснюється керування державою, що виражає волю та інтереси її народу; указ – законодавчий акт, що виголошується та видається від імені голови держави; кодекс є різновидом законодавчого акту, що регулює конкретну сферу суспільних відносин, тобто це комплекс норм права в конкретній галузі діяльності людини.; підзаконні акти є вторинними щодо законів та охоплюють галузеві та локальні законодавчі тексти, що за жанровими характеристиками належать до постанов, розпоряджень, інструкцій, наказів тощо.

Література

1. Батюшкіна М. В. Жанрообразующие параметры законодательных текстов // Вестник Томского государственного университета. 2017. № 416. С. 5–12. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanroobrazuyuschie-parametry-zakonodatelnyh-tekstov-k-postanovke-problemy>
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Собрание сочинений. Москва : Русские словари, 1996. Т. 5. : Работы 1940–1960 г.г. С. 159–206. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm
3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи. Львів : ПАІС, 2005. 264 с.
4. Дементьев В. В. Теория речевых жанров. Москва : Знак, 2010. 600 с.
5. Зайчук О. В., Н. М. Онищенко. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник]. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.
6. Крапивкіна О. А. К вопросу о жанрах законодательно-административного дискурса // Современная наука. Актуальные проблемы теории и практики. Серия Гуманитарные науки. 2013. № 9–10. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vipstd.ru/nauteh/index.php/-gn13-09/988-a>

7. Седов К. Ф. Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции. Москва : Лабиринт, 2004. 320 с.

References

1. Batyushkina M. V. Zhanroobrazuyushchiye parametry zakonodatel'nykh tekstov // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2017. № 416. S. 5–12. [Electronic resource]. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanroobrazuyushchie-parametry-zakonodatelnyh-tekstov-k-postanovke-problemy>.
2. Bakhtin M. M. Problema rechevykh zhanrov. Sobraniye sochineniy. Moscow: Russian Dictionaries, 1996. T. 5.: Works of 1940–1960. Pp. 159–206. [Electronic resource]. Access mode: http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm
3. Batsevich F. S. Línghvístichna genologíya : problemi í perspektivi. Lviv: PAIS, 2005. 264 p.
4. Dementiev V. Teoriya rechevykh zhanrov. Moscow: Sign, 2010. 600 p.
5. Zaychuk O. V., Onishchenko N. M. Theory of power and rights. Academic course: [pidruchnik]. Kiev: Lawyer International, 2006. 685 p.
6. Krapivkina O. A. To the question of the genres of legislative and administrative discourse // Modern science. Actual problems of theory and practice. Humanities series. 2013. № 9-10. [Electronic resource]. Access Mode: <http://www.vipstd.ru/nauteh/index.php/--gn13-09/988-a>
7. Sedov K. F. Discourse and personality: The evolution of communicative competence. Moscow: Labyrinth, 2004. 320 p.

Prosyana A. V.

THE LANGUAGE GENRES OF LEGISLATIVE LEGAL DISCOURSE

The article is devoted to the definition of the notion of the language genre of legislative legal discourse and the creation of a typology of legal genres. The typology of speech genres of legal discourse is proposed, according to which the main genres are the law, the constitution, the decree, the code, the by-law. Law - the main genre of DR, whose communicative intention - to form certain models of lawful behavior in an unspecified circle of recipients; the constitution is the main law of the state, which contains the principles under which the government is exercised, expressing the will and interests of its people; Decree - a legislative act that is pronounced and issued on behalf of the head of state; the code is a kind of legislative act regulating a specific sphere of social relations, that is, a set of rules of law in a particular field of human rights .; secondary legislation is secondary to the laws and covers sectoral and local legislative texts that, according to genre characteristics, belong to resolutions, orders, instructions, orders, etc.

Keywords: legal discourse, legislative discourse, speech genre, law, by-law.

УДК 811.161.2:165.194.

Г. М. Труба

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

КАТЕГОРІЯ СТАНОВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ. ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Проблематика дослідження картини світу не є новою для вітчизняного мовознавства, але не втрачає актуальності і сьогодні. Для поглиблення, удосконалення і розширення знань про неї використовують різні підходи. Одним із сучасних методів дослідження є інтеграційний підхід, який об'єднує діалектично різні підходи (диференційний і інтегральний), а отже і охоплює теоретичну і практичну базу всіх раніше застосованих методів, а зокрема і лінгвоконцептологічний підхід, який, з одного боку, обумовлений етнокультурними і соціокультурними константами суспільства, а, з іншого, – закономірностями її знакової фіксації. Лінгвоконцептологічний підхід дає змогу об'єднати функціональний, концептологічний і прагматичні підходи до вивчення того чи іншого явища і побудувати модель-матрицю певного явища. У статті було розглянуто категорію становості не випадково, адже вона є складовою частиною предикації, яка в свою чергу є первинною формою мислення, а отже може містити питоми національні риси свідомості. Предметом дослідження є вивчення категорії становості за інтегративного підходу, а об'єктом дослідження – вивчення категорії становості з точки зору лінгвоконцептологічного підходу. Актуальність теми полягає в тому, що незважаючи на певні розробки питання категорії становості, вони є розрізненими і неадаптованими до вимог сучасності, а актуальність запропонованого підходу полягає в певному новаторстві висвітлення питання та нестабільності отриманих результатів (адже з точки зору мовна ситуація не є сталою константою). Матеріалом дослідження є анкети 100 респондентів (50 – жінок і 50 – чоловіків віком від 18 до 67 років), які були опитані шляхом особистого спілкування.

Ключові слова: картина світу, концепт, лінгвоконцептологічний підхід, лінгвоконцептологічна модель, категорія становості, інтегративний підхід.

Дослідження власної мовної картини світу є важливим завданням для лінгвістів, адже встановлення істинної картини світу, проникнення у глибинні шари семантики, способу мислення нації не тільки допоможе зрозуміти різні процеси в історичному дискурсі, але й дасть можливість прогнозувати реакції суспільства у майбутньому. Мовна картина світу є невід'ємною частиною національної культури, яка з одного боку є чинником, що впливає на картину світу, а з іншого – сама знаходиться в її полоні.

Сучасна лінгвістика все більше і більше прагне до інтеграції надбань різних галузей знань з приводу одного питання до спільного знаменника. Так, є очевидним, твердження, що без пояснення загальної ситуації у суспільстві, без розуміння загальних векторів його руху не можна пояснити суто лінгвістичні явища. Отже, темою для дослідження категорія становості з точки зору лінгвоконцептологічного підходу.

Проблематика дослідження картини світу не є новою у лінгвістиці, її витoki заклали ще В. Гумбольдт, Л. Вайсгербер, Е. Сепир, Б. Уорф. Для дослідження виокремлюють дві магістральні напрями: інтегральний і диференційний [7]. Для глибинного і деталізованого дослідження явищ картини світу на сучасному етапі варто використовувати інтегративний підхід, який одночасно охоплює і інтегральний, і диференційний шлях дослідження.

На інтегративний підхід впливають активні процеси глобалізації, інформатизації, інтеграції наукових знань, пошук новітніх прикладних аспектів, визнання англійської, як мови міжкультурного спілкування і її вплив на інші національні мови. Інтегральний підхід до вивчення явища акумулює надбання комунікативно-діяльнісного, комунікативно-когнітивного, комунікативно-дискурсивного, лінгво-когнітивного, функціонально-стилістичного, лінгвокультурологічного, соціолінгвістичного, лінгвосинергитичного підходів [7].

Предметом дослідження є вивчення категорії становості за інтегративного підходу, а **об'єктом** дослідження – вивчення категорії становості з точки зору лінгвоконцептологічного підходу.

Актуальність дослідження полягає в тому, що незважаючи на певні розробки питання категорії становості, вони є розрізненими і неадаптованими до вимог сучасності.

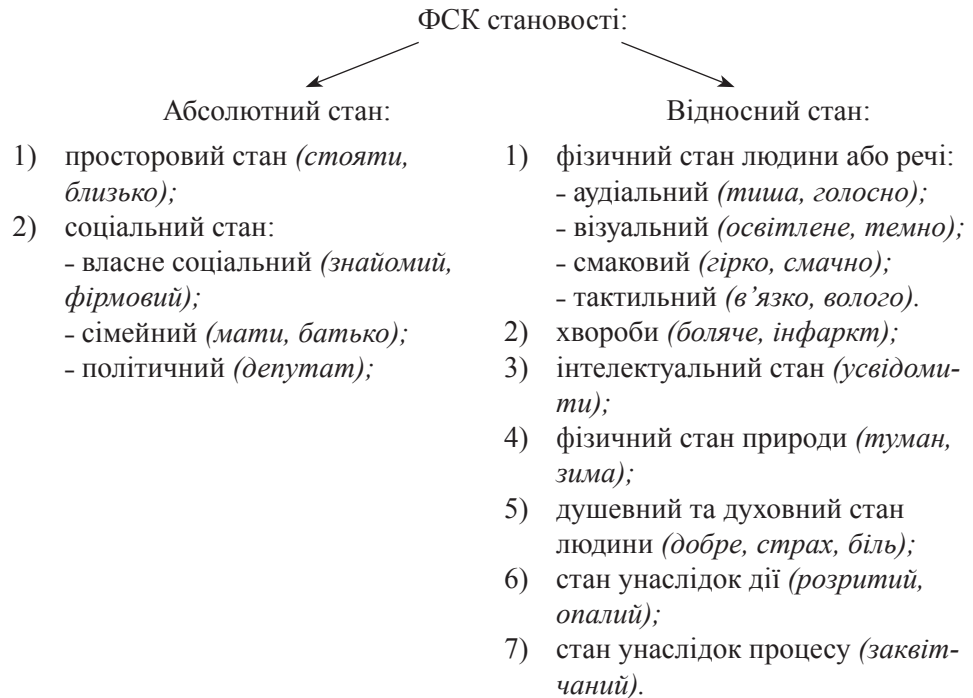
Матеріалом дослідження є анкети 100 респондентів (50 – жінок і 50 – чоловіків віком від 18 до 67 років), які були опитані шляхом особистого спілкування.

Актуальність запропонованого підходу полягає в певному новаторстві висвітлення питання та нестабільності отриманих результатів (адже з точки зору мовна ситуація не є сталою константою).

Лінгвоконцептологія виникла як продукт розвитку структурної і функціональної семантики, збагаченої результатами досліджень багатьох суміжних галузей гуманітарної парадигми. Але, безперечно, вона вийшла за межі структуралізму, втративши чіткість і простоту моделей. Базова аксіома лінгвіконцептології є визнання концепту ментальною константою, яка має множинні нетотожні виміри, що відбивають світ мовця і знаходяться в системних динамічних зв'язках із однорівневими та різнорівневими знаковими структурами [3].

У дослідженні зроблено спробу інтерпретувати функціональну парадигматику із поняттям концепт. З точки зору функціональної граматики, до становості зараховують всі лексеми та синтаксеми, які мають або повний, або частковий набір диференційних ознак гомогенності, статичності, тривалості, відносної

тимчасовості вияву, часової дискретності, неконтрольованості, орієнтованості на суб'єкт, граматичні зв'язки предиката з пасивними суб'єктами і відсутність об'єкта, що пов'язано з валентними властивостями слів. Лексеми, що мають повноту вияву цих ознак є центром категорії становості, а ті, що не мають повноту вияву – до периферії. Можна навести таку класифікацію категорії [6]:

Робота охоплює структурну і смислову площину поняття становості. Представники структурної семантики досліджують лише значення у межах мовної системи, для психолінгвістів актуалізуються проблеми співіснування та функціонування смислів у свідомості носія мови, лінгвікультурологія намагається синтезувати поняття концепту, узгодити внутрішнє і зовнішнє [6].

Вихідною точкою є аксіома трирівневої структури концепту: понятійне, образне і ціннісне. Саме ця модель структури обумовлена усвідомленням принципів мовного осягнення світу – виділення актуального фрагменту досвіду, який переживається зараз (ціннісний вимір), запам'ятовування цього досвіду (образний рівень) і його пояснення (понятійний рівень) [колесов 2004].

Виходячи із трирівневої структури концепту, легко можна генерувати лінгвосоєміотичну модель, яка є функціональною одиницею для розгляду та вивчення лінгвістичного явища в його системних та функціональних зв'язках більш узагальненого рівня [3, с. 6].

Лінгвістичне моделювання дає відповідь на три наріжні питання: «Що це?», «Які різновиди цього явища є?», «Якими мовними способами це явище пред-

ставлено у мові?». Ці питання дають змогу структурувати лінгвoseміотичну модель цінностей, які є абсолютним орієнтиром поведінки національної спільноти, тобто відповісти на питання: «Чому саме та чи інша психологічна модель домінує у певних ситуаціях для певного етносу?». А, як наслідок, це пріоритетне питання для сучасності.

Отже, структурувавши основні поняття семіотики та концептології, варто розглянути процес семіозису (процес функціонування знака), який складається із кількох компонентів [3, с. 6]:

- знаковий засіб (тіло знаку);
- десигнат (на що вказує знак);
- інтерпританта (вплив, через який об'єкт сприймається як знак);
- інтерпретатор (той, хто інтерпретує знак).

Знак, в свою чергу, як спосіб передання інформації має зміст і форму. Де зміст націлений на позначення позамовної реальності (семантичний аспект), а під час використання самого знака транслюється інформація не тільки про об'єкт, але і про самого мовця (прагматичний аспект), а витлумачення знака обумовлено знаннями його співвідношення з іншими знаками в знаковій системі (синтаксичний аспект) [3, с. 6; 5 с. 39, 42]. Ця схема є більш вмотивованою ніж класична трирівнева схема [3, с. 6]. Певні вчені пропонують також окремим рівнем вводити співвідношення знака і його форми, що є сигматичним рівнем [3, с. 6, 2, с. 25].

Отже, дистинкція між інтерпритантою і інтерпретаторому межах базової схеми семіозису не є відповідним, тому перед нами постає класичний аристотелевський семіотичний трикутник: предмет – звук – душевний стан [3, с. 7].

У соціолінгвістичному експерименті було обрано за основу класичний трикутник за Аристотелем, уточнивши його схемою за В. І. Карасиком, де пропонувалось відповісти на три запитання:

1. «Що є для вас категорія становості?» – це питання відповідає понятійному рівню і становить у Аристотилевській конструкції «предмет»;

2. «Які слова ви зараховуєте до категорії становості?» – це питання відповідає «образному рівню» і становить у Аристотилевській конструкції «звук»;

3. «Які емоції у вас викликає категорія становості і слова, що її позначають?» – це питання відповідає «ціннісному рівню» і становить у Аристотилевській конструкції «душевний стан».

У групу опитування входили респонденти віком від 18 до 70 років, із співвідношенням 50% / 50% із рідною мовою спілкування російська і українська приблизно у співвідношенні 50% / 50%, але питомою рисою, не залежно від мови спілкування респонденти ідентифікували себе як «українці» Отримали наступні результати, незалежно від статі і мови спілкування:

У відповідь на перше запитання «Що є для вас категорія становості?» (понятійний рівень / предмет) респонденти визначили становість як стан душі і тіла, матеріальний стан. Цікавим є фактом, незважаючи на те, що стан респон-

денти у більшості випадків визначали як певний процес чи наслідок процесу, характеризували його через іменникові конструкції.

У відповідь на перше запитання «Які слова ви зараховуєте до категорії становості?» (образний рівень / звук) респонденти до категорії становості уналежнили такі слова, як *агресія, апатія, бажання, біль (3), благополуччя, бути (2), буття, весело (3), відсутність проблем, відчуття, віра, властивість речей (2), газ, гармонія (2), депресія (2), добрий стан, добро, душевний стан (12), еволюція, емоції (3), жарко, життя, задоволення, закриті двері, занепад, збудженість, здоров'я (5), злість, зосередженість, існувати, інфляція, крик душі, лід, лінь, любов (3), **настрій (6), ненависть, нерухомий, переживання (2), піднесеність, почуття, порив, посмішка, процес, радість (5), рівновага (4), родина (4), роздратованість (3), рух, самореалізація, симпатія, сидіти, спокійний (10), стабільність (1), стан речей (5), стомлений, страждання, статичність, страшно, схвильованість (2), сум (4), тиша, фізичний стан (4), фінансовий стан (8), форма, хвороба, хворобливість, холодно, читати, широка душа, щастя (6).***

У відповідь на третє запитання «Які емоції у вас викликає категорія становості і слова, що її позначають?» (ціннісний рівень / душевний стан) респонденти зазначили наступні емоції: **позитивні (12), нейтральні (12), щирість, відкритість, збудження, приємність, душевність, ностальгічність (2), психічний розлад, зацікавлення, спокій (6), душевність, схвильованість, рівновага (2), піднесеність (2), безмежність, спостерігач, негативі, страх (2), сором, злість, сон (2), відпочинок, нестабільність, невизначеність, стабільність (2), задумливість, радість (3), надія, фантазії, негативний (4), пасивність, стурбованість, поганий настрій, задоволеність, закоханість, щастя, тривога.**

Отже, категорія становості не є книжною, а є зрозумілою і актуальною у мовленні (всі респонденти давали кілька варіантів). Хоча відносний стан є активнішим у свідомості, ніж абсолютний із ціннісним позитивним забарвленням.

Література

1. Жаборюк О. А. Проблема психогинези крізь призму теорії логіко-граматичної динаміки / О. А. Жаборюк // Мовознавство. – 2009. – №6. – С. 3 – 14.
2. Зеґет В. Элементарная логика / В. Зеґет / Пер. с нем. И. М. Морозовой. – М.: Высшая школа, 1985. – 256 с.
3. Карасик В. И. Языковая матрица культуры / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2013. – 320 с.
4. Колесов В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.
5. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис // Семиотика // Под ред. Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 1983. – С. 39 – 89.
6. Труба Г. М. Функціональна взаємодія категорій становості та аспектуальності в українській мові: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. М. Труба. – Одеса, 2014. – 209 с.
7. Хомутова Т. Н. Научные парадигмы в лингвистике / Т. Н. Хомутова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. - № 35 (173). – Филология. Искусствоведение. – Вып. 37. – С. 142 – 151.

References

1. Zhaboryuk O. A. Problema psihoginezi krIz prizmu teorIYi logIko-gramatichnoYi dinamIki / O. A. Zhaboryuk // Movoznavstvo. – 2009. – № 6. – S. 3 – 14.
2. Zeget V. Elementarnaya logika / V. Zeget / Per. s nem. I. M. Morozovoy. – M.: Vysshaya shkola, 1985. – 256 s.
3. Karasik V. I. Yazyikovaya matritsa kulturyi / V. I. Karasik. – M. : Gnozis, 2013. – 320 s.
4. Kolesov V. V. Yazyik i mentalnost / V. V. Kolesov. – SPb.: Peterburgskoe vostokovedenie, 2004. – 240 s.
5. Morris Ch. Osnovaniya teorii znakov / Ch. Morris // Semiotika // Pod red. Yu. S. Stepanova. – M.: Raduga, 1983. – S. 39 – 89.
6. Truba G. M. Funktsionalna vzaEmodIya kategorIy stanovostI ta aspektualnostI v ukraYinskIy movI: dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / G. M. Truba. – Odesa, 2014. – 209 s.
7. Homutova T. N. Nauchnyie paradigmyi v lingvistike / T. N. Homutova // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2009. - № 35 (173). – Filologiya. Iskusstvovedenie. – Vyip. 37. – S. 142 – 151.

Truba G. M.

CATEGORY OF STATE IN THE UKRAINIAN PICTURE OF THE WORLD: THE LINGUISTIC-CONCEPTUAL APPROACH

The problem of studying the picture of the world is not new to our linguistics, but it does not lose its relevance today. Different approaches are used to deepen, refine and expand the knowledge about it. One of the modern research methods is the integration approach, which combines dialectically different approaches (differential and integral), and therefore it covers the theoretical and practical basis of all previously applied methods, and in particular the linguistic-conceptual approach, which, on the one hand, is due to ethnocultural and the sociocultural constants of society, and, on the other hand, the laws of its sign fixation. The linguoconceptual approach allows us to combine functional, conceptual and pragmatic approaches to the study of a particular phenomenon and to construct a model-matrix of a certain phenomenon. In the article, the category of state was considered not by chance, since it is an integral part of predication, which is the primary form of thinking, and therefore may contain specific national features of consciousness. The subject of the article is to study the category of state with the help of the integrative approach, and the object of the study is to study the category of state in terms of the linguaconceptological approach. The applicability of the topic is in the fact that, despite of the certain developments, the question of the category of state is distinct and unadapted to the requirements of the present, and the relevance of the proposed approach consists in a certain innovation in the coverage of the issue and the instability of the results obtained (in terms of the language situation, it is not a constant constant) . The research material is a questionnaire of 100 respondents (50 - women and 50 - men aged 18-67) who were interviewed through personal communication. The result of the research is the category of state is not bookable, but is understandable and relevant in the speech (all respondents provided several options). Although the relative state is more active

in consciousness than the absolute value with a positive sense .

Keywords: *world picture, concept, lingual-conceptual approach, linguistic-conceptual model, category of statehood, integrative approach.*

УДК 81'37

Г. С. Яроцкая

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
доктор филологических наук, доцент,
профессор кафедры прикладной лингвистики

АНТРОПОНИМЫ КАК ИДЕОЛОГЕМЫ

В статье изложены проблемы декоммунизации в Украине, которые связаны, с одной стороны, с изменением географической ономастики страны, и освобождения от влияния коммунистической идеологии, с другой. Антропонимы-идеологемы призваны формировать националистические ценности в сознании украинцев. С помощью анкетирования и ассоциативного эксперимента, проведённого среди студенческой молодёжи Одессы, мы пытались выявить оценочный знак старых и новых идеологем в сознании украинцев. Наше исследование показало, что среди молодых жителей Одессы нет четко сформированной системы ценностей и идеалов, однако тенденция к одобрению, к принятию националистических идеологем ярко выражена, о чём свидетельствует преобладание положительных оценок исторических фигур, выступающих в роли символов независимости Украины.

Ключевые слова: антропонимы, идеологемы, ассоциативный эксперимент

Строительство националистической идеологии в Украине началось с прощания с коммунистическим прошлым, что получило название – декоммунизация. Декоммунизация – это система мероприятий, теоретическая и практическая деятельность которых направлена на освобождение от влияния и последствий коммунистической идеологии во всех сферах жизни страны и общества после падения правящих коммунистических режимов [4; 5].

В начале 90-х гг. на роль альтернативной идеологии претендовала национальная идея. Национализм был ведущей силой в борьбе против коммунизма. Национальная идеология воплощением национальной мифологии, то есть обращена к национальным архетипам. Если архетип в идеологии не угадан, то она не может стать общезначимой в масштабах всего общества [6]. По словам Р. Арона, в любой идеологии можно найти образ «врага», которого нужно разоблачить и уничтожить, и неизменную фигуру «героя-спасителя» [1]. На звание таких героев в новой украинской идеологии стали претендовать фигуры *Ивана Мазепы, Степана Бандеры и Романа Шухевича*.

В. М. Вятрович, директор Института национальной памяти в Украине, поддерживая идею декоммунизации, говорил, что «оставить все как есть с коммунистическими названиями было бы непоследовательно, ибо с одной стороны мы осуждаем бесчеловечный режим, а с другой – прославляем его символы и

имена его ведущих деятелей в названиях населенных пунктов, улиц, парков, до сих пор сохраняем памятные знаки и памятники. Эти символы тоталитарных режимов, а также другие элементы их пропаганды должны быть устранены из общественного пространства [2]. Итак, декоммунизация – это процесс, благодаря которому должно измениться сознание людей посредством замены одних символов на другие, то есть смена идеологием как смена языковых единиц – имён собственных.

Изменению подлежат топонимы (географические названия и названия улиц и населенных пунктов Украины), юридические лица, печатные средства массовой информации, товарные знаки и услуги, установленные памятники, памятные знаки, мемориальные доски и другие мемориальные объекты, которые имеют коммунистическое происхождение или названы в честь представителей коммунистического тоталитарного режима. Всего в рамках этого процесса должны изменить названия более 900 населенных пунктов по всей Украине [3].

Несмотря на то, что пакет законов был принят четыре года назад, вопрос «зачем менять старые названия улиц или городов, демонтировать старые памятники» постоянно звучит в украинских общественных дискуссиях. Все это обуславливает актуальность нашего исследования, целью которого является изучение лингвоаксиологических критериев формирования новых идеологием в языковом сознании современных украинцев – жителей Одессы.

Лингвистический статус идеологемы обосновала Н. А. Купина, определив идеологему, во-первых, как «мировоззренческую установку (предписания), изображенную в языковой форме» [5], а во-вторых, как «языковую единицу, семантика которой покрывает идеологический денотат или наслаивается на семантику, которая покрывает денотат неидеологический». Особенно активно термин идеологема используется при изучении «советского новояза» и тоталитарного дискурса советской эпохи.

Очевидно, авторы Закона о декоммунизации руководствовались положениями гипотезы лингвистической относительности, поскольку в соответствии с ними язык определяет структуру мышления людей и, как следствие, семантическое наполнение языковых форм будет изменено при использовании других языковых единиц. Например, переименовав город Комсомольск Полтавской области на Верхние Плавни, город Кузнецовск Ровенской области – на Вараш, улицу Терешковой в Одессе – на улицу Героев Крут и т.п., украинская власть таким образом пытается уничтожить коммунистические ценности и идеалы в сознании людей и надеется на то, что новые имена и символы окажут позитивное влияние на формирование новых идеологием и изменят коллективное сознание нации в необходимом для власти направлении.

Как известно, в советский период в каждом городе Украины можно было найти улицы, названные в честь идеологов коммунизма – В. И. Ленина, К. Маркса и Ф. Энгельса. Начиная с 1992 года, в Украине происходило массовое переименование топонимии с целью избавления от тоталитарного прошло-

го и возвращения, где это возможно, исторических названий.

Поскольку увековечивание памяти В. И. Ленина (В. И. Ульянова) – председателя Совета Народных Комиссаров РСФСР (затем СССР) в 1917–1924 гг. отразилось в повсеместном использовании его имени в географической ономастике СССР, переименованию подлежал, в частности, и город на территории Одесской области Ильичёвск как отсылка (наряду с Ульяновск) к личности вождя. Город переименован в *Черноморск*. Улицы Ленина, Маркса и Энгельса также подлежали переименованию как прославляющие коммунистическую идеологию. Им были возвращены исторические названия – Ришельевская, Екатеринская и Маразлиевская.

В качестве материала исследования мы избрали антропонимы *Ленин*, *Маркс* и *Энгельс*, а также *Мазепа*, *Бандера*, *Шухевич* как идеологемы, в которых образно-оценочный, прагматический компонент преобладает над денотативным. Опираясь на результаты ассоциативного эксперимента и анкетирования, мы попытаемся сделать выводы об отношении студенческой молодёжи Одессы к коммунистическим идеологемам и формируемым новым идеалам и ценностям современной Украины.

Результаты анкетирования, в котором участвовали 50 студентов Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, показали, что 52% опрошенных одобряют процессы декоммунизации, то есть, запрет на распространение коммунистической идеологии, 24% – против и 24% – безразличны.

На следующем этапе нами был проведен ассоциативный эксперимент, где в качестве стимулов выступили собственные имена: *Ленин*, *Маркс*, *Энгельс*, *Бандера*, *Шухевич*, *Мазепа*. При выборе имён мы исходили из идеологической оппозиции: коммунистическая идеология – националистическая идеология. Отношение к вышеперечисленным историческим фигурам может иметь различный оценочный знак не только внутри одного лингвокультурного сообщества, но и меняться в зависимости от идеологического контекста.

Итоги эксперимента показали, что положительная оценка *Мазепы* составляет 15%, *Бандеры* – 10%, *Шухевича* – 9%, *Маркса* – 7%, *Энгельса* – 0%, *Ленина* – 0%.

Отрицательная оценка *Мазепы* – 15%, *Бандеры* – 31%, *Шухевича* – 3%, *Маркса* – 5%, *Энгельса* – 3%, *Ленина* – 25%.

Нейтральная оценка *Мазепы* – 70%, *Бандеры* – 59%, *Шухевича* – 88%, *Маркса* – 88%, *Энгельса* – 97%, *Ленина* – 75%.

Интересно, что 10 информантов не смогли привести ни одной ассоциации на стимул *Шухевич*, 7 информантов не дали ассоциатов на стимул *Энгельс*.

В целом, коммунистические идеологемы получили в сумме положительных оценок – 7%, отрицательных – 33%, нейтральных – 260%. Националистические идеологемы в сумме имеют положительную оценку у 34% информантов, отрицательную – у 49%, нейтральную – у 217%.

Наше исследование показало, что среди молодых жителей Одессы нет чет-

ко сформированной системы ценностей и идеалов (260% и 217% нейтральных оценок), однако тенденция к одобрению, к принятию националистических идеологем ярко выражена, о чём свидетельствует преобладание положительных оценок исторических фигур, выступающих в роли символов независимости Украины. Таким образом, ожидания власти относительно смены коммунистических ценностных ориентиров на националистические вполне оправданы.

Литература

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М.: Прогресс – Политика, 1993. – С. 402–478.
2. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / Сергій Бутко, Сергій Горобець, Ігор Каретніков, Богдан Короленко, Максим Майоров (упоряд.). – К: Український інститут національної пам'яті, 2015. – С. 21.
3. Закон України «Про географічні назви» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 27. – С. 360.
4. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 37–38. – С. 366.
5. Купина Н. А. Языковое строительство: от системы идеологем к системе культурем / Н. А. Купина // Русский язык сегодня. – М.: Азбуковник, 2000. – № 1. – С.182–190.
6. Полисаев О. П. Трансгисторичність соціального міфу / О. П. Полисаев – К. : Промінь, 2010. – 384 с.

References

1. Aron R. Stages of development of sociological thought / R. Aron. – М.: Progress – Politics, 1993. – p. 402–478.
2. De-communization: what and why to rename and dismantle. Collection of materials, recommendations and documents on the implementation of the requirements of the Law of Ukraine "On the Conviction of Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of the Promotion of Their Symbols" / Serhiy Butko, Sergiy Gorobets, Igor Karetnikov, Bogdan Korolenko, Maxim Mayorov (Order.) - K: Ukrainian Institute of National Memory, 2015. – С. 21.
3. The Law of Ukraine "On Geographical Names" / Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2015. – No. 27. – Art. 360.
4. The Law of Ukraine "On Conviction of the Communist and National-Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes" // Vedomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2015. – No. 37–38. – Art. 366.
5. Kupina N. A. Language construction: from the system of ideologems to the system of cultural concepts / N. A. Kupina // Russian language today. – М.: Azbukovnik 2000. – № 1. – P.182-190.
6. Polisyayev O. P. Transistoricity of social myth / O.P. Polisyayev. – К.: Promyn, 2010. – 384 p.

Yarotska G. S.

ANTHROPONYMS AS A IDEOLOGIES

The article outlines the problems of de-communicization in Ukraine, which are associated, on the one hand, with a change in the country's geographical onomastics, and on the other, liberation from the influence of communist ideology. Anthroponyms and ideologies are designed to shape nationalistic values in the minds of Ukrainians. With the help of a survey and an associative experiment conducted among the student youth in Odessa, we tried to identify the evaluative marks of old and new ideologies in the minds of Ukrainians. Our study showed that among young residents of Odessa there is no clearly formed system of values and ideals, but the tendency to approve and adopt nationalist ideologies is clearly expressed, as evidenced by the prevalence of positive assessments of historical figures acting as symbols of Ukraine's independence.

Keywords: *anthroponyms, ideologies, associative experiment.*

Яроцька Г. С.

АНТРОПОНІМИ ЯК ІДЕОЛОГЕМИ

У статті викладені проблеми декомунізації в Україні, які пов'язані зі зміною географічної ономастики країни, з одного боку, і звільнення від впливу комуністичної ідеології, з іншого. Антропоніми-ідеологеми покликані формувати націоналістичні цінності у свідомості українців. За допомогою анкетування і асоціативного експерименту, проведеного серед студентської молоді Одеси, ми намагалися виявити оцінний знак старих і нових ідеологем у свідомості українців. Наше дослідження показало, що серед молодих жителів Одеси немає чітко сформованої системи цінностей і ідеалів, проте тенденція до схвалення, до прийняття націоналістичних ідеологем яскраво виражена, про що свідчить переважання позитивних оцінок історичних фігур, що виступають в ролі символів незалежності України.

Ключові слова: *антропоніми, ідеологеми, асоціативний експеримент.*

УДК 81'37

Г. С. Яроцька

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри прикладної лінгвістики

Л. Ф. Фоміна

Одеський національний політехнічний університет,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та російської мов

КОНОТОНІМИ ЯК ЗАСОБИ ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ОЗНАК ЧОЛОВІКА

У статті розглянуто конотативні власні імена на позначення інтелектуальних здібностей чоловіка в російському та українському антропоніміконах. Значну увагу приділено семантичним, лінгвокультурним та когнітивним аспектам осягнення світу через вторинні номінації розумових здібностей. Конотоніми як вербальні реперезентанти інтелекту чоловіка ілюструють наступну побутову модель «дурня» – дурний, простакуватий, недалекий, малоосвічений, наївний. Модель «розумника» включає компоненти 'геніальність', 'мудрість', 'винахідливість', 'освіченість'. Проте зафіксовані такі конотоніми лише в іронічних контекстах, що також надає їм ознаку пейоративності.

Ключові слова: антропоніміка, конотативний онім, семантика, лінгвокультурологія.

Особливий інтерес для дослідників мови з ономасіологічної та гендерологічної точок зору являє формування мовного образу чоловіка і жінки. У той час як «жінка в мові» перебуває в центрі уваги багатьох вчених, мовний образ чоловіка явно дискримінований з дослідницької точки зору. У пропонованій роботі ми звернулися до маскулінізмів, що позначають інтелектуальні ознаки чоловіків у російському та українському антропоніміконах.

Тема антропонімічного простору сьогодні активно розглядається багатьма вченими в її антропоцентричному осмисленні з точки зору етно-, психо-, соціо- та прагмалінгвістики. Натомість, більшість робіт українських дослідників розглядають власні імена, не торкаючись лінгвокогнітивних аспектів конотативного компоненту антропонімікону, який, звичайно, є значним у аспекті вербалізації різноманітних ознак-оцінок людини. Актуальність та новизна роботи полягає в тому, що дослідження даної групи онімів базується на матеріалі Словника конотативних власних імен, який не був об'єктом аналізу саме в лінгвокультурологічному та когнітивному аспектах (67 одиниць) [13]. Ми розглядаємо власні імена чоловіків, які мають стійкі асоціативні зв'язки з позна-

ченням чоловіка за його розумовими здібностями. Метою роботи є визначення конотативного потенціалу вищезазначених антропонімів як національно-специфічних знаків репрезентації інтелектуальних оцінок.

Антропоніми можуть виступати і в ролі «культурних онімів», що входять у так званий «симболарій культури» [16, с. 22]. Саме з цим пов'язане звернення до прецедентного імені як до лінгвокультурологічної та лінгвокогнітивної категорії, яка, у нашому розумінні, є індивідуальним ім'ям, при використанні якого в комунікації здійснюється апеляція не до власне денотату (референту), а до набору диференційних ознак даного прецедентного імені.

За ступенем узагальненості когнітивного простору, охоплюваного прецедентними феноменами, В.В. Красних виділяє: 1) соціумно-прецедентні феномени, 2) національно-прецедентні феномени, 3) універсально-прецедентні феномени [5, с. 50–51]. Стосовно нашого матеріалу, треба зазначити, що серед антропонімів, які є номінантами чоловічих інтелектуальних ознак, знаходимо в словнику універсально-прецедентні антропоніми та літературні оніми, що можна вважати національно-прецедентними іменами, деякі з яких стали апелятивами (наприклад, *Бендер*, *Митрофанушка*, *Чебурашка*).

Отже, власні назви, вбираючи міфологічну, теологічну, філософську та загально інтелектуальну інформацію, виступають своєрідними згорнутими культурними текстами, які формуються в межах історичного, соціального, національно-культурного та інших контекстів і здатні «не тільки виконувати свою пряму та одвічну функцію – бути іменами об'єктів навколишнього світу, але й перейматися вторинним, додатковим понятійним змістом, стати у мовленні експресивно-оцінними заміниками загальних назв» [12, с. 5], тобто набувати конотативного потенціалу. Конотативні оніми, що розвивають вторинні співзначення, можна віднести до ономастичних універсалій, які притаманні словниковому складу більшості мов світу.

Конотація є сутність позамовна, яка знаходиться в «препозитивній зоні» семантики слова, виступає результатом своєрідної імплікації – перенесення на слово ставлення до самої речі. Оцінці піддаються не слова, а референти, тобто самі реалії навколишнього світу. Якщо конотації виникають у сфері дії національного мовного менталітету, їх називають національно-культурними конотаціями.

Термін «конотонім», що був запропонований Є. С. Отіним на позначення власного імені (далі – ВІ) з конотативними переносними значеннями, ще не став традиційним у лінгвістиці. Беручи за головний термін «конотонім», або «конотативний онім», ми керуємося його універсальністю щодо вказівки на особливості семантики ВІ, які мають конотативне співзначення, набуваючи додаткового понятійного та оцінного змісту.

Як відомо, вербалізація інтелекту здійснюється через мовну дихотомію «розумний-дурень». Простеживши розвиток цієї дихотомії у лексикографічній презентації, Л. О. Петрова робить висновок про те, що в російській лінгвокуль-

турі ці корелятивні пари найчастіше співвідносяться як оцінні одиниці. У поле оцінки входить не тільки інтелект суб'єкта, але і поведінкова характеристика (той, хто обдурює, той, хто говорить багато і даремно), зовнішній вигляд (нечепура, негарний чоловік) [15]. Однак, як підкреслює Н. А. Лук'янова, оцінність не віддільна від емоційності, «вони єдині, як нерозривні оцінка та емоція на позамовному рівні. Позитивна оцінка може бути передана тільки через позитивну емоцію – схвалення, ласку, захоплення тощо, негативна – через негативну емоцію – несхвалення, несприйняття, засудження, досаду, роздратування, зневагу, презирство тощо [7, с. 45].

Найяскравішим прикладом конотоніма є антропонім *Іван* у російській мові, бо часто саме з цим іменем стійко асоціювалася розумова обмеженість, наївність, простодушність, за *Іванами* закріпилася характеристика простої, простакуватої, недалекої, обмеженої, малоосвіченої людини (рос. *Ваня, Ванька, Иванушка*; укр. *Ванька, Іван*). В українській мові подібне значення набуває ім'я *Охрім* [10, с. 68]. Дослідник української діалектної фразеології Н. М. Пасік знайшла в цій функції і вираз *дурний Харко Макогоненко* [14]. З іншого боку, в російській мові ім'я *Іван* під впливом фольклорної традиції набуває значення 'простодушний добряк; мнимий дурачок' (рос. *Иванушка-дурачок* 'глупаватий простодушний человек; доверчивый простак' (частіше «уявний»)).

Мотиваційною сферою ототожнення позамовного смислу «дурень» у російській мові стали також імена казкових і літературних персонажів, тобто, прецедентні імена. Наприклад, *Иванушка-дурачок, Митрофанушка, Балда*. Цікаво, що в українській мові нам не вдалося знайти подібну мотиваційну модель.

Чоловічий антропонім у ролі мотиватора номінанта чоловіка з обмеженими розумовими здібностями виявляє різну активність у досліджуваних мовах і піддається, разом зі своїми гіпокористичними формами, різним номінаційним трансформаціям у процесі вербалізації чоловіка-дурня: *Іван (Ваня, Ванька)*, застарілі: *Фатюй, Фалалей, Фофан, Феотих, Феоптих, Олуферий*; укр. *Охрім*. Стосовно концептуалізації розуму (або його відсутності) у російській лінгвокультурі, можемо зазначити, що конотоніми, що розвивають значення «дурень, невдаха», обов'язково мають семантичний компонент «простак» або «простодушний, доверчивый человек». Це, на нашу думку, характеризує уявлення про оцінку розумових здібностей людини – дурна людина – це та, яку легко обдурити, довірлива, наївна, недалека, простодушна, недалекоглядна. Якщо кількісно порівняти конотеми хитрості та розуму, то антропоніми, що мають сталі асоціативні зв'язки зі значеннями 'хитрый, изворотливый человек' (*Абрам, Борман*), 'предприимчивый' (*Абрам, Остап, Бендер*), 'тонкий дипломат' (*Талейран*) представлені найбільшою кількістю антропонімів.

Ця думка підтверджує спостереження Е. С. Отіна про те, що більшість конотонімів-антропонімів вживаються як пейоративні оцінні слова [13, с.7]. Про це свідчить і наш матеріал, адже конотоніми, досліджувані нами, найчастіше мають позначку «лайливе», або вказівку на те, що зафіксовані в кримінальному

чи молодіжному жаргоні.

За нашими підрахунками, близько 30% статей словника конотонімів складають відонімні апелятиви, утворені від соціально значущих власних імен – прецедентних імен. Це ті антропоніми, які, не несучи енциклопедичної інформації про денотат імені, конотують так звані узуальні властивості імен, пов'язані зі специфічним ареалом їх розповсюдження або особливостями форми. *Додик*, *Васёк* або *Алёша* – це, як видається, не «перейменована» людина, це людина, позбавлена імені в тій мірі, в якій це можливо в сучасних культурно-історичних умовах. На наш погляд, у більшості випадків конкретні причини конотонімізації певного імені якщо й піддаються встановленню, то тільки гіпотетичному.

Оскільки референтні конотації розвиваються не тільки у повних антропонімів, але також (і навіть частіше, ніж у повних імен) у їх експресивно-забарвлених похідних; у якості конотоніма можуть виступати як офіційна форма, так і гіпокористика (*Степан*, *Стёпа*; *Тимофей*, *Тимоха*; *Митрофан*, *Митрофанушка*). Референтні конотації не завжди збігаються, наприклад, в антропонімних парах – *Іван* и *Ванька*; *Тимофей* и *Тимошка*. У деяких випадках конотація «простак, глупець» присутня тільки в одній з таких корелятивних форм, наприклад, *Тимоха* має вищезазначену конотацію, а *Тимофей* – має іншу конотацію – ‘лицо, приводящее в исполнение смертный приговор’, ‘палач’; *Мирон* не має конотацій, а *Мирошка* має стійкі асоціативні зв'язки з лексемами *дурак*, *глупець*. Крім того, входить до складу стійкого словосполучення прикидываться *Мирошкой* – тобто дурником.

Треба відзначити, що подібні асоціативні зв'язки далеко не єдині у перерахованих антропонімів. Це означає, що один і той самий онім, якщо він є носієм декількох конотацій понятійного плану, може мати різнохарактерні за частотою і сферою вживання конотеми, які існують або в одному часовому просторі, або ж належать різним періодам семантичного життя конотативного оніма. Так, наприклад, конотонім-прецедентне ім'я – *Шариков* зафіксований зі значеннями: 1. «Вышедший из социальных низов невежественный, агрессивно-настроенный человек, не способный к созидательной деятельности, умеющий только отнимать и делить между себе подобными. 2. Примитивно мыслящий коммунист, с узким кругозором. 3. Дурак, невежда; нахал, примитивный человек» [13, с. 494].

Наведемо приклади антропонімів, що мають додаткові конотації: *Афоня*, *Вася*, *Ванька*, *Емеля* мають стійкі асоціативні зв'язки зі значеннями ‘наивный, простодушный, доверчивый человек’; *Додик* – ‘маленький, тщедушный хилый человек’ та ‘женственный, женоподобный мужчина; *Гаврик* – ‘человек, люди’, ‘шалун’, ‘простак, простофиля’, ‘мелкий жулик’, ‘хулиган’ та інш.; *Гаврила* – ‘грубый, нетактичный мужчина’; *Фаля*, *Филя* – ‘разиня, недотёпа’; *Фофан* – ‘нерасторопный человек’. Зустрічаються і зовсім різні, іноді навіть антонімічні конотеми при одному конотонімі: *Гаврик* – ‘бойкий, отчаянный человек’, ‘сильный, рослый юноша’, ‘щеголь, ферт’, ‘помощник, подчинённый’ (в

жаргоні уловлювачів); *Додик* – ‘гомосексуаліст’ і ‘стиляга’, ‘женственный, женоподобный мужчина’; *Мирошка* – ‘простак’, ‘глупец’ і ‘народный суд’; *Фофан* – ‘глупый, бестолковый человек’, ‘дурак, идиот’ (в воровском жаргоні 20-х годов XX века [13, с. 554], ‘жертва преступления, легко поддающаяся на уловку преступника’, ‘слабоумный, тихий, запуганный человек’, ‘синяк, шишка’. *Володя* – ‘недалёкий, примитивно мыслящий человек’; ‘недотёпа’, ‘жертва преступления’; *Васёк* – ‘карманный вор’, ‘простодушный, доверчивый человек’, ‘простак’, ‘«лох»’, ‘хороший товарищ’; *Лёлик* – ‘женолюб, ловелас’, ‘простофиля, глупый человек’ [13].

Відмінною характеристикою багатьох конотонімів є їх вживання у складі стійких сполучень і речень (приказок і прислів'їв), іноді фольклорного походження, іноді у складі прецедентних текстів. Так, наприклад, словник наводить такі контексти для конотонімів досліджуваної групи: «*Мели Емеля* – твоя неделя (о болтливом человеке, пустомеле); *У каждого додика* своя методика (о человеке, который вопреки здравому смыслу всё делает по-своему); *Наши Агафон* доволен и на том (о простаке, глупце); *У каждого Абрама* своя программа (ирон. о предприимчивости евреев); *Мы у дедушки Ерёмы* осмотрели все хоромы – Пусто (человек, не приспособленный к жизни, неудачник); *Наши Пахом* с Москвой знаком. Он и *Ивашка*, да не промашка (о простаке); *прикидываются Мирошкой* (притворяются дураком); *Валять Ваньку* – совершать глупость; *строит Ваньку* – притворяется дурачком, непонятливым; *Аноху аношит* – валяют дурака; *Вот в полуфрачке, раздушенный, Времён новейших Митрофан, Нетёсаный, недоучёный, А уж безнравственный болван* (М. Ю. Лермонтов) – о необразованном невежественном человеке; неуче, недоучке; *У нашего Фали* рукавицы отпали (о разине, дураке), *Охреян охреяном* – дурак дураком» [13].

Отже, синонімами дурня, простака, нетямущої, недалекої людини в російській мові є такі конотоніми: *Агафон, Алёха, Алёша, Алёшка, Андрон, Аноха, Артюшка, Афоня, Ахрамей, Ахреян, Иванушка, Ивашка, Ванёк, Ванька, Ваня, Васёк, Додик, Гаврик, Ерёма, Ермолай, Иванов, Володя, Лёлик, Макар, Мирошка, Митёк, Митрофан, Митрофанушка, Олух (Олиферий), Пантюха, Савоська, Семён, Софрон, Степан, Стёпа, Тимофей, Тимоха, Тюха, Фаля, Фатюй, Федя, Филмон, Филофей, Филя, Фома, Фофан, Чебурашка, Шариков, Шурик* та інші. Крім того, багато конотонімів розвивають значення ‘неинтересный, серый, заурядный’ (*Яков, Яшка, Иванов*) ‘малообразованный, неуч’, ‘примитивно мыслящий’ (*Шариков, Володя*), ‘простолюдин’ (*Ахреян, Иван*). В українській мові це перш за все конотоніми *Охрім, Альоша, Васьок, Ярема*.

Українській антропонім Охрім та конотонім, що розвинувся на його основі, зафіксований у словнику Є. С. Отіна з співзначенням ‘простак, чурбан’. *Невтесом всі його дразнили. По нашому ж то звався Охрім* (Котляревський. Єнеїда) [13, с. 88]. *Альоша* з конотемой – ‘дурень, невдаха’ – *Та наши Саишко* такий ал’оша, що його й дитина обдуре [13, с. 57]. Ім’я *Ярема* також має негативну конотацію в українській мові (пор., наприклад: – *Чом за його не йдеш?* – *Стид-*

ко та бридко: Яремою звеця!) – ‘дурний, невдаха’ [13, с.184].

В східноукраїнських народних говірках зафіксован конотонім *Васьок хутірський* – ‘забитый, придурковатый человек’.

Як відомо, принциповою формальною характеристикою антропоніма є відсутність форми множини. Наявність множини у багатьох конотонімів досліджуваної групи передбачає отримання ними оказіонального стилістичного забарвлення, як правило, пейоративного. Ті, конотоніми, які пройшли стадію плюралізації, набувають ясну апелятивну конотацію і готові до вживання в якості апелятива. Не випадково, що деякі з них у словнику орфографічно фіксуються з малої літери. На думку М. В. Бірюкової, саме надання VI форми множини являє собою мовний адекват найдавнішого способу агресивної поведінки по відношенню до суперника-ворога [3, с. 22].

Більшість конотонімів досліджуваної групи належить до експресивної лексики, а це призводить до утворення синонімів, бо відомо, що синонімічні відношення «афективних» слів встановлюються легше, ніж у неекспресивній лексиці.

Майже 60 конотонімів мають значення «незграба, дурень» і тільки 7 з них розвивають значення «розумна людина», але ж вживаються частіше за все в іронічному контексті. Як вже було зазначено, велика кількісна перевага синонімів першої групи підтверджує висновки багатьох вчених про особливості мовної свідомості людини, яка фіксує увагу на негативних ознаках будь-чого, а позитивне сприймає як норму.

У поле оцінності входить, як було зазначено, не тільки інтелект суб'єкта, але і поведінкова характеристика, і зовнішній вигляд. Досліджувані конотоніми демонструють розгалужену систему вербальних репрезентацій оцінок за перерахованими вище параметрами. Більшість антропонімів, крім конотеми ‘глупый человек, простака’, розвивають і оцінні характеристики ‘лгун’, ‘болтун’, ‘неряха, неопрятный человек’.

Конотоніми як вербальні реперезентанти інтелекту чоловіка ілюструють побутову модель «дурака – глупый, простой, недалёкий». Модель «умного мужчини» включає компоненти ‘гениальность’, ‘мудрость’, ‘сообразительность’, ‘образованность’. Проте зафіксовані такі конотоніми лише в іронічних контекстах, що також надає їм ознаку пейоративності. Дослідження семантичної еволюції оніма, безумовно, є одним з актуальних напрямів сучасної ономастики, оскільки аналіз таких процесів надає можливість прояснити архаїчні і, як наслідок, недоступні для безпосереднього спостереження тенденції семантичного словотвору: від оніма до апелятива.

Процес створення конотонімів відбиває динамічний характер інтелектуального осягнення світу і конкретизується у творчих мовних пошуках, мовному конструюванні через вторинну номінацію, трансформацію семантичної структури оніма внаслідок актуалізації конотеми. Конотонімізація власних назв реалізується через взаємодію різних систем світоглядів, концепцій, специ-

фіки ментальності, фонових знань, а також співвідношення з різними артефактами у горизонтальному (діахронному) і вертикальному (синхронному) плані. Лінгвокультурологічний підхід до розгляду конотонімів виявляє переваги двох антропоцентристських сутностей – мови і культури. У процесі створення конотонімів простежуються постулати конотонімів як ономастичних універсалій, які притаманні словниковому складу більшості мов світу.

Чоловічий антропонім у ролі мотиватора номінанта чоловіка з обмеженими розумовими здібностями виявляє різну активність у російській та українській мовах, проте в тому чи іншому випадку він разом зі своїми гіпокорістичними формами піддається різним номінаційним трансформаціям у процесі вербалізації чоловіка-дурня.

Що стосується чоловіка розумного, то нам не вдалося по суті виявити жодного антропоніма, який би мав конотації, що дозволяють використовувати його в якості вербальної репрезентації чоловіка з високими інтелектуальними здібностями. Можна говорити лише про конотоніми зі значеннями «практичний, виверткий, хитрий», які кількісно переважають конотоніми з високою позитивною оцінкою інтелекту. Наш матеріал показав значне домінування конотонімів зі значенням «дурень» (92%) над конотонімами «розумна людина» (8%).

Особливу групу складають колишні конотоніми, які пережили повну апелятивізацію. Їх конотативне значення перетворилося на нове – денотативне, але при цьому афективний компонент їх змістовної структури зберігся (пор. *фел, Фофана, Філон*). Повній деонімізації конотонімів сприяють різні чинники. Серед них: а) деактуалізація чи забуття позначуваного (денотата), на яке орієнтувалося первинне значення ВІ (*нарцисс, простофіля (просто Філя)*), б) вихід з активного вживання оніма або його похідної форми, що розвинули співзначення негативного плану, яке «дискредитувало» відповідний онім, наприклад, *Иуда, Ахреян, Афоня, Гаврик* та інш.

Тема перетворення оніма в апелятив тільки починає активно розроблятися у лінгвістиці. Під впливом позамовних (статус імені в культурі) та власне мовних факторів оніми набувають співзначення. Семантична збагаченість власного імені виникає або під впливом вихідної культурно-цивілізаційної інформації про денотат, або інформації про функціональність імені в його соціокультурному середовищі.

Література

1. Архангельская А. М. Имя собственное и вербализация интеллектуальных характеристик мужчины в славянских языках. – В кн.: Слово в языке и речи: Междунар. сб. научн. тр. в честь 70-летия доктора филол. наук, проф. О. И. Литвинниковой. – Елец: Елецкий государственный университет. – 2009. – С. 57–60.
2. Беліцька Є. М. Особливості синонімії у сфері конотативних пропріальних одиниць//Восточноукраинский лингвистический сборник: Сборник научных трудов / Отв. ред. Е. С. Отин. – Вып.10. – Донецк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – С. 7–18.
3. Бирюкова М. В. «Магия слова» как фактор развития онимных деконнотонимов//Восточ-

- ноукраинский лингвистический сборник: Сборник научных трудов / Отв. ред. Е. С. Отин. – Вып.10. – Донецк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – С. 18–24.
4. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – 328с.
 5. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро́логія: Курс лекцій.– М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
 6. Лукаш Г. П. Матеріали до словника конотативних власних імен //Восто́чноукраинский лингвистический сборник: Сборник научных трудов / Отв. ред. Е. С. Отин. – Вып.10. – Донецк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. –512 с. –С. 98–113.
 7. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. – Новосибирск, 1986. – 230 с.
 8. Малаховская Анна-Наталия. Наследие Бабы-Яги. – Спб., 2006.
 9. Мокиенко В. М. Перевоплощенное имя// Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён/ Е.С. Отин. – 3-е изд., перераб. И доп. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 518 с.
 10. Отин Е. С. Коннотативные онимы и их производные в историко-этимологическом словаре русского языка // Вопр. языкознания. 2003. № 2. С. 55–72.
 11. Отин Е. С. Материалы к коннотационному словарю русских онимов // Номинация в ономастике: Сб. статей. Свердловск, 1991. С. 41–51.
 12. Отин Е. С. Материалы к словарю собственных имен, употребляемых в переносном значении // Вопр. ономастики: Собственные имена в системе языка. Свердловск, 1980. С. 3–13.
 13. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имён/ Е.С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 518 с.
 14. Пасік Н.М. Власні назви в українській фразеології та пареміології: Автореф. Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2000.
 15. Петрова Л.А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира: Монография. – Симферополь: ОАО «СГТ», 2006. – 284 с.
 16. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. – М.: «Языки русской культуры», 1999. –336 с. – С.18–25.
 17. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.

References

1. Arkhangelskaya A. M. Proper name and verbalization of the intellectual characteristics of men in Slavic languages. – In: Word in Language and Speech: Intern. Collection of scientific papers in honor of the 70th anniversary of Dr. Phyl. Sciences, prof. O. I. Litvinnikova. – Yelets: Yelets State University. – 2009. – pp. 57–60.
2. Belitska E. M. Specific features of synonymy in the sphere of connotative proprial elements // East Ukrainian linguistic collection: Collection of scientific papers / Chief ed. E. S. Otin. – Issue 10. – Donetsk: South-East Ltd., Ltd., 2006. – p. 7–18.
3. Biryukova M. V. “Magic words” as a factor in the development of onymic deconnotonyms // East Ukrainian linguistic compilation: Collection of scientific works / Chief ed. E.S. Otin. – Issue 10. – Donetsk: South-East Ltd., Ltd., 2006. – p. 18–24.
4. Karpenko O. Y. The problematics of cognitive onomastics. Monograph – Odesa: Astroprint, 2006. – p.328.
5. Krasnykh V.V. Ethnopsycholinguistics and linguistic culturology: A course of lectures.– М.: ИТДГК Gnosis, 2002. – 284 p.
6. Lukash G.P. Materials to the vocabulary of the connotative proper names // East Ukrainian linguistic collection: Collection of scientific papers / Chief ed. E.S. Otin. – Issue 10. – Donetsk: South-East Ltd., Ltd., 2006. –512p. – P. 98–113.

7. N.A. Lukyanova Expressive vocabulary of colloquial use. – Novosibirsk, 1986. – p. 230.
8. Malakhovskaya Anna-Natalia. The legacy of Baba Yaga. – Spb., 2006.
9. Mokienko V. M. Reincarnated name // Otin E. S. Dictionary of connotative proper names / E. S. Otin. – 3rd ed., Revised And add. – Donetsk: South-East, 2010. – p.518.
10. Otin, E. S., Connotative Onyms and Their Derivatives in the Historical and Etymological Dictionary of the Russian Language, Linguistic Topics. 2003. № 2. – P. 55–72.
11. Otin E. S. Materials to the connotation dictionary of Russian onyms // Nomination in onomastics: Sat. articles. Sverdlovsk, 1991. – P. 41–51.
12. Otin, E. S., Materials for the Dictionary of Proper Names Used in a Figurative Meaning, Topics for onomastics: Proper names in the language system. Sverdlovsk, 1980. P. 3–13.
13. Otin E. S. Dictionary of connotative proper names / E.S. Otin. – 3rd ed., Revised and add. – Donetsk: South-East, 2010. – P.518.
14. Pasik N.M. Proper names in the Ukrainian phraseology and paremiology: Author. dis. ... cand. philol. sciences. – K., 2000.
15. Petrova L. A. Linguo-cognitive basics of the artistic picture of the world: Monograph. – Simferopol: JSC "SGT", 2006. – 284p.
16. Telia V. N. Priorities and methodological problems of the study of the phraseological composition of the language in the context of culture // Phraseology in the context of culture. – M.: "Languages of Russian culture", 1999. – 336 p. – P.18 –25.
17. Telia V.N. Connotative aspect of nominative semantics. – M.: Science, 1986. – 143 p.

Yarotska G. S., Fomya L. F.

CONNOTONYMS AS EVALUATION MEANS FOR THE MEN'S INTELLECTUAL ABILITIES

The article explores the connotative personal names, defining a foolish man in the Russian and the Ukrainian anthroponymicon. The main attention has been given to the semantic, linguocultural and cognitive aspects of the world perception through the secondary nominations of the men's mental abilities. Connotonyms as verbal representants of men's intellect show the following common model of the "fool" – foolish, plain, narrow-minded, uneducated, naïve. The model of the "smart one" includes such components as "ingenuity", "wisdom", "creativity", "intelligence". However, such connotonyms have been found only in ironical contexts, which also adds the pejorative mark to them.

Keywords: *anthroponymics, connotative onym, semantics, linguoculturology.*

Яроцкая Г. С., Фомина Л. Ф.

КОНОТОНИМЫ КАК СПОСОБЫ ОЦЕНКИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК МУЖЧИНЫ

В статье рассмотрены коннотативные собственные имена, обозначающие мужчину-глупца в русском и украинском антропонимиконе. Основное внимание уделено семантическим, лингвокультурным и когнитивным аспектам постижения мира через вторичные номинации умственных способностей лиц мужского пола. Конотонимы как вербальные реперезентанты интеллекта человека иллюстрируют следующую бытовую модель «дурака» - глупый, простоватый, недалекий, малообразованный, наивный. Модель «умника» включает компоненты "гениальность", "мудрость", "изобретательность", "образованность". Однако зафиксированы такие конотонимы только в иронических контекстах, что также придаёт им знак пейоративности.

Ключевые слова: антропонимика, коннотативный оним, семантика, лингвокультурология.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бадюл Вікторія Вікторівна – аспірант кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Билінська Олександра Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Бойко Ольга Олексіївна – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Вдовиченко Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Завальська Любов Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Кіщенко Алла Миколаївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Корпусова Марія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Кондратенко Наталія Василівна – доктор філологічних наук, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Кутуза Наталя Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Присяна Альона Вікторівна – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Труба Ганна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Фоміна Людмила Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української і російської мов Одеського національного політехнічного університету

Яроцька Галина Сергіївна – доктор філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Українською, російською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 26082
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Адреса редколегії серії:
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058
Філологічний факультет Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Верстка С. О. Остапенко

Підписано до друку 23.12.2018 р. Формат 70x108/16.
Ум.-друк. арк. 10,24. Тираж 100 пр.
Зам. № 1864.

Видавець та виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: +38 (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua